

VÄLISEESTLASTE KEELEST

VÄLISEESTLASTE
KEELEST

VÄLISEESTLASTE KEELEST

Toimetanud Liina Lindström

© Tartu Ülikool, 1998

ISBN 9985-4-0050-X

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda
Tiigi 78, 50410 Tartu
Tellimus nr. 293

SISUKORD

Sissejuhatuseks	7
Tiit Hennoste	
Väliseesti keelest	11
Jüri Viikberg	
Venemaa eestlaste keele uurimisest	36
Birute Klaas, Aino Laagus	
Eesti keel Lõuna-Rootsis	39
Peep Nemvalts	
Kas väliseesti keeles on märgata süntaktilist omapära?.....	55
Ilse Lehiste, Juta Kitching	
Sihitise käänete kasutamisest väliseestlaste poolt.....	67
Leelo Kingisepp	
Mõningaid jooni Kanada linna Frederictoni eestlaste keeles	76
Tiiu Salasoo	
Esimene isik Austraalia kakskeelse lapse arenevas keeles	81
Anne Ribelus, Vesa Jokela	
Eesti laste kakskeelsest õpetusest Soomes	101
Silvi Nemvalts	
Rootsi keele mõjusid Eestist pärit õpilaste keeles	111
Mati Erelt, Tiit Hennoste, Karl Pajusalu	
Mida teha edasi?.....	116

SISSEJUHATUSEKS

Käesolevast kogumikust

25.–26. septembrini 1997 toimus Tartu ülikoolis eesti keele õppe-tooli korraldatud seminar “Väliseesti keel”. Selle seminari eesmär-giks oli näha, mida ja kuidas on seni väliseesti keele kohta uuritud ja mida teha edasi. Käesolevas kogumikus on ära trükitud suur osa seminaril peetud ettekannetest. Loodetavasti annab kogumik pii-savalt hea läbilõike väliseesti keele senisest uuritusest ja ideid edaspidiseks.

Ülevaadetest leidub kogumikus Jüri Viikbergi artikkel Siberi eestlaste keele senisest uurimisest. Ameerika eestlaste keele omapära käsitlevad Ilse Lehiste ja Juta Kitchingu artikkel sihitise käänete kasutamisest ning Leelo Kingisepa ülevaade Frederictoni eestlaste eesti keele mõningatest erijoontest. Rootsi eestlaste keelega tegeleb kolm artiklit. Birute Klaasi ja Aino Laaguse ühisartikkel annab ülevaate Lundi eestlaste keele uurimise esmastest tulemustest. Peep Nemvaltsi artikkel vaatab mõningaid Rootsi eesti keele sün-taksi erijooni ja Silvi Nemvaltsi artikkel Rootsi eesti laste keele-kasutuse rootsipäraseid jooni. Tiiu Salasoo kirjutab Austraalia kakskeelse lapse keelest ning Anne Ribelus ja Vesa Jokela tutvus-tavad oma keeleõpetuse metoodikat kakskeelsete laste jaoks.

Lisaks on käesolevasse kogumikku võetud Tiit Hennoste kokku-võtlik ülevaateartikkel väliseesti keele kesketest erijoontest seniste uurimuste põhjal. Artikkel põhineb 1998. aasta kevadel Tartu ülikoolis peetud kahel ülevaatekoostööl väliseesti keele omapäradest.

Millest kõneldi seminaril?

Karl Pajusalu Tartust kõneles sellest, kas või mis saab olla väliseesti keel. Ta leidis, et eri maades kõneldav ja kirjutatav eesti keel ei ole ühtne, kuid on siiski teatud mõttes kokkukuuluv, sest

välismaal pole levinud mitmed muutused, mis on toimunud kodueesti keeles.

Rida ettekandeid tutvustas seda, mida on väliseesti keele kohta uuritud. Raimo Raag Uppsalast rääkis Rootsi eestlaste keele uurimisest. Temal oli nimetada kõige enam konkreetseid uurimusi, alates Els Oksaare artiklitest kuni enda ja Aarand Roosi doktoritöödeni. Aino Laagus Lundist kõneles praegu teoksil olevast Lundi eestlaste keele uurimise projektist. Jüri Viikberg Eesti Keele Instituudist Tallinnast tegi kokkuvõtte Siberi eestlaste keele uurimisest. Birute Klaas Tartu ülikoolist iseloomustas Leedu eestlaste keelelist olukorda, Leelo Kingisepp Tartust Kanada linna Frederictoni eestlaste keelekasutust.

Teise suure rühma moodustasid ettekanded, mis rääkisid väliseestlaste keele omapärast. Ilse Lehiste Ohlost kõneles enda ja Juta Kitchingu uurimusest, milles vaadeldi sihitise käänete kasutamist ja näidati, kuidas vigade hulk nooremate väliseestlaste kõnes on suurem kui vanadel. Peep Nemvalts Stockholmist arutles teemal, kas väliseestlaste keelel on omapärane süntaks. Helgi Vihma Tallinnast rääkis sellest, miks kodueesti kirjakeeles pääses peale sõda valitsema range normatiivsus, kuid väliseesti omas säilis enam vabadust. Tema arvates võib seda seletada asjaoluga, et välismaal sai autoriteediks J. Aavik, kodumaal aga J. V. Veski. Lundi eestlastest ja nende emakeelest rääkis 1995. aasta lindistuste põhjal Birute Klaas.

Kolmas rühm ettekandeid käsitles väliseesti laste keelt. Marilyn Vihman Walesi ülikoolist analüüsis väliseesti laste süntaksi arengut ja leidis, et kahes keeles suhtlemine ei tekitanud laste arengus mingit probleemi. Silvi Nemvalts Stockholmist käsitles viimasel ajal Rootsi asunud laste keelekasutuse rootsistumist ja leidis, et keele rootsistumine on tugevalt seotud sellega, kas laps tahab rootslaseks saada või mitte. Tiiu Salasoo Austraaliast rääkis sellest, et Austraalia kakskeelse lapse esimese isiku vormides on üllatavaid inglise ja eesti segakeele vorme. Anne Ribelus ja Vesa Jokela Helsingist tutvustasid oma keeleõpetuse metoodikat kakskeelsete eesti laste jaoks. Põhimõtteks on, et soome keele õpetamine peab toetama eesti keele arengut.

Seminari kokkuvõtval arutelul tutvustas Tiit Hennoste Tartu ülikooli eesti keele korpusi ja kirjeldas võimalusi luua väliseesti keele korpus.

Seminari kokkuvõtteks leiti, et väliseesti keele senisest palju põhjalikum uurimine on vajalik mitmel põhjusel:

- väliseesti keelt on seni liiga vähe kogutud ja uuritud;
- väliseestlaste keele uurimine on väga oluline, sest see keel erineb märgatavalt kodueestlaste keelekasutusest;
- väliseesti keele uurimine on vajalik, et saada võimalikult täpne pilt kõigist eesti keele variantidest;
- tugevate indoeuroopa mõjude all arenenud väliseesti keele uurimine lubab paremini hinnata kodueesti keele praegust seisundit avanevas maailmas ja vältida võimalikke ohtusid eesti keelele;
- väliseesti keele uurimine lubab näidata väliseestlastele endile nende keeles esinevaid võõrapärasusi ja aidata neid vältida;
- väliseesti keele uurimine on vajalik selleks, et paremini õpetada eesti lapsi nende uuel kodumaal – uued väliseesti kogukonnad on tekkinud ja laienevad nt Soomes ja Rootsis.

Teiseks leiti, et väliseesti keele süvendatud uurimise jaoks on olulised järgmised asjad:

- väliseesti keele omapära kindlakstegemine nõuab kõigepealt palju enam andmeid, kui seni on kogutud, ja palju süstemaatilisemat andmete kogumist, kui seni tehtud;
- väliseesti keele uurimine on kõigi eesti lingvistide ühismure, olenemata sellest, kus nad elavad;
- keeleuurimistöö koordineerimisel võib loota Tartu ülikooli ja selle väliseesti uuringute keskuse abile;
- keelematerjali kogumisel saab toetuda ainult väliseestlaste endi ja väliseesti uurijate abile;
- koostööd tuleb teha väliseesti organisatsioonidega;
- otstarbekas on ühineda rahvusvaheliste uurimisprogrammidega;
- oleks hea korraldada 2000. aastal Tartus toimuval fennougristika kongressil omaette väliseesti keele seminar või töörühm.

VÄLISEESTI KEELEST

Tiit Hennoste

Käesolev artikkel on eelkõige deskriptiivne ülevaade väliseesti keelte uurimise põhiliste tulemuste kohta. Selle aluseks on kaks loengut, mis käesoleva artikli autor pidas 1998. aasta kevadel Tartu ülikoolis välis-Eestit ja väliseestlasi tutvustavas loengusarjas.

Loengutega võrreldes on jäetud ära suurem osa näiteid ning on esitatud enam üldistusi. Samuti on korduste vältimise huvides jäetud välja materjal, mis pärineb käesolevas kogumikus ilmuvatest artiklitest.

Artikli esimeses pooles anname lühülevaate sellest, kus kõneldatakse eesti keelt ja kuidas on väliseesti keeli uuritud. Artikli teises pooles tutvustame olulisemaid sõnavara- ja grammatikauurimuste tulemusi ning teeme nende põhjal mõningaid üldistusi.

1. KUS KÕNELDAKSE EESTI KEELT?

Eestist väljarändamise laineid on olnud mitu. Põhiliselt koonduvad need kahe keskse perioodi ümber: 19. sajandi teisest poolest kuni 20. sajandi alguseni ja II maailmasõja aeg.

19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses lahkusid eestlased peamiselt teistele Vene impeeriumi aladele: Krimmi, Kaukaasiasse, Sise-Venemaale, Siberisse ja Peipsi taha. 1920. aastal elas Venemaal umbes 180 000 eestlast, neist üle 75% maal. Palju külasid oli Petrogradi kubermangus (u 100) ja Siberis (u 150). Krimmis ja Kaukaasias oli umbes 20 küla (Sang 1982). Lisaks elas sajandivahetusel u 10 000 eestlast Põhja-Ameerikas.

Teine suur ränne toimus II maailmasõja ajal, mil poliitiliste pagulastena lahkus u 70 000 eestlast, kes asusid elama põhiliselt Rootsi, USA ja Kanada linnadesse.

Peale taasiseseisvumist on lahkunuid vähe, kokku 10 000–15 000 inimest. Selle rände tagajärjel on tekkinud suur eestlaste koloonia Soomes, eelkõige Helsingis (9000 inimest).

Kokku elas 1980. aastatel välismaal umbes 160 000 eestlast. Keskseid maid oli 4: Venemaa, USA, Rootsi, Kanada, igas vähemalt 20 000 eesti päritolu inimest, kokku u 120 000 ehk 75% välismaal elavatest eestlastest. Teise rühma moodustavad 8 riiki, kus elab 2000–9000 eestlast (Soome, Austraalia, Saksamaa, Ukraina, Kasahstan, Läti, Suurbritannia, Gruusia). Koos eelmistega elab neis maades u 156 000 eestlast ehk 97% võõrsil elavatest eestlastest. Mujal elab vähem kui 900 inimest riigi kohta (Kulu 1997).

Keele seisukohast on oluline tähele panna, et kesksed maad on indoeuroopa suuri keeli kõnelevad Venemaa, Rootsi ja ingliskeelsed maad (lisaks Soome). Venekeelse taustaga maades elab umbes 57 000, ingliskeelse taustaga maades u 56 000 – 57 000 eestlast. Muud suuremad keelelised taustad on rootsi keel (26 000 eestlast), soome (9000), saksa (4500) ja läti keel (3300).

2. VÄLISEESTI KEELE UURIMISEST

Väliseestlaste kohta on materjali kokku üsna palju (vt kirjanduse loetelusid Eestlane... 1997 ja Raag 1995), ent väliseesti keelt on uuritud vähe. Selle uurimisel võib eristada kolme tõsumomenti.

1950ndate aastate lõpus ja 1960ndatel tekkis huvi Nõukogude Liidus elavate eestlaste vastu. Nende juurde korraldati mitmeid uurimisreise, mille käigus uuriti muuhulgas ka keelt (vt Viikberg käesolevas kogumikus). Tulemuseks olid mõned artiklid Kaukaasia eestlaste keele kohta (Vääri 1960; Vilbaste 1960). Lääne pool oli huvi väliseesti keele vastu juhuslikum, vaatamata sellele, et seal elas mitmeid olulisi eesti keeleteurijaid. Nimetada võib näiteks Els Oksaare kakskeelsuse uuringuid, mis puudutasid ka eesti keelt (Oksaar 1972, 1961).

Suur huvi väliseestlaste keele vastu tekkis 1970–1980ndate vahetuse paiku Rootsis ja Eestis. Sellesse aega kuuluvad Eestis nt Siberi eestlaste uurimine (Mart Mäger, Jüri Viikberg, Lembit Vaba) ja Kaukaasia eestlaste keele uuringud (Tiia Kessel, reisid 1970–1980ndate vahetusel, juhiks peamiselt Joel Sang). Lääne pool uuriti tollal Rootsi eesti keelt, eelkõige 1970ndatel aastatel Uppsala ülikoolis projekti FUSKIS raames (Raimo Raag, Aarand Roos).

Selle perioodi tulemuseks on kõige suuremad uurimused väliseesti keele eri kujude kohta: Jüri Viikbergi kandidaaditöö ja mitmed artiklid Siberi eestlaste keele kohta (Viikberg & Vaba 1984); Raimo Raagi doktoritöö ja mitmed artiklid (Raag 1982); Aarand Roosi doktoritöö ja artiklid (Roos 1980a, 1980b); Tiia Kesseli diplomitöö (Kessel 1981), lisaks ka Aarand Roosi raamat Türgi eestlaste kohta (Roos 1975/1989) jm.

Selle tõusu taga oli Eestis 1970ndate lõpus tekkinud huvi sotsiolingvistika vastu ja katsed seda vormida mingiks kindlamaks uurimissuunaks eelkõige Joel Sanga eestvedamisel. Korralikku sotsiolingvistikat ei tulnud, tulemused jäid kas klassikalise murdeuurimise või etnograafia valdkonda.

Väiksem huvitõus eriti läänepoolsete eestlaste vastu tekkis Eestis peale perestroikat, 1980–1990ndate vahetusel. Selle viljade hulka kuuluvad näiteks Aino Jõgi artiklid inglise keele mõjust (Jõgi 1989, 1991). Suurem projekt on alates 1996. aastast Lundi eestlaste suulise kõne lindistamine Aino Laaguse ja Birute Klaasi eestvedamisel (Klaas 1997; Klaas & Laagus käesolevas kogumikus).

Seega on enim uuritud Rootsi, Siberi ja Kaukaasia eesti keelt. Muude maade keelte kohta on uurimusi sporaadiliselt ning süstemaatilist materjalikogumist pole tehtud.

Uurimused on keskendunud eelkõige klassikalistele lingvistikaladele. Kõige olulisem on olnud asukohamaa keelte sõnalaenude ja grammatilise mõju uurimine (Viikberg & Vaba 1984; Kessel 1981; Raag 1982; Roos 1970, 1980a, 1980b, 1987; Jõgi 1989, 1991; Tuldava 1965; Vilbaste 1960; Vääri 1960; käesoleva kogumiku artiklid). Teine teema on olnud vanade kohamurrete ja vana kirjakeele saatus uues keskkonnas. See teema on tavaliselt leidnud käsitlemist samades töödes.

Muud suunad on olnud juhuslikud ja seotud peamiselt konkreetsete uurijate uurimisteemadega. Laias laastus võib öelda, et need on keskendunud kakskeelsuse ja sellega seotud nähtuste temaatika ümber (kakskeelne laps, koodivahetus, keele surm jms, vt Viikberg 1997; Salasoo 1995 ja käesolevas kogumikus; Oksaar 1972).

Uurimused on tehtud heterogeense materjali põhjal. Siiski võib öelda, et lääne pool on materjaliks põhiliselt kirjalikud tekstid. Raimo Raag ja Els Oksaar on teinud ka suulise kõne lindistusi. Viimasel paaril aastal on lindistatud Lundi eestlasi Birute Klaasi ja Aino Laaguse juhtimisel. Ida pool kasutatavat eesti keelt käsitlevad uurimused on põhinenud suulise kõne lindistustel, ent tuleb rõhutada, et lindistused on üldiselt klassikalised murdeuurimislindestused, milles ei fikseerita spontaanset argikeelt. Ka uurimustes on nii suulist kui kirjalikku materjali käsitletud koos, jättes suulise spontaanse kõne situatsiooni erijooned arvesse võtmata.

Katse teha vaheülevaadet väliseesti keele uurimisest toimus möödunud aasta septembris Tartus, kui konverentsil olid kohal suur osa tähtsamaid uurijaid. Osa selle konverentsi ettekandeid ilmub ka käesolevas kogumikus.

3. MIS ISELOOMUSTAB VÄLISEESTI KEELT?

Järgnevalt räägime konkreetsemalt tähtsamatest väliseesti keelte erijootest seniste uurimuste põhjal, milleks on:

- asukohamaade keelte mõjud sõnavaras ja grammatikas;
- vanade kohamurrete säilimine ja segunemine;
- uued keelelised jooned, mis erinevad nii kodueesti keele arengutest kui ka uue kodumaa keelte mõjudest.

Käesolevas osas kõneleme sõnavara erijootest, järgmises osas grammatika erijootest.

3.1. Väliseesti sõnavara erijooni

Sõnavara uurimine on väliseesti keele uurimisel olnud keskne, olenemata uurijate meetoditest ja uuritavast keelest. Selles omakorda on olnud keskne sõnalaenude uurimine. Varasemate murdejoonte fikseerimine ja eriarengute uurimine on olnud teisejärguline asi.

Sõnavara erijooned saab jagada kolme suurde rühma: laenud, muud uuendused, säilinud jooned, mida kodueesti keeles enam ei esine.

Laenusid võib liigendada kahte moodi.

Üks liigendusviis on tegelikkuse valdkonna või tähendusrühmade järgi, mida laenatav sõna katab (argielu, loodus, toidud, elatis/töölud, riietus, poliitika, suhtlemisfraasid jms).

Teine võimalus on liigendada laenusid lingvistiliselt laenamise viiside järgi. Siin saame välja tuua kolm kesket rühma (Jõgi 1989):
1) uute tüvede sissetoomine / sõnalaenud: Rootsi eesti keele (edaspidi Rtse) *stentsiil* < rootsi (edaspidi rts) *stencil*, Rtse *stiüüga* < rts *stuga* 'suvila';

2) uute tähenduste ülevõtmine eesti sõnade jaoks / semantilised laenud: Rtse *lugema* 'õppima' < rts *läsa* 'õppima, lugema';

3) võõrkeele struktuuri eeskujul omakeelsete sama struktuuriga sõnade loomine / tõlkelaenud, mis jagunevad kahte rühma:

a) puhtad tõlkelaenud: Rtse *kaasas olema* 'osa võtma, kuuluma' < rts *vara med*; Rtse *lähitelefon* < rts *snabbtelefon*;

b) hübriidid: ingliskeelsetes maades kõneldava eesti (edaspidi inge) *apartmentmaja* < inglise (ingl) *apartement house*; inge *politseimees* < ingl *policeman*.

Muud tähsamad leksikaalsed uuendused on järgmised:

1) rahvusvahelisi sõnu kasutatakse uue keele eeskujul seal, kus emakeeles on omasõna olemas: Rtse *kollisioon* 'kokkupõrge'; *opinioon* 'arvamus';

2) kasutatakse eesti keele sõnu (nii omasõnu kui võõrsõnu), mille tähendus on võrreldes kodueesti keelega nihkunud, ent mitte mõjukeele sarnaseks: Kaukaasia eesti keele (edaspidi Kaue) *jätis* 'ülejääk';

3) kasutatakse omaloodud sõnu: Kaue *plekkleht* 'kirssloorber'; *peavalulill* 'kollane alpiroos';

4) kasutatakse kodueesti keelest laenatud sõnu, mis on kodueesti keelde tulnud peale väljarändamist: Rtse *hävitaja*, *saastama*.

Sellele lisaks võib väliseesti keelest leida sõnu, mis kodueesti keeles on tarvitusest kadunud, nii vanema kirjakeele kui ka murdesõnu: Rtse *haigemaja*, *börse*.

Laenamise põhjuste seas tõuseb esile eelkõige kultuuriliste põhjuste komplekt, mille seas on eristatud kolme kesket rühma:

1) uued mõisted / nähtused / asjad, mida polnud kodumaal, kuid on uuel maal: Rtse *radhus* 'ridamaja'; Kaue *sikaal/kalka* 'šaakal';

2) uued oskussõnad, mida lahkumisaegne eesti kultuur ja ühiskond ei tundnud: Rtse *kul(spets)penna* 'pastakas'; *tunnelbaana* 'metroo'; 3) mingi sõna semantilise sisu erinevus eesti ja kohalikus keeles, mille tõttu samast asjast rääkimiseks eestikeelne sõna ei sobi (vt Tuldava 1965): Rtse *toonooring* 'kasvueas nooruk ja temaga seotud probleemid'.

Teine suur põhjusterühm on sotsiaalne ja seisneb selles, et vähemprestiižne keel laenab prestiižsemast keelest sellistesse semantilistesse väljadesse kuuluvaid sõnu, mis peegeldavad laenukeele juhtivate rühmade huvisid. Sellistesse rühmadesse kuuluvad nt paljud meelelahutuskultuuri või moodsa tehnoloogia laenu inglise keelest.

Kolmandaks võivad laenamisel olla ka lingvistilised põhjused, näiteks võib emakeelne sõna olla kaotanud oma ekspressiivse jõu või on muutunud ebatsensuurseks; samuti võib võõrkeelne sõna olla lühem kui eestikeelne väljend (Tuldava 1965): Rtse *bantama* 'saleduskuuri läbi tegema'; *satsama* 'kellegi peale lootma'.

Viimasest kahest seisukohast pole väliseesti laene siinkirjutaja teada kuigivõrd vaadeldud.

Kõige esmalt ja kõige kergemini võetakse üle konkreetsed esemed/taimed/loomad jms koos nimetustega. Seetõttu on laenude hulgas suures ülekaalus nimisõnad. Veidi on verbe ja adjektiive, teisi sõnu on vähe. Siberis on palju verbe soome laenude hulgas, seda peetakse kontaktide elavuse tunnuseks (Viikberg & Vaba 1984).

Järgnevalt vaatleme sõnavaralisi erijooni neljas väliseesti allkeeles: Kaukaasia, Siberi, Rootsi ja ingliskeelsete maade eesti keeles. Allikaks on vastavatele keeltele pühendatud olulisemad uurimused.

3.1.1. Kaukaasia eesti keele sõnavara

Eestlaste külad Kaukaasias rajati möödunud sajandi lõpukümnetel: Salme ja Sulevi 1884, Punase Lageda 1886, Estonia 1882. Enne 1980. aastate lõpul alanud sõdu elas seal kokku umbes 1000 eestlast. Kesksed uurimisobjektid on olnud Salme ja Sulevi külad, kuhu läksid inimesed Kuusalu kihelkonnast. Põhilised uurimis-

tulemused on esitatud neljas töös (Vilbaste 1960; Vääri 1960; Kessel 1981; Sang 1982).

Alguses olid asundustes eesti keelt õpetavad koolid ja loeti ajakirjandust. See ühtlustas murrakuid teises ja kolmandas põlves. Keeletarvitus eri külades on suhteliselt ühtlane, enim on eesti keelt säilinud Sulevis. Puhtaid vastavusi kõneleja murdepäritolu ja praeguse keeletarvituse vahel pole võimalik leida. Lähtemurrakust pole eriti midagi säilinud, välja arvatud mõnel lõunaeesti keele kõnelejal.

Vene keele assimileeriv mõju on olnud väike, sest kõrval on elanud mitmed eri rahvused ja hõimud (grusiinlased, armeenlased, abhaasid jt), suhtluskeeleks on olnud mõlemalt poolt halvasti osatud vene keel. Hiljem on seoses kohustusliku haridusega vene keele osatähtsus kasvanud, pidžinit võib kuulda vanemate inimeste suust.

Laenud pärinevad siiski põhiosas vene keelest, muid on väga vähe (peamiselt mõnede toitute nimetused).

Põhilised laenatud sõnade rühmad on järgmised:

1) ühiskondlik elu ja Nõukogude Liidu süsteem (Kesselil 83 sõna): *upravleenije, selsoveet, armija, kalduura* 'haltuura'. Kasutatakse ka lühendeid: *aploom* 'obkom'; *selsoveet* 'selsovet';

2) argielusõnade mitmed rühmad (58 sõna):

– tööriistad: *sapka* 'käsikõblas'; *sapkama/sapkatama*; *susni* 'ploomide kuivatamise ahi'; *pluug* 'ader';

– söögid ja joogid: *mammaliiga* 'maisipuder'; *kartšoo, sašlök*; *viin/marjaviin* 'vein', *vodka, matsaar* 'käärimata viinamarjamahl';

– taimed ja loomad: *sinaar, kipariss, alõtsaa, põdrasaan* 'baklažaan', *arbus, apergos, pomidor*;

– kohalike rahvaste ja hõimude nimetused: *apkaas, mingrel, kreek, türk, moldevan*.

Semantiliste laenude hulgas on nt selliste puude nimetused, mis sarnanevad mõne Eestis kasvava puuliigiga (mänd, kuusk, lepp), kuigi tegu on botaaniliselt teise liigiga: *kuusk=nulg* (vt Vilbaste 1960).

Tõlkelane on vähe, põhiliselt ühendverbid ja mõned eesliidetega sõnad: *küsimusi ette panema* 'zadabatj voprosõ'; *välja astuma* 'esinema, võstupitj'; *mitteammu* 'nedavno'.

Omaloomingu hulka kuuluvad: *plekkleht* 'kirssloorber'; *peavalulill* 'kollane alpiroos'; *elipuu* 'lõhnav kuslapuu'; *koolima* 'koolis käima': *oleks lapsed koolinudki*; *kihka* 'puskar'; *purjak*: *purjaku* 'risu, rämps'.

Nihkunud tähendusega sõnu on küllalt palju: *ajajärk* 'aeg': *kirbud on jah nüüd on nende ajajärk*; *arima* 'hävitama': *ma i tia millega kirpusi arida*; *jätis* 'jääk, ülejääk'; *lahutav* 'lahustuv'.

Murdesõnu ja arhaisme on vähe: *kardul*, *praega/paerga*, *seie/seia*; *aigemaja*, *kaebdus*, *mesiaed* 'mesila', *näitemäng*, *söögimaja* 'söökla'.

3.1.2. Siberi eesti keele sõnavara

Viikberg ja Vaba (1984) on uurinud eelkõige Krasnojarski krai Karadusi rajooni ja Omski oblasti eestlaste keelt. Seal elab umbes 550 eestlast.

Eesti keel on selle piirkonna külades püsinud 5 põlve. Oluliseks jooneks on see, et on elatud kõrvu või läbisegi teiste Venemaa impeeriumi luteriusuliste rahvastega (soomlased, lätlased, sakslased). Luteriusuliste segaabelud vähemalt teisest põlvest alates on olnud tavalised.

Kuni 1930. aastateni elati omaette ühiskonnana, kus kool, kirik ja seltsid toetasid emakeelsust. Enne sõda sündinud inimestest oskavad vene keelt korralikult vaid need, kes on viibinud pikemat aega venekeelses ümbruses (kulda kaevamas, rändkäsitöölisena). Vene keele püsiv mõju algas kolhooside loomisega 1930ndatel ja nende edaspidise liitumisega, kui küladesse tuli palju inimesi väljastpoolt. Kooliõpetus on 1930ndate lõpust alates olnud venekeelne. Vene keel on sõjajärgsete põlvkondade tavakeel: omaealiste ja lastega kõneldakse vene keeles.

Suhteid kodueestlastega on sellel rühmal olnud väga vähe.

Koos on elanud inimesed eri murdealadelt, põhja- ja lõuna-eestlased eraldi külades. Eri murdealade keeled on ühendunud. Kasutatakse selliseid murdejooni, mis on iseloomulikud kogu põhjaeesti murdealale, kõige enam kesk- ja läänemurdele.

Põhiosas on siiski tegu vene laenudega. Läti keele mõjusid on minimaalselt, suheldi suuresti vene keele vahendusel. Rohkem jälgi

on jätnud soomlased, kellega on käidud tihedalt läbi, mistõttu soomlased sulandusid eestlastesse.

Vene laenude kesksed tähendusrühmad on järgmised:

- 1) loodussõnavara: *arbus*, *lisvin* 'lehis', *pross(a)* 'hirss', *puran* 'kõrge umbrohi', *tabul* 'pappel', *tinn* 'melon', *nuruas* 'suslik';
- 2) toitlustussõnavara: *korsik* 'linnase Leib', *purdakas* 'läbiaetud piim', *savikorsik* 'savipott', *säinik* 'teekann';
- 3) riietus: *koera puhh* 'pehme aluskarv', *mohnakad* 'koeranahast kindad, mil karv väljaspoole', *tohha* 'koeranahast kasukas', *pimmid/undad* 'untad';
- 4) ehitus: *kossakas* 'ukse- või aknapiit', *prigun* 'karjaõu', *palagan* 'kaugele ehitatud ulualune suvel elamiseks'.

Palju on vene sõnu professionaalsetes erikeeltes (palgiparvetus, kullakaevamine).

Soome laenude seas mainitakse nt järgmisi sõnu: *iiv* 'pärm'; *kinama* 'vaidlema'; *kugistama* 'tapma (siga)'; *kummi* 'vader'; *tabama* 'sattuma, trehvama'.

Registreeritud on veidi ka selliseid keelendeid, mis on ilmselt omaloodud: *tärkel* 'tärglis'; *paindjas* 'painduv'; *vahlakas* 'valkjäs'.

3.1.3. Rootsi eesti keele sõnavara

Rootsi lahkus sõja ajal umbes 22 000 eestlast ja 6500 eestirootslast, neist umbes 5000 läks edasi ülemeremaadesse. Palju oli randlasi-saarlasi ja inimesi läänepoolsetest linnadest: Tallinnast, Haapsalust, Pärnust, Kuressaarest. Maaelanikud said linlasteks. Suuremateks keskusteks on linnad Stockholmist lääne suunas kuni Örebroni ja Rootsi läänerranniku linnad Göteborgist Lundini. Rootsi on olnud väliseesti kirjakultuuri keskus, kus on antud ka palju eestikeelset kooliõpetust, tegutsenud on tugevad eestlaste organisatsioonid, antakse välja ilu- ja ajakirjandust jne. Eestlased on kakskeelsed. Vanem põlvkond sai oma hariduse Eestis, nooremad Rootsis, kus tihti on õpitud koolis ka eesti keelt.

Rootsi eesti keelt on seega kasutatud nii avalikus kui argielus, nii kirja- kui argikeelena.

Rootsi eesti keelt on väliseesti keeltest kõige enam uuritud. Sõnavara on kirjeldanud Raimo Raag ja Juhan Tuldava (Raag

1982; Tuldava 1965), sellega tegelevad ka mitmed käesolevas kogumikus avaldatavad artiklid (Klaas & Laagus, Silvi Nemvalts).

Laensõnade tähendusrühmadest on olnud kesksed (Oksaar 1961) toidud (*fäänkool* 'apteegitill', *kex* 'küpsis'), liiklus (*trafiik* 'liiklus', *tunnelbaana* 'metroo'), elatis/töölud, lisaks riietus, haigused, poliitika, hariduselu, sport (*servitriiss* 'ettekandja', *föörskott* 'avanss').

Kasutatakse ka rootsi lühendid: *oms* 'käibemaks'; *UD* 'välisministeerium'.

Semantilisi laene on vähe. Nende hulgas moodustavad tähtsa rühma võõrsõnad, mida kasutatakse eesti traditsioonist erinevas tähenduses: *humanistlik* 'humanitaarne'; *akadeemik* 'kõrgema haridusega isik'; *termin* 'semester'; *semester* 'puhkus'.

Tõlkelaenud on näiteks *matusekohv* 'peied' < rts *begravningskaffe*; *rulltrepp* 'eskalaator'; *humbrissalat* 'homaarisalat' < rts *hummorsalad*; *pükssukad* 'sukkpüksid' < rts *byxdress*.

Olulised on selles rühmas väljend- ja ühendverbide otsetõlked: *Ma võtan bussi* 'lähen bussiga' < rts *tar bussen*; *Peeter käib koju* 'läheb jalgsi koju' < rts *gar hem*; *Ma häbenen suitsu- ja viinadirektorite üle* 'pärast' < rts *Jag skäms över tobaks- och spritdirektörer*.

Muude uuenduste hulka kuuluvad rahvusvahelised sõnad rootsi keele mõjul seal, kus kodueesti keeles on traditsiooniliselt kasutatud omasõna: *kollisioon* 'kokkupõrge'; *opinioon* 'arvamus'; *observeerima* 'vaatlema'; *repareerima* 'parandama'.

Rootsi eesti keeles on ka kodueesti keele sõnu, mis tulid käibe peale sõda. Nende hulgas on kolm tähtsat sõnaderühma:

- 1) ühiskonna, tehnika ja teaduse uuendused: *džiinid*, *hävitaja*, *saastama*;
- 2) sõnad, mis seostuvad nõukogude korruga: *kursus*, *külanõukogu*, *kalurikolhoos*;
- 3) släng: *pastakas*, *makk*, *telekas*, *resto*, *stipp*.

Omaloomingut on vähe (vt Raag 1982): *krunts* 'kroon', *mutikas* 'metroorong'.

Arhaisme on samuti vähe: *haigemaja*, *teem* 'teema', *börse*.

3.1.4. Ingliskeelsete maade eesti keele sõnavara

Ingliskeelsetes maades kasutatavat eesti keelt on väga vähe kogutud. Leelo Kingisepp on käesolevas kogumikus kirjutanud Frederictoni eestlaste sõnavarast. Aino Jõgi (Jõgi 1989) sõnalaenude käsitlemise aluseks on eeskätt kolm Kanada kirjanikku Arvi Kork, Salme Ekbaum, Magda Pihla ja Inglismaal kasvanud ja USAs elav Elin Toona. Sellest ka sõnalaenude üsna spetsiifilised sisulised rühmad. Toome siiski mõned näited.

Semantilised laenud: *boy-frend*, *gäng* 'kurjategijate bande'; *tripp* 'reis' *kidnappima* 'röövima lunaraha saamise eesmärgil'; *võitlema* 'kaklema < ingl *fight* 'võitlema, kaklema'; *vahetama* 'üle minema, ümber istuma' < ingl *change* 'muutma, vahetama, ümber istuma, üle minema'.

Tõlkelaenud: *ambulantsauto*, *apartmentmaja*, *seebiooper*, *viite-raamat* 'teatmeteos'.

Ka siin on tähtsal kohal väljend- ja ühendverbid: *aplautsi andma* 'aplodeerima' < ingl *give an applause*; *tähelepanu andma* 'tähelepanu pöörama' < ingl *give an attention*; *töotusi tegema* 'töotusi andma' < ingl *make promises*; *krediiti võtma* 'tunnustust väärima' < ingl *take the credit*; *keeras televiisori peale* 'lülitas sisse' < ingl *turn on*; *Sa kannad talle ikka veel häarmi* 'tunned meelehärmi, kannad viha'.

3.2. Väliseesti grammatika erijooni

Grammatilised muutused või erijooned väliseesti keeltes jagunevad kahte suurde rühma:

- 1) laenud või mõjud kohaliku maa keelest;
- 2) vanade murdejoonte, vana argikeele või vana kirjakeele säilimine.

Ida pool on uuritud eelkõige murdejooni, kuna uurimismetoodika ja materjal on olnud dialektoloogiline. Lääne pool on uuritud pigem kohalike keelte mõju.

Mõjud võivad olla häälde-, morfoloogias, sõnatuletuses, süntaksis.

Murrete mõju ja välismõju jagunevad eri grammatikaosade vahel erinevalt:

- hääldamisega seotud valdkondades on olemas nii murrete kui ka kohalike keelte mõju;
- morfoloogias saab kõnelda eeskätt murdemõjudest. Teise keele mõjud tulevad kõne alla eelkõige soome keele mõju puhul;
- sõnatuletuses on oluliseks jooneks eesti liidete ja lõppude kasutamine laensõnades ning võõrsõnade kasutamine eesti traditsioonist erinevate tuletusliidetega;
- süntaksis räägitakse ainult kohalike keelte mõjudest. Siin taga võib olla ka see, et murdesüntaks on suuresti uurimata ala. Ka ei räägita süntaksi puhul mitte spontaanse suulise kõne süntaksi erijootest, vaid lauseid tõlgendatakse kirjakeele süntaksi taustal, olenemata sellest, kust lause tegelikult pärit on.

Grammatikakäsitluse jagame kahte ossa:

- 1) kuidas on muutunud laenatud sõnad ja millised on nende häälduse ja grammatika erijooned;
- 2) millised on grammatilised laenud ja murdepärasused.

3.2.1. Laenude hääldus ja grammatika

Häälduses, foneetikas ja fonoloogias on kõigis väliseesti keeltes tegu ühesuguste protsessidega. Väiksem osa laene, eriti vanemad laenud, on eestipärastunud – rõhk on nihkunud esisilbile, võõrhäälikud on asendunud eesti häälikutega jms. Suurem osa laene, eriti uuemad laenud, on säilitanud võõrapärased jooned.

Laenude hääldus on väliseestlaste eri põlvkondades erinev. Vanemas põlvkonnas on kohaliku häälduse mõju väike või olematu, nooremas põlvkonnas suur.

Näiteks olgu toodud muutused Kaukaasia eesti keeles:

- 1) rõhk on liikunud esisilbile: *arbus*: *arbuse*; *pambuk*: *pambuki* 'bambus'; *parak*: *paraku* 'barakk';
- 2) tavaliselt on laenud mugandunud:
 - helilised *g*, *b*, *d* on muutunud helituteks: *agarod*, *prigada*;
 - *z*, *ž*, *tš* jt "susisevad" häälikud on muutunud enamasti *s*-iks: *sveno* 'zveno'; *sakoon* 'zakon'; *surnaal*.

Sellele lisaks on eri keeltes toimunud mõningaid eriarenguid. Kaukaasia eesti keeles on toimunud muutus $h > k$ sõna ja silbi algul: *kalkoos*, *kibriid*, *kospidal*.

Laenatud sõnade grammatika on eestipärastunud:

– mõnikord kasutatakse eesti tuletusliiteid, näiteks Kaukaasia eesti keeles on verbid muudetud *ta*-liitelisteks: *kuljaitama* 'jalutama'; *verbuitama* 'värbama';

– laenatud muutuvaid sõnu kasutatakse igal pool eesti muute-lõppudega. Näiteks Rtse Loeb *leksasid* 'teeb koduülesandeid'; *Ma ostsin poest reekureid* 'krevetite'; *Ta fuskas jälle* 'tegi sohki'.

Mõnikord on laenatud sõnade grammatikas ka lähtekeele jooni. Olgu mõned näited Rootsi eesti keele kohta (Roos 1970):

– Rootsi eesti keelde laenatud omadussõnad käänduvad eranditult *a*-tüveliselt, kuna rootsi keeles on omadussõnad tihti seotud vokaaliga *a*;

– eesti *tud*-vormile eelistatakse rootsi lõppu *-d* (mitmuses *-de*): *nad olid šokkade*;

– määrsõnade tunnuse *-lt* või *-sti* asemel on rootsi *-t*: *ta käitus baarnsligt*.

Lisaks võib öelda, et laenatud sõnad koonduvad üksnes mõnede muuttüüpidesse, st grammatika lihtsustub. Näiteks astmevaheldust on vähem kui kodueesti keeles (Rootsi eesti keele laenatud verbid ja omadussõnad on ilma astmevahelduseta), astmevaheldus esineb ainult nõrgeneva vältevaheldusena (*sepp*-tüüp), ei kasutata *i*-mitmust ja *i*-ülivõrret (Roos 1970).

3.2.2. Murdejooned ja laenud grammatikas

3.2.2.1. Kaukaasia eesti keele grammatika

Murdemõjud **häälduses** pärinevad erinevatest murretest. Kõige enam on säilinud rannikumurdele omaseid jooni nende kõnes, kes sealt pärit. Üldlevinud murdejooned on järgmised:

1) pikkade keskkõrgete vokaalide diftongistumine, mis on levinud keskmurde põhjaosas ja rannikumurdes: *iesti*, *kiel*, *mies*; *juosta*, *kuol*; *süök*, *üö*. Isikuti on siin erinevus suur, pea kõigi kõnes on toimunud muutus *ee > ie*. Võimalik, et seda on mõjutanud ka vene

keelele iseloomulik *ie*-diftong. Teised diftongistumisnähtused esinevad peamiselt rannikumurde alalt pärit inimestel;

2) järgsilpide diftongi säilimine (eesti murretest levinud idamurdes ja osalt kesk- ja rannikumurdes): *inimeisi*, *venelaisi*; *kahekeisi*, *kuuekeisi*;

3) konsonantide assimilatsioon, näiteks *lj>ll*: *küllest ära korjata*, *mina olen nellas nendest*; *kse>sse*: *antasse medalid ja ordenid*.

Morfoloogias kasutatakse koos paljude eri murrete jooni, kuid peamiselt selliseid, mis on levinud laiadel murdealadel, eelkõige põhjaeesti alal. Kitsamalt levinud murdejooned ja lõunaeesti jooned on kadunud. Oma kodumurde jooni on kõige enam säilitanud ranniku- ja läänemurde alalt pärit inimesed.

Noomenite käänamisel esinevad järgmised murdejooned:

1) ainsuse osastavas *aasta-* ja *õpik-tüübis d-lõpp*: *ennem uut aastad*, *ma olen elus irmsad raskust läbi eland*;

2) *number-tüübis* puudub vokaali kadu: *numbert*, *meetert*, *suhkurt*;

3) kaheasilbiliste nõrgeneva astmevaheldusega tüvede puhul kasutatakse tugevaastmelist inessiivi, mis on tavaline Eesti lääneosas: *kampas käisime*, *ta mängis ka kooris*, *mina olen leeris käind*;

4) mitmuse partitiiv on kirev, kõige enam kasutatakse *si-lõppu*, mis Eestis on levinud keskmurde alal: *meil peab praegustki kuskil kivisi olema*, *ma tahaks Eestimaa metsasi ja külasi näha*;

5) omadussõnades on *-mb* keskvärde lõpus säilinud, Eestis esineb seda nähtust lõunaosas ja rannikul: *a sis enam ei saand*, *sul on kergemb ära viia*.

Verbide puhul on tähtsamad järgmised murdejooned:

1) üldomane on imperfekti mitmuse 3. pöördes *vad-lõpp*, mis on omane idapoolsetele murretele ja oli ka 20. sajandi alguses kirja-keelne vorm: *Punase Lagedal käisivad*, *nad elasivad seal*, *surivad ära kui väiksed olivad*;

2) *nd-partitsiip* nagu keskmurdes: *viil teed ei käind sisse Punase Lageda külasse*, *peremees ka ei luband*;

3) *ma-infinitiivi* kujuline kaudne kõneviis, mis on Eestis idapoolne joon: *tema olema sepp olnd*, *kaeksakümmenal aastal sis pantama juure*.

Kaukaasia eesti keele **süntaksis** on välja toodud ainult mõned jooned, mida pole pikemalt analüüsitud, kuid mis on valdavalt seotavad vene keele mõjudega:

1) palju kaassõnaühendeid: *meil on oma agaroodi pial ploomid* 'juurviljaaias'; *sain sinna esimese kurssi peale* 'esimesele kursusele';

2) rektsioonimuutused vene keele mõjul: *töötama kellena > töötama kellekski* (töötasin *kalameheks* (vene v *rõbaki*)); *Eestimaa rahvas olid ka mitte kõik Nõukogude Liiduga pooldanud*; *Suur raskus siis juba akkas minule piinama*;

3) venepärane sõnajärg: *kaks kilo kaalub see kabatski* < vrd vene *dva kilogramma vesit etot kabatšok*; *ema neil suri ära varakult*.

Lisaks on tavaline, et omadussõnaline täiend ei ühildu oma põhisõnaga arvus ja käändes, vaid jääb ainsuse omastavasse (põhjaeesti joon): *toore ploomidest*, *uue riistadega*, *valge tähtedega*.

3.2.2.2. Siberi eesti keele grammatika

Hääldukes on ka Siberi eestlaste kõnes säilinud eelkõige põhjaeesti murretes levinud jooned:

1) pikkade keskkõrgete vokaalide diftongistumine, eriti *ee>ie*: *iemalt*, *iesti* (*aa* diftongistumine on ebatavaline);

2) *ja>jä*: *jägu*, *jänu*.

Morfoloogias on enim üldisi põhjaeesti jooni, ent siiski on ka läänemurde jooned hästi säilinud. Ka siin võime leida mitmeid samasuguseid jooni nagu Kaukaasia eesti keeles:

1) *sõber*-tüübis puudub vältevaheldus (nagu keskmurdes): *odra:odra:odra*;

2) *aasta*- ja *õpik*-tüübis *d*-partitiiv: *raamatud*, *redeld*, *aastad*;

3) tugevaastmeline inessiiv: *linnas*, *riikis*, *jõulus*;

4) enim on *si*-partitiivi: *kohtasi*, *suomlasi*, *seppasi*;

6) komparatiivi tunnus on *-mb*: *kavvemb*, *enamb*.

Verbides on

1) kaudne kõneviis üldiselt *ma*-infinitiivi kujuline: *olema old*;

2) *sivad*-lõpp mineviku mitmuse 3. pöörde lõpus üldine: *rääkisivad*, *lugesivad*.

Lisaks murdetaustale seovad Viikberg ja Vaba mõned jooned häälduses ja morfoloogias ka soome mõjudega:

– pikkade keskkõrgete vokaalide diftongistumine (*luomadelle, iesti kiel, tüöl*). Diftongistumine pole üldine, vaid sõltub keelejuhi soomestumise astmest;

– *nud*-partitsiibi tunnus *-nd* liitub *a*-tüvelistes sõnades (*saatma, murdma, seisma, laulma*-tüüp) vokaaltüvele: *võttand, mattand, laskand*.

Süntaksis on mitmeid venepäraseid struktuurimalle:

1) eitava kõne vormid on pöördelõpulisel: *aftobussid ei käivad, me ei teame*;

2) kindla kõneviisi oleviku ja lihtmineviku mitmuse 3. pööre on kasutusel ka passiivi tähenduses: *uut ei tievad* 'ei tehta'; *tegivad potnikud villast ja magasivad pial* 'tehti lambavillast vilti ja magati peal';

3) mineviku liitvormide asemel kasutatakse sageli lihtminevikku: *ükski kord ei käind sinna külasse* 'ei ole käinud';

4) palju on venepäraseid rektsioonimalle: *käisid vanasse kooli* 'vanas koolis'; *mina käisin kaa Tallinasse* 'Tallinnas'.

3.2.2.3. Rootsi eesti keele grammatika

Rootsi eesti keele morfoloogia ja sõnamoodustuse erijooni on käesolevas töös välja toodud vähe.

Sõnamoodustuses on rootsi mõju rahvusvaheliste sõnade sufiksitate kasutamises, tavaliste eesti sufiksitate asemel on Rootsis levinud sufiks *-er* ja *-ell*: *poliitiker, akadeemiker, aktuell, redaktöör*.

Morfoloogias on pakutud järgmisi vanapäraseid ja murdejooni:

- 1) *vad*-lõpp: *sõivad, jõivad*;
- 2) *si*-partitiiv: *haudasi, tundisi, autosi*.

Enim on uuritud Rootsi eesti keele **süntaksit**, milles on leitud palju rootsi süntaksi mõjusid (vt selle kohta ka Klaasi & Laaguse, Silvi Nemvaltsi ja Peep Nemvaltsi artikleid käesolevas kogumikus):

- 1) järeltäiendid: *telefoni suunanumbrid Eestisse; Nende hoiak viina- ja tubakamüügi suhtes itta on täiesti küüniline....; Hääletajad võistlusel olid õpilased kunstikoolist;*
- 2) ühildumise puudumine: *suure mehel, noore poisil;*
- 3) nimisõna mitmuses arvsõna ja sõna mitu järel: *sada inimesi, kolme sõpradele 'kolmele sõbrale', mitu/kolm aastaid;*
- 4) mitmuse kasutuse sagenemine: *Rootsi on rootslastele mitte sel-listele prahtidele nagu sina;*
- 5) objektikäänete kasutamine ebakorrektselt, noorematel on kasutusel eelkõige nominatiiv: *Ma kirjutasin täna üks pikk faks; Iga grupp tegi üks film; ta ostis uus korter Tallinnas;*
- 6) üks umbmäärase artiklina: *Ma kirjutasin täna üks pikk faks; Iga grupp tegi üks film;*
- 7) poolt-passiiv (rootsi av): *Vastuvõtjate poolt viidi uudishimulikud rootslased paljudesse kohtadesse.*

Lisaks peetakse rootsipärasteks joonteks veel verbivormi valikut rootsi indefiniitse pronoomeni *man* puhul, isikuta konstruktsioone ja üldküsimustele vastamist (vt Klaas & Laagus käeolevas kogumikus).

3.2.2.4. Ingliskeelsete maade eesti keele grammatika

Murdemõjusid ja inglispärasusi häälduses ja morfoloogias on registreerinud Leelo Kingisepp käesolevas kogumikus. Siinkohal olgu välja toodud ainult kolm morfoloogiajoont:

- 1) *number-tüüpi sõnades ainsuse osastav ilma vokaalikaota: number, meetert;*
- 2) tugevaastmeline inessiiv: *randas, linnas;*
- 3) *si-lõpuline mitmuse osastav: leidis kukkezi, palju tuletornizi.*

Enim on inglise mõjusid registreeritud süntaksis:

- 1) inglispärased reksioonid: *See mees arvas, et on minust kangesti armunud 'minusse armunud'; õigus otsustada oma tuleviku 'tuleviku üle'; tantsiti trio muusikale 'muusika saatel' < ingl dance to somebody's music;*
- 2) väliskohakäänete asemel kasutatakse sisekohakäändeid: *suures arvus leedulasi 'suurel arvul'; 1920-ndais aastais 'aastail';*

3) ühildumises on arvsõnade juures mitmuses nimisõnu: *arreteeriti rohkem kui 20 kõrgemaid kommunistliku partei juhte; koos teiste seitsmepoliitbüroolasega;*

4) ühildumises on ka arvu ja käände segadusi: *iga suuremas kohas 'igas suuremas';*

5) inglise sõnajärje mõjud, eriti määruse paigutamises (alus-öeldis-sihitis-määrus): *Saadan teile homme terve kimbu roose, kui olete mu vastu kena täna. Tal oli tegemist nii paljude valedega nüüd, et.....;*

6) verb on nihkunud teiselt kohalt tahapoolle: *Arvatavasti talunikud kartsid sattuda lumetormi; Me igaks juhuks kõnelesime ka arstiga;*

7) inglispäraseid süntaktilised vahendid emfaasi väljendamiseks. Nt eesti keele *ki/gi*-liite asendamine inglise sõna *never* tõlkega: *Kinnivõtjad ei jõudnud mitte kunagi kohale 'ei jõudnudki kohale'. Inglise keeles paigutatakse emfaatilisel rõhutatav sõna tihti lause algusesse või lõppu või kasutatakse cleft sentence'eid (it's teacher who corrects the papers. (Not the assistant) 'see on õpetaja, kes.....': Mida ma teada tahan....., on lihtsalt see.....; See oli, mis oli kohutav 'just see oligi kohutav';*

8) inglise *it*-lausete ülevõtmine (aluseks on infinitiiv): *It is easy to do it 'seda on kerge teha': See on paha asi mitte usaldada;*

9) progressiivi (*continuous tense*) rohke kasutamine (*is coming*): *Mis on siin juhtumas; Aastavahetusel oli kõik seisumas;*

10) artiklina kasutatakse sõnu *üks* ja *see*.

3.3. Kokkuvõtteks

Kokkuvõttes võime öelda, et eri autorid on registreerinud, rühmitanud ja analüüsinud väliseesti keeli erinevalt. Seetõttu on ka kokkuvõtteid võimalik sõnastada väga ettevaatlikult. Siiski võime välja tuua mõned üldistused selle kohta, milles seisneb väliseesti keelte erinevus kodueesti keelest.

1. Keskseks erinevuseks on kohaliku keele mõjud nii leksikas kui grammatikas:

– mitmesugused sõnalaenud uue elukohamaa keelest, millest põhiosa moodustavad laensõnad, täpsemalt laentüved;

- vähem on tõlkelaene ja semantilisi laene. Tõlkelaenude hulgas on tähtsaks rühmaks kohaliku keele eeskujul loodud ühend- ja väljendverbid;
- laenude tähendusrühmade kohta antud materjali põhjal erilisi üldistusi teha ei saa;
- laenude põhjuste hulgas prevaleerivad kultuurilised põhjused. Põhiliseks laenamise põhjuseks on vajadus nimetada neid nähtusi, asju jms, mis uue elukoha argielus, kultuuris ja ühiskonnas erinevad lahkumisaegsest eesti elust;
- muutumisele alluvad hästi ka rahvusvahelised sõnad, milles asendatakse võõrkeele mõjul kodueesti keele omasõnu võõrsõnadega ja asendatakse eesti keeles kasutatavad võõrsõnade tähendused või tuletusliited uue asukohamaa keeles kasutatavatega;
- laensõnade seas moodustavad põhiosa nimisõnad, kuid sõnaliike on vähe;
- laenatud sõnad muutuvad eesti grammatika kohaselt, st neile lisatakse tavaliselt eesti käände- ja pöördelõpud ning mõnikord ka eesti tuletusliiteid;
- häälduselt on laensõnad ainult osaliselt muutunud eesti keele päraseks: võõrad häälikud on asendunud eesti omadega ning rõhk on nihkunud esisilbile;
- kasutusel on palju kohaliku keele poolt mõjutatud hääldust või lauseintonatsiooni, eriti nooremates põlvkondades;
- grammatikas on kõige rohkem võõrmõjusid süntaksis. Tüüpilised on sellised mõjud, mille puhul eesti keeles on kõikumist, mis on keerukad või keelekasutuses statistiliselt perifeersed:
 - võõrapärane sõnajärg,
 - võõrapärased reksioonid,
 - omadussõnade ühildumise kadu või kõikumine,
 - arvsõna juurde kuuluvate nimisõnade mitmus,
 - artiklite kasutamine,
 - umbisikulise tegumoe muutumine kohaliku keele mõjul,
 - mõjukeele ajakasutuse mõjud (progressiivi ja lihtmineviku ülekasutus).

2. Teiseks erijooneks on vanade murdejoonte säilimise eripära. Nagu kodueesti keeleski, on ka väliseesti keeles säilinud need jooned, mis on olnud laiemalt levinud eelkõige Põhja-Eesti murde-

aladel. Murdejooned on säilinud põhiliselt grammatikas, vähem leksikas. Oluline ühine joon seisneb selles, et eri murrete jooned on segunenud. Seosed inimese päritolumurde ja praeguse keeletarvituse vahel peaaegu puuduvad. Olulisemad säilinud jooned on järgmised:

- pikkade vokaalide diftongistumine, eriti *ee > ie*,
- *numbert*-partitiiv *number*-tüüpi sõnades,
- *d*-lõpuline partitiiv mõnedes sõnarühmades,
- tugevaastmeline inessiiv,
- mitmuse partitiivi lõpp *-si*,
- keskvõrde lõpp *-mb*,
- mineviku mitmuse 3. pöörde lõpp *-vad*.

Murdejooned on paremini säilinud ootuspäraselt idapoolsetes keeltes.

3. Muid uuendusi on registreeritud vähe ja üldistusi nende kohta teha on raske. Mainida võib veel mõnede vanemate kirjakeelesõnade ja grammatiliste joonte säilimist, eesti sõnu, mille tähendus on nihkunud, ning omaloodud sõnu.

Selge on, et eelneva taustal me ei saa kõnelda mingist ühtsest väliseesti keelest, vaid erinevatest diasporaamurretest. Seejuures on neis murretes siiski üsna palju ühist selles osas, millised grammatika või sõnavara osad on peamiselt asukohamaa keelte mõjul muutunud. Need on keelenähtused, mis on keerukad, harvad oma kasutuselt ning millel puuduvad paralleelid asukohamaade keeltes. Muutused ise seisnevad selles, et emakeele süsteem hakkab rasketes kohtades kõikuma ja seejärel lihtsustub.

Nende punktide näol on tegu samade nähtustega, mis on enim mõjusid vastu võtnud ka kodueesti keeles (vt Mati Hindi uurimusi, Hint 1990, 1996). Seega on tegu grammatika ja leksika üldiste või konkreetset eesti grammatika nõrkade punktidega.

Samas on need konstruktsioonid, mis on asemele tulnud, seniste uurimuste valgusel eri diasporaamurretes küllaltki erinevad.

4. ASSIMILEERUMISE PROBLEEM

Seni oleme käsitlenud väliseesti murdeid kui muutumatuid allkeeli. Tegelikult on mitmeid kordi näidatud, et eri põlvkondade keeleoskus ja keelekasutus erinevad väga suurel määral. Inimeste assimileerumise tüüpiline pikkus uues keskkonnas on 3–4 põlvkonda. Kristel Karu uurimused identiteedi kohta näitavad, et Rootsi eestlastest peab Eestis sündinutest 100% ennast eestlasteks, 31–60aastastest aga 37,5%, kahe rahvusega identifitseerib ennast 50% ja rootslasena 12,5%. Alla 31aastastest aga peab end eestlaseks 12,5% ja rootslaseks 37,5%. Kanada eestlaskonna seas tehtud uuringud (Hill Kulu) näitavad, et juba teises põlves toimub eesti keele kodukeelena kasutamises järsk langus, kolmandas põlves (sündinud 1952–1972) on see langenud 10 protsendini.

Raimo Raag on leidnud, et vanemast põlvest kasutab eesti keelt 92% iga päev ja rootsi keelt 83% iga päev. Nooremast põlvkonnast kasutab eesti keelt iga päev 53% ja rootsi keelt 100%. 80% vanemast rühmast leiab, et nad oskavad eesti keelt paremini kui rootsi keelt. Noorematest aga väidab 97%, et oskab eesti keelt mõnevõrra või tunduvalt kehvemini kui rootsi keelt.

Birute Klaas ja Aino Laagus on leidnud, et nooremate (19–30aastased) seas on eesti keele oskus väga ebaühtlane, kuid siiski on palju neid, kes oskavad eesti keelt hästi ja on eestimeelsed. Need on esimese põlve pagulasvanavanemate kasvatatud lapsed. Keskealised (31–45aastased) on “kadunud” põlvkond, kes on enim rootsistunud. Vanema põlve eesti keel on hea.

Ka keeleliselt võime öelda, et uue maa keele mõjud järjest tugevnevad.

Ilse Lehiste ja Juta Kitching näitavad käeolevas kogumikus, et sihitise käänete kasutamine kolmes inglise mõjuga põlvkonnas on väga erinev: vanemal generatsioonil on käänete kasutus korras, keskmisel põlvkonnal on vigu põhiliselt täissihitise käände valikul, nooremal põlvel puudub sihitise käänete kasutamisel igasugune süsteem.

Kuna klassikaliselt arvatakse, et nii mingi uuenduse väljakujunemine kui ka keele lagunemine võtab aega keskmiselt 3 põlvkonda, siis tekitab selline areng küsimuse, kas noorema põlve puhul

on tegu vastava väliseesti allkeele lagunemisega või omaette murde väljakujunemisega. Seda näitab järgmine põlvkond.

5. LÄÄS JA IDA

Huvitav probleem on läänepoolsete ja idapoolsete väliseestlaste keele võrdlemine. Need kogukonnad erinevad üksteisest paljude sotsiolingvistikuliselt oluliste tunnuste poolest, mis peaksid mõjutama keele muutumist, eriti selle elu või surma (vt nt Viikberg 1997):

– väliseestlaste kogukonnad ida pool on tavaliselt 5–7 põlve vanad, lääne pool 3 põlve;

– idas on tegu maaelanikega, läänes linlastega. Nõukogude Liidus elasid väliseestlased pikka aega omaette talupojakogukondadena, millel oli vähe suhteid väljapoole. Isegi vene keele oskus on varasematel põlvkondadel väga väike. Läänes on elatud linnades segamini kohalike elanikega;

– idasse lahkusid eestlased sel ajal, kui eesti kirjakeel oli veel kujunemisjärgus ja kodukeeleks oli kõikjal murre. Läände lahkujad läksid siis, kui kodukeeleks oli veel murre, kuid kirjakeel oli välja kujunenud ning muudetud keskseks ja kõrgeimaks norminguliseks allkeeleks (vt Hennoste 1997). Seetõttu on lääne pool keskseks peetud kirjakeelt ja rõhutatud selle puhtust. Ka on vaatamata kõigele olnud läänes kontakte kodu-Eestiga ja selle keele arenguga. Oluline on olnud ka keeleteadlaste ja õpetajate roll keele hoidmisel ja suunamisel (Aaviku, Mägiste ja Tauli töö, sõnaraamatud, keeleanalüüsid Tulimullas ja Manas jms);

– idas oli tüüpiline talupojakultuur, mida iseloomustab isetegevus. Läänepoolne kultuur lõi kodueesti kultuuri imiteeriva professionaalse haritlaskultuuri koos klassikaliste kultuurialade ja organisatsioonidega (kirjandus, ajakirjandus, omakeelne teadus mingil määral, kirik ja seltsielu, eestikeelsed täienduskoolid või keele koduõpetus jms). Idas oli küll esimeste põlvkondade ajal olemas eestikeelne ajakirjandus ja kirjanduski (Venemaa eestikeelne proletaarne kirjandus), kuid see kadus praktiliselt 1930. aastate teiseks pooleks. Samuti kadus pikaks ajaks kontakt kodu-Eestiga (Eesti Vabariigi aeg). Hiljem on seal küll olnud eestlasi, kes on olnud

kursis Eesti eluga ja lugenud nt raamatuid ja ajalehti, kuid see on olnud siiski juhuslik tegevus;

– läänes on valitsenud demokraatlik ühiskond, mis üldiselt respektierib erinevaid allkultuure ja keeli, idas valitses totalitaarne ning autoritaarne ühiskond ja toimus teadlik ümberrahvustamine.

Huvitav on see, et need sotsiolingvistiliselt olulised erinevused ei ole kuigivõrd mõjutanud keele saatust ega muutumispunkte. Teisisõnu: keele universaalsed muutumisjooned on eesti keele puhul osutunud tähtsamaks kui spetsiifiliste sotsiaalsete tegurite põhjustatud muutused. Kas ja milles seisnevad nende tegurite poolt põhjustatud eriarengud läänes ja idas, vajaks omaette uurimist.

BIBLIOGRAAFIA

- Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid.** H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru (toim), Tartu Ülikooli Kirjastus 1997.
- Hennoste, Tiit 1997.** Eesti keele olevik ja tulevik. – H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru (toim), Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 102–114.
- Hint, Mati 1996.** Eesti keel okupatsiooni järel. – Eesti teadlaste kongress 1996. Ettekannete teesid. Tallinn, Teaduste Akadeemia kirjastus, lk 33.
- Hint, Mati 1990.** Vene keele mõjud eesti keelele. – Akadeemia nr 7, lk 1383–1404.
- Jõgi, Aino 1991.** Inglise keele interferentsist väliseesti ilu- ja ajakirjanduskeele grammatikas. – Keel ja Kirjandus nr 2, lk 81–88.
- Jõgi, Aino 1989.** Inglise keele mõjust väliseesti ilukirjanduse sõnavarale ja sõnakasutusele. – Keel ja Kirjandus nr 11, lk 649–656.
- Kessel, Tiia 1981.** Ülevaade Kaukaasia eestlaste keelest. Diplomitöö. Käsikiri TÜ eesti keele õppetoolis.
- Kingisepp, Leelo.** Mõningaid jooni Canada linna Fredrictoni eestlaste keeles. – Käesolevas kogumikus.
- Klaas, Birute 1997.** Lundi eestlaste keelest. – Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.–5.5.1996. Lammi. Helsinki. Lk 80–91.
- Klaas, Birute; Laagus, Aino.** Eesti keel Lõuna-Rootsis. – Käesolevas kogumikus.

- Kulu, Hill 1997.** Väliseestlased. – H. Kulu, K. Metsis, T. Tammaru (toim), Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 11–19.
- Lehiste, Ilse; Kitching, Jutta.** Sihitise käänete kasutamisest väliseestlaste poolt. – Käesolevas kogumikus.
- Nemvalts, Silvi.** Rootsi mõjusid Eestist pärit õpilaste keeles. – Käesolevas kogumikus.
- Nemvalts, Peep.** Kas väliseesti keeles on märgata süntaktilist omapära? – Käesolevas kogumikus.
- Oksaar, Els 1972.** Spoken Estonian in Sweden and in the USA: an analysis of bilingual behaviour. – Studies for Einar Haugen. Ed by E. S. Firchov et al. The Hague, lk 437–449.
- Oksaar, Els 1961.** Kaksikkeelsuse problemaatikast. – Tulimuld nr 1, lk 47–54.
- Raag, Raimo 1995.** Virolaiset Viron ulkopuolella. – S. Zetterberg (toim), Viro. Historia, kansa, kulttuuri. Helsinki, SKS, lk 339–376.
- Raag, Raimo 1982.** Lexical Characteristics in Swedish Estonian. AUU Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 13. Uppsala.
- Roos, Aarand 1987.** Kapatäis kannutoitu. Muljeid Ameerika eestlaste keelest. – Finsk-ugriska smaskrifter 7, lk 22–31.
- Roos, Aarand 1980a.** Morfologiska tendenser vid spraklig interferens med estniska som bas. AUU. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 12. Uppsala.
- Roos, Aarand 1980b.** Juhulaenude morfoloogilisest kohanemisest eesti keeles. – Tulimuld nr 1, lk 14–19 (Roosi doktoritöö lühikokkuvõte).
- Roos, Aarand 1975.** Jumalaga, Kars ja Erzurum. Türgi eestlaste ajalugu. (3., täiendatud trükk, Tallinn 1992), lk 52–65.
- Roos, Aarand 1970.** Rootsi-eesti segakeele vormiõpetus. – Tulimuld nr 2, lk 82–86.
- Salasoo, Tiiu 1995.** Morfoloogiliste tunnuste esmakasutus ühe lapse arenevas keeles. – Keel ja Kirjandus nr 4, lk 239–252.
- Sang, Joel 1982.** Valged laigud eesti keelekaardil. – Keel ja Kirjandus nr 8, lk 422–428.
- Sepp, Reino 1966, 1968.** Eesti släng. – Mana 30, nr 2–3, lk 70–72; 34, nr 2, lk 85–90.
- Tuldava, Juhan 1965.** Võõrmõjusid Rootsi eestlaste keeles. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 11, lk 93–104.
- Viikberg, Jüri.** Venemaa eestlaste keele uurimisest. – Käesolevas kogumikus.

- Viikberg, Jüri 1997.** Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. – Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 28–52.
- Viikberg, Jüri; Vaba, Lembit 1984.** Siberi põhjaeestlasi kõnetamas. Keel ja Kirjandus nr 3, lk 145–156; nr 4, lk 210–222.
- Vilbaste, Gustav 1960.** Kaukaasia eestlaste keelest ja rahvaluulest. – Emakeele Seltsi Aastaraamat VI, lk 121–131.
- Vääri, Eduard 1960.** Kaukaasia eestlaste keelest. – Keel ja Kirjandus nr 7, lk 425–429.

VENEMAA EESTLASTE KEELE

UURIMISEST

PÕGUS ÜLEVAADE

Jüri Viikberg

1957. aastal avaldas kirjandusmuuseumi direktor Eduard Ertis ajalehes Edasi üleskutse, et filoloogidel tuleks ühiste jõududega hakata uurima Venemaa ja Kaukaasia eestlaste keelt, aja- ning kultuurilugu. Materjalide laekumis- ning uurimiskeskusena nägi ta heameelega kirjandusmuuseumi. Oudovast pärit eestlasena oli E. Ertisel sellist üleskutset lihtne esitada, kuid Eestis 1940–1950 arenenud sündmuste tõttu tekitas idakaar eestlastele üldiselt eriti negatiivseid assotsiatsioone.

1959. aastal külastasid eesti uurijad siiski Kaukaasia eestlasi Lindas, Sulevis ja Punasel Lagedal, kogudes materjale eeskätt A. H. Tammsaare, M. Härma ja K. Leetbergiga seotud paikadest (Teder 1960). Üle hulga aja valmisid esimesed sisukad ülevaated Kaukaasia eestlaste keelest ja rahvaluulest (Vilbaste 1960, Vääri 1960). Paraku ei jõutud ühise kavakindla uurimistöoni ei tollal ega ole jõutud hiljemgi.

1968. aastal reisis Mart Mäger geograafidega Kaug-Itta ning külastas muuhulgas Liiviküla eestlasi. Selle uurimismatka tulemuseks olid esimesed helilindistused, 4,5 tundi 12 keelejuhilt, ning põhjalik ülevaateartikkel saarlaste asundusest (Mäger 1970).

1975. aastal noorte teadlaste kompleksekspeditsiooni koosseisu kuulus Jaak Simm. Krasnojarski krai, Tomski ja Kemerovo oblasti eestlastelt sai ta 13 tundi helilindistusi, kuid artiklit nähtu-küsitletu-uuritu kohta ei ilmunud. (Olgugi, et ekspeditsioon toimus ELKNÜ keskkomitee egidi all, ei saanud uurimistulemused trükiluba.)

1982. aastal tõstis Joel Sang uuesti päevakorda küsimuse, et eesti keelesaarte uurimine, eriti Venemaal, on väga aktuaalne, kuid kahjuks viljelemata valdkond (Sang 1982). Tolleks ajaks oli Joel Sang ise korraldanud kaks ekspeditsiooni Kaukaasia eestlaste

juurde. Matkade tulemuseks kujunes 32 tundi helilindistusi ning Tiia Kesseli diplomitöö Kaukaasia eestlaste keelest (Kessel 1981).

Aastail 1983–1991 on Siberi ja Kaukaasia eestlasi külastanud Lembit Vaba ja allakirjutanu. Nende reiside tulemuseks võib lugeda allakirjutanu väitekirja eesti keelesaartest Siberis (1989) jm kirjutisi. Lisaks endi lindistustele on kopeeritud Eesti Keele Instituudi fonoteeki ka mõne teise Siberi-ränduri materjale (E. Abel, M. Limbak, I. Tõnurist). 1997. aasta lõpuks oli EKI fonoteegis 149 tundi helilinti Siberi ja 42 tundi Kaukaasia siirdlastelt.

1990. aastatel on eesti asundusi Siberis külastanud Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristid Anu Korb, Kadri Peebo, Astrid Tuisk jt. Ilmunud tekstipublikatsioonid (Korb, Peebo 1995, Korb 1996) on kasutatavad ka lingvistilistel eesmärkidel.

ASJAOMAST KIRJANDUST

- Ertis, E. 1986. Eesti kirjakeel Nõukogude Liidus 1920–1930-ndail aastail. – Keel ja Kirjandus nr 10, lk 603–608.
- Keem, H., Vaba, L., Viikberg, J. 1989. Siberimaa eestlaste jutustusi II. – Kodumurre 21. Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 48–73.
- Kessel, T. 1981. Ülevaade Kaukaasia eestlaste keelest. Diplomitöö. Tartu, 194 lk. Käsikiri TÜ eesti keele õppetoolis.
- Korb, A. 1996. Ei oska rääkimise moodi kõnelda. Eesti asundused II. Zolotaja Niva, Semjonovka, Jurjevka, Koidula. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum, 254 lk.
- Korb, A., Peebo, K. 1995. Siin Siberi maa peal kasvanud. Eesti asundused I. Ülem-Suetuki ja Viru-Pulani lood ning laulud. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum, 208 lk.
- Mäger, M. 1970. Eestlased Kaug-Idas. – Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Tallinn, Valgus, lk 216–226.
- Päll, E. 1958. Eesti nõukogude kirjanduse arenemisest NSV Liidus enne 1940. aastat. – Keel ja Kirjandus nr 4/5, lk 193–213; nr 6, lk 324–338.
- Sang, J. 1982. Valged laigud eesti keelekaardil. – Keel ja Kirjandus nr 8, lk 422–428.
- Teder, E. 1960. A. H. Tammsaare jalajälgi otsimas. – Keel ja Kirjandus nr 3, lk 174–178.

- Viikberg, J. 1986.** Ёstonskie jazykovye ostrovki v Sibiri. Preprint KKI-41. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 32 lk.
- Viikberg, J. 1989.** Ёstonskie jazykovye ostrovki v Sibiri (vozniknovenie, razvitie, kontakty). Aftoreferat na soiskanie ucennoj stepeni kandidata filologiĉeskikh nauk. Tartu, 20 lk.
- Viikberg, J. 1989.** Koodivaetus ja Siberi eestlased. Lahtekohti. – Keel ja Kirjandus nr 4, lk 202–205.
- Viikberg, J. 1989.** Suomalais-virolaisia kielisuhteita Siperiassa. – Viritaja nr 1, lk 79–88.
- Viikberg, J. 1990.** Die Sprachkontakte des Sibirien-Estnischen. – Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 3B. Sessiones sectionum. Debrecen, lk 298–303.
- Viikberg, J. 1991.** An Estonian Village in the Far East. – Multilingualism in the Nordic Countries and beyond. Editors K. Herberts & C. Lauren. Abo, lk 326–332.
- Viikberg, J. 1992.** Estonians in Siberia. – Fenno-ugrica Suecana 11. Stockholm, lk 79–90.
- Viikberg, J. 1993.** Eesti asunike keel. – Eesti A&O. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 111–112.
- Viikberg, J. 1996.** Nord- und Sudestnisch in Sibirien: neben- und über-einander. – Laponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Hg. von L.-G. Larsson. SUU 26. Uppsala, lk 325–330.
- Viikberg, J. 1997.** Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. – Eestlane olla... Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 28–52.
- Viikberg, J. 1997.** Eesti asundustest Siberis. – Välis-Eesti nr 4, lk 13–15.
- Viikberg, J., Rannut, M. 1988.** Istoriĉeskij aspekt statusa jazyka (na materiale estonskogo jazyka). Preprint KKI-52. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Viikberg, J., Vaba, L. 1984.** Siberi pohjaeestlasi konetamas. – Keel ja Kirjandus nr 3, lk 145–156; nr 4, lk 210–223.
- Vilbaste, G. 1960.** Kaukaasia eestlaste keelest ja rahvaluulest. – Emakeele Seltsi aastaraamat VI. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, lk 121–131.
- Vaari, E. 1960.** Kaukaasia eestlaste keelest. – Keel ja Kirjandus nr 7, lk 425–429.

EESTI KEEL LÕUNA-ROOTSIS

Birute Klaas

Aino Laagus

Käesolev artikkel püüab anda ülevaate Lõuna-Rootsi eestlaskonnast ja tema eesti keelest, pakkudes näiteid keelelistest interferentsidest leksika, morfoloogia ja süntaksi valdkonnas. Rootsi seadusi järgides puuduvad artiklist informantide nimed, selle asemel kasutatakse tähe ja vanuse kombinatsioonist moodustatud koodi.

Artikli autorid kasutavad kõigi informantide kohta, kellel on eesti taust suguvõsas ja kes räägivad eesti keelt, nimetust eestlane, tunnistades ühtlasi sellise lähenemise meelevaldsust. Kui vanema põlvkonna informandid, just need, kes on Eestis sündinud, nimetavad ennast täiesti loomulikult eestlasteks, siis keskealiste ja noorematega on lood keerulisemad: nende enesemäärangutes kohtab nii eestlast kui ka rootslast. Ja paljude jaoks pole see ka mingi probleem, eriti nooremas põlvkonnas, kus küsimusele: "Kas sa oled eestlane või rootslane?" võib kuulda vastust "Ma olen 100% rootslane ja 100% eestlane." Rootsis elavate eestlaste ja nende järeltulijate identiteediprobleemidega on tegelnud ka Kristel Karu, kelle uurimusest (Karu 1997: 17) selgub, et Eestis sündinutest (st praegu pensionieas olevatest) peab 100% ennast eestlaseks; 31–60aastastest aga 37,5%, samaaegselt ennast rootslaseks ja eestlaseks pidavaid on 50% ja ainult rootslaseks 12,5%; alla 31aastastest aga arvab 12,5%, et on eestlane, 50% nii eestlane kui ka rootslane ja 37,5%, et on rootslane.

Ka peaks juhtima tähelepanu sellele, et nimetused *väliseestlased* ja *väliseesti keel* on terminid, millega tähistatakse Eesti territooriumist väljaspool alaliselt elavaid eestlasi ja nende keelt. Mingit omade-võõraste veelahet nendest terminitest otsida ei tasuks.

Eestlased maailmas ja eestlased Rootsis

Eestlasi elab igal pool maailmas. Väjarännanud eestlasi uurinud Hill Kulu andmetel elas 1980ndate aastate teisel poolel lääneriikides üle 86 000 ja endise Nõukogude Liidu territooriumil (Eesti välja arvatud) üle 63 000 eestlase (Kulu 1992: 132). Seega võib rääkida 150 tuhandest alaliselt väljaspool Eestit elavast eestlasest. Need andmed on aga umbes 10 aastat vanad ja viimased 10 aastat on teinud selle arvuga oma korrektsioone: vanima põlvkonna eestlaste seast on paljud lahkunud manalateele, on tagasirännet nii Venemaalt kui ka läänest ja on ka muidugi Eestist uue väljarände lainega kaasa läinud inimesi. Kas see kõik lõppkokkuvõttes ka eestlaste absoluutarvu muudab, pole teada.

Suurimad eesti kogukonnad on Venemaal, USAs, Rootsis ja Kanadas. Paljude väliseestlaste jaoks on eesti keel olnud ja on ka praegu kodukeeleks. Kui paljude jaoks? Kanada eestlaste eesti keele kasutamist on uuritud ja leitud, et umbes pooled seal elavatest eestlastest kasutavad eesti keelt aktiivselt (Kulu 1992: 94).

Ka Rootsis elavad väliseestlased on tänaseks juba üle viiekümne aasta rääkinud eesti keelt nii kodus kui ka väljaspool kodu rahvuskaaslastega suheldes, õpetanud seda oma lastele ja lastelastele. Eesti keel paguluses on ka praegu elujõuline. Kui kaua see aga elujõulisena püsib, sõltub muidugi paljudest teguritest ja konkreetsetl igast eesti keelt aktiivselt kasutavast inimesest. Assimileerumisprotsess peaks toimuma hiljemalt kolmandas-neljandas põlvkonnas. Kanada eestlaskonna ja nende järglaste seas tehtud uuringud eesti keele kasutamisest kodukeelena näitavad juba teise põlvkonna seas järsku eesti keele kasutamise langust, mis omakorda kolmandas põlvkonnas (sündinud 1952–1972) langeb kümne protsendini (Kulu 1997: 283). Seega sõltub praegustest noortest (kes ongi selle kolmanda-neljanda põlvkonna esindajad), kas see väide leiab ka Rootsis tõestust või lükatakse ümber.

Väliseestlaste keel pakub keeleteadlastele äärmiselt huvitavat ainet keeleliste interferentside ja kakskeelsuse uurimiseks. Ilmne on ka vajadus talletada eesti keele “välismaised” variandid kui kultuuriväärtus. Sel moel rikastuks eesti murdevaramu uue ja väga huvitava materjali võrra.

Jüri Viikbergi, Lembit Vaba jt keeleteadlaste retked Siberi

eestlaste juurde on toonud kaasa idapoolsete eestlaste lindistusi. Uppsala ülikooli professori Raimo Raagi doktoritöö "Lexical Characteristics in Swedish Estonian" (Raag 1982) on kirjutatud põhiliselt 1970ndatel aastatel Rootsis kogutu põhjal. Nii see kui ka teised prof Raagi uurimused põhinevad valdavalt Stockholmi ja Uppsala eestlaste keelel, kusjuures uurija peatähelepanu on olnud kirjalikel allikatel: lindistusi on suhteliselt vähe. Vahepeal on aga kasvanud juurde veel üks põlvkond väliseestlasi, samuti oleks otsustavaks laiendada lindistuste kogumise geograafiat.

Koostöös Lundi ülikooliga on käivitunud Lõuna-Rootsi eesti keele uurimise projekt, mis on endaga kaasa toonud keelematerjali kiire ja tänapäevasel teaduslikul tasemel kogumise. Projekti eesmärgiks on väliseesti kõne- ja kirjakeele korpuse loomine, et pakuda keeleuurijatele, nii teadlastele kui üliõpilastele, vajalikku ainet teadustöök. Lindistusi on tehtud 1996. aastast alates ja käesoleva artikli autoritele lisaks on rohkesti materjali kogunud ka Rutt Hinrikus, Mare Kõiva, Mari Allik jt. Eesmärgiks on olnud jäädvustada just erinevate põlvkondade kõnet, et anda suhteliselt adekvaatne läbilõige kohalike eestlaste eesti keele oskusest. Väliseestlaste suhtumine käimasolevasse töösse on olnud äärmiselt soe ja innustunud. Siinkohal tahaksid autorid avaldada sügavat tänu Lundi, Malmö ja Göteborgi eestlastele nende aktiivse abi ja koostöö eest.

Tänapäeval räägitakse Rootsis 160 keeles ja riigis elab 150 rahvuse esindajaid (Kangassalo 1994: 73). Suurima keelevähemuse moodustavad soomlased. Et Rootsi statistilistes ülevaadetes ei fikseerita elanike emakeelt, ei ole võimalik esitada täpseid andmeid, kui palju elab riigis eestlasi, soomlasi jne. Nii peabki piirduma hinnanguliste suurusjärgudega, näiteks eestlasest rahvastiku-uurija Sven Alur Reinansi andmetel on soomlasi Rootsis 1980ndate aastate lõpus olnud umbes 326 000 (Kangassalo 1994: 72). Eestlasi oli ja on umbes kümme korda vähem.

Kui tuua paralleele suurima keelevähemuse soomlastega, siis torkab silma oluline erinevus: kui rootsieestlastel on nõ Rootsi keskmisest tunduvalt kõrgem haridustase ja sellega seoses ka spetsiifiline tööhõive, siis rootsisoomlastest moodustasid 1980ndatel aastatel 50% tööstustöölised, mis on omakorda kaks korda enam kui rootslaste seas keskmiselt (Kangassalo 1994: 71). Põhjus peitub

muidugi pagulaste hariduslikus ja sotsiaalses taustas. 1960–70ndatel aastatel Rootsi siirdunud soomlased olid enamuses vähekvalifitseeritud “majanduspagulased”.

Rootsis on eestlasi elanud ka enne II maailmasõda. Ametlike allikate järgi on näiteks 1930. a Rootsis elanud 492 eestlast, aga järsk hüpe eestlaste arvus saabus muidugi 1944. aastaga: 1945. a oli eestlasi juba 22 100, kusjuures järgneva paari-kolme aasta jooksul emigreerus neist edasi umbes 7000 (EE 8: 208). Rootsi rahvaloendusandmete alusel ei ole võimalik kindlaks teha, kui palju praegu Rootsis etnilisi eestlasi elab, kuid näiteks Sven A. Reinansi andmetel oli 1980. a neid 35 300: 15 300 Eestis sündinut, 14 000 teise põlvkonna, veidi üle 6000 kolmanda põlve isikut (Raag 1989: 786). Praeguseks hetkeks on Eestis sündinute osakaal kindlasti vähenenud ja juurde on tulnud ka neljas põlvkond. 90ndate aastate allikad pakuvad eestlaste arvuks Rootsis ka juba tunduvalt väiksemat suurust: 25 000 (Raukko, Östman 1994: 15). Kui rakendada Kanada eestlaste uurimisel kasutatud metoodikat, võiks eesti keelt suhtluskeelena (kodukeelena) kasutatavate isikute arvuks prognoosida maksimaalselt 12 500.

Lõuna-Rootsis (Lund–Malmö–Helsingborg ja nende ümbrus) elab umbes 400–500 eestlast (andmed pärinevad kohaliku eesti koguduse abipraostilt Heiner Erendilt ja see arv ei sisalda Lundi ülikooli mujalt õppima tulnud noori). Lund on ülikoolilinn, mis tähendab seda, et siin on palju nõ liikuvaid noori, kes võivad ka oma õppimiskohta vahetada.

Valiklindistuste eesmärgiks on olnud koguda kõnekeelt võimalikult eri vanuses isikutelt. Praeguseks (jaanuar 1998) on lindistatud ligikaudu 70 informanti vanuses 9–86 aastat. Järgnevalt väike ülevaade informantide vanuselisest struktuurist ja iga rühma lühiiseloost.

Lõuna-Rootsi eestlased ja nende keel

Kristel Karu on jaganud Rootsis elavaid eestlasi ja nende järeltulijaid uurides nad kolme rühma: 1) vanemad kui 60; 2) 31–60-aastased; 3) nooremad kui 31 (Karu 1997). Siin esitatakse informandid jagatuna väiksematesse vanuserühmadesse: juurde on tulnud üldhariduskoolide õpilased (1. lapsed) ja nõ tööil käiv põlv-

kond on jagatud kahte ossa: 3. nooremad keskealised ja 4. vanemad keskealised.

Lõuna–Rootsi keskealiste põlvkonna eesti keele oskuses ja kasutuses võib näha üsna selget vahet nooremate ja vanemate osas. Kui vanemad keskealised pärinevad kõik veel eesti keelt rääkivatest kodudest, neil kõigil on eestikeelse koolihariduse kogemus, siis nooremaid, keda Lõuna-Rootsis on ka arvuliselt väga vähe (nõ kadumaläinud põlvkond), on rootsikeelne ümbrus palju rohkem mõjutanud. Isegi suviste eesti skaudi- ja gaidilaagrite keel on neist paljudel olnud rootsi keel.

Lõuna-Rootsi eestlastest pikemalt vt ka Klaas 1997.

1. Lapsed (vanuses kuni 18 aastat), üldhariduskoolide õpilased. Seni noorim informant on olnud 9aastane. Eesti keele taseme poolest on see rühm väga ebaühtlane, kuid nooremate keeleoskus (vähemalt lindistuste ajal) oli ka kehvem. Paljud lapsed mainisid, et väiksena hoidsid neid eesti vanaemad, kes nendega siis ka eesti keelt rääkisid. Enamus lastest käib või käis laupäevases eesti täienduskoolis.

Murdeiga ja sellele järgnevad teismeliseaastad on kultuurilise enesemääratluse seisukohast ilmselt kõige olulisemad. Pirjo Uovinen-Birgerstam (1987), kes on võrrelnud eri rahvustest laste ja noorte identiteediprobleeme, leiab, et kultuuripiiride ületamine toimub just nimelt selles eas ja näit 76% soomekeelsest perest pärit lastest on hakanud ennast teismelisena rootslaseks pidama.

2. Noored (vanuses 19–30). Eesti keele taseme poolest oli ka see rühm väga ebaühtlane. Lundi kui ülikoolilinna eripära arvestades kuuluvad siia põhiliselt üliõpilased. Selles vanuses üliõpilasi, kes räägivad eesti keelt, on Lõuna-Rootsis suhteliselt palju. Need on nõ vanade põlvkonna lapselapsed. Seega oli eestikeelse “lastetoa” olemasolu oluliseks teguriks ka veidi vanemate informantide eesti keele oskuse formeerumisel. Vanaemad andsid neile üle nii eesti keele kui ka eesti meele. Kõik need noored on lühemat või pikemat aega käinud ka eesti täienduskoolis. Paljud tegelevad eesti keele õpingutega Lundi ülikoolis vähemalt 20 ainepunkti ulatuses.

Sellesse põlvkonda kuuluvate noorte seas on palju neid, kes on aktiivsed eestluse kandjad. Nende aktiivse eestluse tekkel mängis

kindlasti olulist rolli Eesti vabanemine ja ka juba 80ndate lõpust alguse saanud tihedad kontaktid Eestiga.

Kakskeelsus peredes tundub olevat järjest enam leviv nähtus. Oleks ilmselt utoopiline arvata, et rootsieestlaste lapsed kasvaksid täielikult eestikeelses kodus. Kuid selle põlvkonna tüdrukud lubavad oma tulevaste lastega kindlasti eesti keeles rääkima hakata.

On neid, kelle sõnavara on lai ja kes on suutelised eesti keeles väga erinevatel teemadel vestlema: õpitav eriala, poliitika, majandus, muusika jne. Sellised noored eksivad harva ka grammatilistes konstruktsioonides ja kasutavad vaid vähesel hulgal rootsi- või ingliskeelseid sõnu ning nende otsetõlkeid. Samas oli ka suhteliselt kehvema keeleoskusega noori, kes aga just interferentside uurimise seisukohast suurt huvi pakkusid.

3. Nooremad keskealised (vanuses 31–45). Seda rühma võiks nimetada “kadumaläinud põlvkonnaks” nii otseses kui ka kaudses mõttes. Sellealasi informante on Lõuna-Rootsis õnnestunud väga vähe leida. Paljud on sõitnud mujale elama (põhiliselt Stockholmi), paljude kodune keel on rootsi keel. See põlvkond on enim rootsistunud ja kasvatab oma lapsi ka rootslasteks. Omavaheliseks suhtluskeeleks (ka eesti kodus kasvanud õdedel-vendadel) on tavaliselt rootsi keel, eesti sõpru neil ei ole või on ainult vähestel. Kui vanemas rühmas ja ka noorte-üliõpilaste puhul tundub, et rahvus–juured–päritolu on nende jaoks väga olulised, siis selles põlvkonnas ei valita tuttavaid–sõpru selle põhjal, kas nad on eestlased või mitte.

4. Vanemad keskealised (vanuses 46–60). Nii nooremad kui ka vanemad keskealised kujutavad endast töötavat põlvkonda, kes on sündinud kas Eestis ja väikese lapsena Rootsi põgenenud või on juba sõjajärgsetel aastatel Rootsis sündinud. Enamus neist on saanud ka rohkem või vähem eestikeelset haridust (näit eestikeelne täienduskool) ja paljud on jätkanud oma haridusteed kõrgkoolis. Et tegemist on veel tööelise põlvkonnaga, siis aktiivse eestlusega, kui üksikud erandid välja jätta, eriti ei tegelda.

Selle rühma eesti keel oli lindistuse ajal väga hea, kuigi mitte nii ühtlane kui vanemal rühmal. Eravestlustes kodueestlastega (kui diktofon on suletud) ei jälgita aga oma eesti keele korrektsust nii

pingsalt kui 15–20 aastat vanemas rühmas. Paljude kõnes võib kuulda ka rootsi aktsenti, nii nagu ka kõigi eelnenud rühmade puhul.

Nii vanemate kui ka nooremate keskealiste puhul võib märgata, et raskusi esineb neil erialasele oskussõnavarale eestikeelsete vastete leidmisega. See on ka mõistetav, sest õpingud ja tööelu on käinud ja käib rootsi keeles.

5. Vanad (vanuses üle 61). Siia rühma kuuluvad pensionärid, kes on Eestis sündinud ja oma lapsepõlves ning nooruses rääkinud peaaegu ainult eesti keelt. Koduseks keeleks on kõigil ka praegu eesti keel. Oma lastega räägivad nad eesti keelt, lastelastega see alati ei õnnestu. Kõik on saanud ka eestikeelse koolihariduse.

Ka see rühm on vähemalt gümnaasiumiharidusega. Eestlus oli ja on selle põlvkonna seas au sees: Eesti Maja üritustest võetakse aktiivselt osa. Eestlust on püütud ka teadlikult säilitada – abielluda püüti ikka omadega. Ka nende praeguse tutvusringkonna moodustavad põhiliselt eestlased. Lindistamise ajal ja suhtlemises kodueestlastega jälgivad selle põlvkonna inimesed valvsalt oma kõnepruuki. Paljude jutus polnud praktiliselt mingeid rootsipärasusi. Nende keel on säilinud enam-vähem sellisena, nagu see oli kodumaalt lahkudes, uuemaid eesti keele laensõnu (näit *kombine-soon, retuusid*) ei tunta.

Ehk on üheks oluliseks teguriks, mis vanema põlve eestlaste emakeele säilitas, ka see, et rootsi keelt ei saa nõ maailmakeeleks pidada. Ameerika eestlaste suhtumine oma emakeelde tundub olevat teistsugune kui Rootsis. Nii väidab Aarand Roos, et isegi 50–60aastased USA eestlased võivad omavahel pikki jutte inglise keeles rääkida, samal ajal kui Rootsis on tunduvalt nooremategi eestlaste omavaheliseks suhtlemiskeeleks ikka eesti keel. Põhjuseks peab Roos inglise keele domineerimist rahvusvahelisel suhtlemistasandil (Roos 1987: 31).

Rootsi keele interferentsid Lõuna-Rootsi eestlaste keeles

Alljärgnevalt esitatakse mõningaid näiteid keelelistest interferentsidest Lõuna-Rootsi eestlaste keeles. Artikli autorid on jätnud endale vabaduse nimetada interferentsiks igasugust rootsi keele mõju eesti keelele, täpsustamata, kas on tegemist interferentsiga selle klassikalises tähenduses, transferentsi, koodivahetuse vms. Informantidele viidates on märgitud, kas tegemist on naise (N) või mehega (M), lisatud on informandi vanus lindistamise ajal. Kuna lindistuste litereerimise ja analüüsiga alles tegeldakse, siis pole võimalik tuua käesolevas artiklis põhjalikumat ülevaadet, vaid piirduakse ainult mõnede iseloomulikumate näidetega.

I. Leksikaalsed interferentsid

Neid võib leida kõikide vanuserühmade keelest. On sõnu, mis esinevad nii vanematel kui ka noorematel, aga rohkem interferentse kohtab loomulikult nooremate keeles.

(1) *klaarima*

r: *klara*

pro ee: *hakkama saama, toime tulema*

ee: *Rootslased tunnevad huvi, kuidas me oleme ennast klaarinud.* (N 86)

r: *Svenskarna är intresserade av hur vi har klarat oss.*

pro ee: *Rootslased tunnevad huvi, kuidas me oleme hakkama saanud.*

ee: *Need laevad ei klaari jääd ära.* (N 52)

r: *De båtarna klarar inte av isen.*

pro ee: *Need laevad ei saa jääga hakkama.*

ee: *Ma klaarisin ennast alati ära.* (M 34)

r: *Jag har alltid klarat mig.*

pro ee: *Ma sain alati väga hästi hakkama.*

ee: *Need, kes ei klaari, ei saa edasi õppida.* (N 19)

r: *De, som inte klarar av det, får inte fortsätta.*

pro ee: *Need, kes ei saa hakkama/ei tule toime, ei saa edasi õppida.*

(2) *valmis olema, valmis saama*r: *bliva färdig*pro ee: (*kooli*) *lõpetama*ee: *Ma abiellusin enne, kui ma valmis sain.* (N 86)r: *Jag gifte mig innan jag blev färdig.*pro ee: *Ma abiellusin enne, kui ma kooli lõpetasin.*

Kui lauses on semantiline objekt, siis lähtutakse Rootsi eesti keeles rektsiooni valikul rootsi keelest ja laiendatakse verbi komitatiiviga (rootsi adpositsioon *med* täidab instrumentaalsuse ja kaasnemise funktsioone).

ee: *Ma olin Ameerikas, kui ma olin ülikooliga valmis.* (N 52)r: *Jag var i Amerika när jag blev färdig med mina studier.*pro ee: *Ma olin Ameerikas, kui ma ülikooli lõpetasin.*ee: *Ma olen siin 7 aastat õppinud ja nüüd peaks varsti valmis saama.* (M 23)r: *Jag har studerat här 7 år och nu måste jag snart bliva färdig.*pro ee: *Ma olen siin 7 aastat õppinud ja nüüd peaks varsti lõpetama.*(3) *kaasas olema*r: *vara med*pro ee: *osa võtma, kuuluma*ee: *Meil oli üks väike teater, kus me olime kaasas.* (N 59)r: *Vi hade en liten teater, där vi var (=spelade) med.*pro ee: *Meil oli üks väike teater, kuhu me kuulusime (=kus me kaasa mängisime.)*ee: *Ma ei olnud ise kunagi teatrimängimises kaasas.* (N 52)r: *Jag var själv aldrig med och spelade teater.*pro ee: *Ma ei võtnud kunagi teatrimängimisest osa.*ee: *Ma olen "Sakalas" ka kaasas.* (M 23)r: *Jag är också med i "Sakala".*pro ee: *Ma kuulun ka "Sakalasse".*

(4) *alles olema*r: *vara (finnas, hava) kvar*pro ee: *jääma, (olemas) olema jt.*

Nimetatud väljend on väga tavaline noorte keeles. Selle kasutamist põhjustab tõenäoliselt asjaolu, et sõnal *kvar* on eesti keeles mitut vastet (*järel, alles, veel, maha*), ning noorte keeles on üldistunud ainult üks selle tähendustest.

ee: *Nüüd on ainult kuu aega alles.* (M 30)r: *Nu är det bara en månad kvar.*pro ee: *Nüüd on jäänud ainult kuu aega veel.*ee: *Tänapäeval on vähe noori siin alles.* (N 26)r: *Numera finnas det få unga kvar här.*pro ee: *Tänapäeval on siia jäänud vähe noori.*ee: *Mul oli aasta koolis alles.* (M 24)r: *Jag hade ett år kvar i skolan.*pro ee: *Mul oli jäänud koolis veel aasta.*ee: *Kas sa oled juunis siin veel alles?* (N 19)r: *Är du kvar här i juni?*pro ee: *Kas sa oled juunis veel siin?*(5) *jääma*r: *bliva*pro ee: *jääma, saama, olema jt*

Ka rootsi sõna *bliva* võib eesti keelde tõlkida mitut moodi, sõltuvalt kontekstist – *jääma, saama, olema jt*, aga Rootsi noored eestlased kasutavad sageli ainult vastet *jääma*.

ee: *Kui ma olin oma töö kätte saanud, jäin ma üllatatud sellest, et...* (M 27)r: *När jag fick mitt arbete blev jag förvånad...*pro ee: *Kui ma olin oma töö kätte saanud, olin ma üllatunud...*

ee: *Eesti on muutunud nii palju, et see on moodsaks jäänud.* (N 21)
 r: *Estland har förändrat sig så mycket att det har blivit modernt.*
 pro ee: *Eesti on muutunud nii palju, et see on saanud moodsaks.*

(6) Võõrsõnad

Eesti keeles on kasutusel väga palju võõrsõnu ja nii kipuvad väliseestlased arvama, et kui tüvi esineb nii rootsi kui ka inglise või saksa keeles, küllap kasutatakse seda ka eesti keeles ja samas tähenduses. Verbidest kohtab Rootsi eestlaste keeles sageli eeri-liitelisi sõnu. Vahel kasutatakse neid tõesti ka eesti keeles (*organiseerima, renoveerima, harvemini näit lansseerima*), aga mitte alati, näit: *parkeerima* (pro ee: *parkima*), *deprimeerima* (r: *deprimera*, pro ee: *depressioonis olema*), *etableerima* (r: *etablera*, pro ee: *alustama, asutama, rajama*), *intresseerima* (r: *intressera sig*, pro ee: *huvituma*), *komprimeerima* (r: *komprimerar*, pro ee: *kokku suruma, pressima*), *režisseerima* (r: *regissera*, pro ee: *lavastama*) jt.

ee: *Me tahame nendega koostööd etableerida.* (N 52)
 r: *Vi vill etablera samarbete med de.*
 pro ee: *Me tahame nendega koostööd alustada.*

ee: *Kui sa kirjutad, siis komprimeerid rohkem.* (M 23)
 r: *När du skriver komprimerar du mer.*
 pro ee: *Kui sa kirjutad, siis surud rohkem kokku* (= väljendad lühemalt).

II. Morfoloogilised segavormid

Paljud informandid kasutavad aeg-ajalt rootsi sõnu, millele lisatakse eesti käände- või pöördelõpud. Eriti esineb see erialase terminoloogia kasutamisel või juhul, kui vanemad inimesed jutustavad millestki, millega Rootsis kokku puututi.

Alljärgnevalt tuuakse ainult mõned näited.

ee: *Ma klaarisin selle tentaameni.* (N 85)
 r: *Jag klarade tentamen.*
 pro ee: *Ma sain selle eksamiga hakkama.*

ee: *Kassa on raaliga kopeldatud sisse.* (M 34)

r: *Kassan är inkopplad med dator.*

pro ee: *Kassa on raaliga ühendatud.*

ee: *Me büsasime päris palju.* (N 21)

r: *Vi busade ganska mycket.*

pro ee: *Me möllasime päris palju.*

III. Süntaktilised interferentsid

(1) Laenatud lausekonstruktsioonid

Süntaktilistes interferentsides võib näha tugevat rootsi keele mõju eesti lausestruktuuris. Eesti keelt rääkides paigutatakse sõnad "rootsipärasesse" ümbrusesse: sõnajärg, teatud lausemallid jne. Kui vanemaid eestikeelseid tekste iseloomustab väljend "saksa keel eesti sõnadega", siis paljude informantide (eriti just nooremate) puhul võime rääkida "rootsi keelest eesti sõnadega". Els Oksaar on seda nimetanud süntaktiliseks laenuks (*an example of loan syntax*), mis ilmneb näiteks emfaatilistes konstruktsioonides, kus eesti sõnad paigutatakse rootsi keelest laenatud järjekorda: *See oli tema kes helistas* (vt Oksaar 1972: 440–441).

ee: *See olin ainult mina, kes ma kaotasin, kui ma oma õppimist ei klaarinud* (N 26)

r: *Det var bara jag, som förlorade, när jag inte klarade mina studier.*

pro ee: *Kui ma oma õppimisega hakkama ei saanud, siis olin ainult mina see, kes kaotas.*

ee: *See on rendid, mis teeb, et võlad kasvavad.* (N 26)

r: *Det är räntorna, som gör, att skulder växer.*

pro ee: *Intressid teevad seda, et võlad kasvavad.*

(2) Objektikäände valik

Nii keskealiste kui ka noorte keeles võib märgata muutusi objektikäände kasutamisel: erinevalt eesti keeles esinevatest eri vormidest täis- ja osasihitise puhul võib Lõuna-Rootsi eestlaste keeles küllalt sageli täheldada käändevaliku ühtlustumist: kasutatakse ainult

nominatiivi ja seda nii piiritletud (täissihitis) kui ka piiritlemata (osasihitis) tegevussituatsiooni ja objektmõiste korral.

ee: *Ma kirjutasin täna üks pikk faks* (N 53)

r: *Jag skrev idag en lång fax.*

pro ee: *Ma kirjutasin täna ühe pika faksi.*

ee: *Iga grupp tegi üks film.* (M 23)

r: *Varje grupp gjorde en film.*

pro ee: *Iga grupp tegi ühe filmi.*

ee: *Ta ostis uus korter Tallinnas.* (N 19)

r: *Han köpte ny lägenhet i Tallinn.*

pro ee: *Ta ostis uue korteri Tallinnas.*

ee: *Ma tunnen ju kõik need eesti üliõpilased.* (N 14)

r: *Jag känner ju alla dessa estniska studenter.*

pro ee: *Ma tunnen ju kõiki neid eesti üliõpilasi.*

Mõnikord aga kasutatakse täissihitise asemel partitiivis osasihitist.

ee: *Ma sain ühte uut õpetajat, kelle nimi on ...* (N 19)

r: *Jag fick en ny lärare, som heter....*

pro ee: *Ma sain ühe uue õpetaja, kelle nimi on...*

(3) Verbivormi valik rootsi keele indefiniitse pronoomeni *man* puhul

Väga iseloomulik on eriti noorte, aga ka mõnede keskealiste kõnes esinev muutus verbivormi valikul teatud konstruktsioonides. Kui rootsi keeles tähistab indefiniitne pronoomen *man* umbmäärast subjekti, millele eesti keeles vastavad tavaliselt nimetatud pronoomeni juurde kuuluva verbi umbisikulises tegumoes vormid (r: *man tittar*, ee: *vaadatakse*), siis sellisel juhul võib Rootsi eestlastel sageli märgata verbi kasutamist preesensi 3. pöördes aktiivis. See annab ehk lausele umbmäärasema varjundi, nagu see on rootsi keeles, kuigi antud juhul sobiks eesti keeles kasutada kas *da*-infinitiivi või preesensi 1. pööret, kui räägitakse iseendast. Selistes konstruktsioonides kasutab eestlane sageli ka ainsuse 2. pööret, mis annab situatsioonile umbisikulisema varjundi.

ee: *Kui vaatab neid pilte, siis mõtleb, et...* (M 39)

r: *Om man tittar på bilden då tänker man att...*

pro ee: *Kui ma vaatan neid pilte, siis ma mõtlen, et... / Kui vaatad neid pilte, siis võid mõelda, et...*

ee: *Kui mõtleb, milline see on...* (M 34)

r: *Om man tänker vilken är det...*

pro ee: *Kui ma mõtlen, milline see on... / Kui mõtled, milline see on....*

ee: *Kui on Eestis, siis mõtleb järgi, kuidas räägib.* (N 23)

r: *När man är i Estland då tänker man på hur man pratar.*

pro ee: *Kui oled Eestis, siis mõtled järele, kuidas rääkida.*

ee: *Ma loen palju, kui võrdleb teiste sõpradega.* (N 15)

r: *Jag läser mycket om man jämför med mina vänner.*

pro ee: *Ma loen palju, kui võrdlen/ võrrelda teiste sõpradega.*

(4) Isikuta konstruktsioonid

Rootsi keele mitteisikulised konstruktsioonid, mis algavad pronoomeniga *det*, tõlgitakse eesti keelde ainult sellesse konstruktsiooni kuuluva verbi preesensi 3. pöördega ilma vastava pronoomenita *see*, aga teatud juhtudel on võimalik ka nii pronoomeni kui verbi väljajätmine: r: *Det är kallt ute*, ee: *Väljas on külm*, mitte ee: *See on külm väljas*; r: *Det är intressant, om...*, ee: *Huvitav, kas...*, mitte ee: *See on huvitav, kas...* Niisuguste konstruktsioonide kasutamisel esineb noorte keeles väga sageli pronoomen *see*:

ee: *See on natuke igav hakata ise süüa tegema.* (N 19)

r: *Det är lite tråkigt att börja laga mat själv.*

pro ee: *On natuke igav hakata endale ise süüa tegema.*

ee: *See on kahju, et ta elab nüüd seal.* (N 19)

r: *Det är synd att hon bor där nu.*

pro ee: *Kahju, et ta nüüd seal elab.*

(5) Üldküsimusele vastamine

Eesti keeles moodustatakse üldküsimus tavaliselt küsisõna *kas* abil ning sellele vastamisel kasutatakse sama verbi, mis esineb küsimuses, näit ee: *Kas sa tuled täna? Jah, tulen küll. / Ei tule.* Rootsi keeles algab aga küsilause verbiga ja vastuses esineb pronoomen *det* (ee: *see*), millele järgneb *kas* abiverb, kui küsimus sellega algab, või kõikide teiste verbide puhul verb *göra* (ee: *tegema*), näit r: *Kommer du idag? Ja, det gör jag. / Nej, det gör jag inte.* Kuna eesti keeles puudub vastav proverb, siis kasutavad rootsieestlased üldküsimusele vastamisel rootsi keele proveri *göra* eestikeelset tõlkevastet *tegema*.

ee: *Kas taani toidud erinevad eesti toitudest?*

ee: *Jaa, teevad küll. (N 52)*

pro ee: *Jah, erinevad küll.*

ee: *Kas sa oskad ka hispaania keelt?*

ee: *Ei, seda ma ei tee. (M 26)*

pro ee: *Ei oska.*

ee: *Kas sa oled käinud noortelaagrites?*

ee: *Jaa, seda ma olen teinud. (N 21)*

pro ee: *Jah, olen küll käinud.*

ee: *Kas sa mäletad sellest reisist midagi?*

ee: *Jah, seda ma teen. (N 15)*

pro ee: *Jah, mäletan küll.*

Esitatu iseloomustab ainult väga pealiskaudselt üksikuid rootsi keele mõjusid, mis tulevad esile Lõuna-Rootsi, aga küllap ka mujal Rootsis elavate eestlaste eesti keeles. Samas on rõõm nentida, et vaatamata pikaaegsele elamisele rootsikeelses keskkonnas ja tavaliselt iga päev rootsi keelt ka kasutades on üle viiekümne aasta tagasi Rootsi põgenenud eestlased oma emakeele säilitanud ja selle oma järglastele ka edasi andnud. On loomulik, et aja jooksul on keel muutunud ning kõikide vanusegruppide kõnepruuki on tulnud vähem või rohkem rootsipärasusi ning kindlasti võimaldab kogutud

ja veel kogutava uurimismaterjali põhjalik analüüs näidata, millisel määral on rootsi keel mõjutanud nii leksikaalselt, morfoloogiliselt kui ka süntaktiliselt eesti keelt Rootsis.

ALLIKAD

- EE 8** = Eesti Entsüklopeedia 8. köide. Tallinn, 1995.
- Karu, Kristel 1997.** Ethnic identity in different contexts and generations: the case of Estonians in Estonian and Sweden. (Unpublished) Masters Thesis. University of Tartu.
- Klaas, Birute 1997.** Lundi eestlaste keelest. – Lähivertailuja 9. Suomalais–virolainen kontrastiiviseminaari 3.–5.5.1996. Lammi, lk 80–91. Helsinki.
- Kulu, Hill 1997.** The Estonian Diaspora. – *Trames*, 1 (51), 3, lk 277–286. Tallinn.
- Kulu, Hill 1992.** Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu Ülikool. Majandusgeograafia kateeder. Tartu.
- Kangassalo, Raija 1994.** Ruotsin suomalaislasten kieliloista. – Ensi kielenä suomalaiskieli. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 46, lk 71–86. Turku.
- Oksaar, Els 1972.** Spoken Estonian in Sweden and the USA: An Analysis of Bilingual Behavior. – *Studies for Einar Haugen*. Ed. by E. S. Firchow et alii, lk 437–449. The Hague.
- Ouvinen–Birgerstam, Pirjo 1987.** Identitetsutveckling hos barn. En jämförelse mellan finska, jugoslaviska och svenska barn. – Wande, E. – Anward, J. – Nordberg, B. – Steensland, L. – Thelander, M. (toim), *Aspects of Multilingualism. Proceedings from the Fourth Nordic Symposium on Bilingualism, 1984.* AUU. *Studia Multiethnica Upsaliensia* 2, lk 265–279. Uppsala.
- Raag, Raimo 1989.** Eestlased Rootsis. *Looming* nr 6, lk 786–802. Tallinn.
- Raag, Raimo 1982.** Lexical Characteristics in Swedish Estonian. Uppsala.
- Rauko, Jarno, Östman, Jan-Ola 1994.** Pragmaattinen näkökulma Itämeren kielialueeseen. University of Helsinki. Department of General Linguistics. Publications 25. Helsinki.
- Roos, Aarand 1987.** Kapatäis kannutoitu. Muljeid Ameerika eestlaste keelest. – *Finsk-ugriska småskrifter* nr 7, lk 22–31. Lund.

KAS VÄLISEESTI KEELES ON MÄRGATA SÜNTAKTILIST OMAPÄRA?

Peep Nemvalts

Teatavasti muutub keel ajas osalt oma sisemiste arenguvoorude toimel ja teisalt võõrkeelte mõjul. Välismaal pruugitava eesti keele teisenemise peamine mõjur on loomulikult asukohamaa keel. Jätan siin kõrvale juba varem tähelepanu pälvinud seigad nagu sihitisfraaside käändepruugi suur erinevus, mis näib olevat üks kõige rohkem käsitletud väliseesti keele ilminguid üldse (vt nt Raag 1983: 42–44, Lehiste & Kitching 1998). Rootsi keele mõjudena on Raag (1983: 44–50) täheldanud ka rektsioonimuutusi, kahe infinitiivi kasutamistingimuste ähmastumist ning formaalse subjekti *see* (< rts *det*) lisandumist ja sidesõna *et* (< rts *att*) tarvituselevõttu infinitiivi tunnusena.

Võtan vaatluse alla mõningad eelkõige rootsi ja inglise keele keskkonnas tarvitatava eesti keele ilmingud, mida olen osalt käsitlenud mõnes varasemaski kirjutises (nt Nemvalts 1992), aga mis on minu meelest üha sedavõrd olulised, et neist ei saa mööda minna ka laiemas väliseesti-kodueesti keele kontekstis.

Siinsed näited pärinevad välismaistest eesti massimeediumest. Kuivõrd käesoleva artikli eesmärk pole ühe või teise väljaande keelt analüüsida, siis märgin näite konkreetse allika asemel ära üksnes asukohamaa keele.

I. MOODUSTAJATE JÄRJESTUS

Eesti keele lause lineaarse ehituse põhireegel on ikka olnud “predikaatverb teisel kohal”, seega on eesti keel SPO-keel. Seesama tugev reegel kehtib ka rootsi keeles, nii et – mine tea – äkki on siin tegu vana hea rootsiaegse mõjuga eesti keelele? Sest nagu mh Taela (1988, 1990) uurimustest nähtub, pole see reegel kaugeltki nii tugev

soome keeles. Siis tekib muidugi küsimus, miks muidu palju rootsi keelest mõjutatud soome keel ses suhtes nii vastuvõtlik pole olnud.

1. Fraasijärg

Et lause vahetud moodustajad on teatud süntaktilise funktsiooniga fraasid, siis pole nende omavahelist paiknemist käsitledes otsustavaks kõnelda sõnajärjest ega markeerida seda valemiga SVO, milles on sõnaliigi- ja süntaktilise funktsiooni terminid läbisegi. Seejärest olen üha arvamusel (vt ka Nemvalts 1996: 121 jj), et terminoloogia selguse ja järjekindluse nimel tuleb siin rääkida fraasijärjest: subjektfraas – predikaatfraas – objektfraas (– adverbiaalfraas) ja tähistada seda valemiga SPO(A).

Predikaatfraasi väljatõrjumine talle struktuuriomaselt teiselt kohalt on üks silmahakkavamaid moondusi eriti ingliskeelse ümbuse eesti keeles nagu näiteks lauseis (1)–(9).

1.1. *A-S-P

- (1) Arvatavasti talunikud kartsid sattuda lumetormi. [eI]
- (2) Tihti nad kogunevad mõnda pimedasse parginurka. [eI]

1.2. *KL/LL-S-P

- (3) Nagu varem mainisin, ka Gorbatšov ei oska näha vigu kommunistlikus teoorias. [eI]
- (4) Kui sa neid nüüd näeksid, sa tuleksid arvamusele, et... [eI]
- (5) Olen kindel et kui kodueestlaste majanduslik olukord paraneb, ka nemad tulevad Välis-Eestisse koos meiega maailmale eestlaste solidaarsust näitama. [eI]

1.3. *S-A-P

- (6) Kui aga paar USA delegaati provokatiivselt panid suure USA lipu seinale, hakkas tolliülem... [eR/eI]
- (7) Me igaks juhuks kõnelesime ka arstiga. [eI]

1.4. *O-A-P

- (8) Selle teostamise vorme praegu näeme näiteks Põhja-Iirimaal... [eI]

1.5. *A-S-A-P

- (9) Erutatult ta pooleldi sulges minu ees uuesti ukse. [eI]

1.6. Predikaatfraas tematiseeritud

Kui lauseis (1)–(9) ei näi olevat mingit sisulist põhjust neutraalset fraasijärge muuta, siis lause (10) puhul võib vahest kahtlustada soovi predikaatfraasi tekstistrateegilistel kaalutlustel lause teemasse tõsta. Kas sel konkreetsel juhul on tegu mingi võõrmõjuga, pole siiski päris selge.

- (10) Koosoleku juhatajateks valiti RT ja EL, nende abilisteks P-ER ja kaks väliseestlaste esindajat. Äratas mitmel pool imestust, et esimesena võttis endale koha juhatajate laua keskel delegaat Rootsist. [eR]

Seevastu hakkab silma lauseid nagu (11)–(12), milles teatud fraaside ümberpaigutamisel on välismõju täiesti tajutav.

1.7. Adverbiaalfraas tematiseeritud

- (11) Selles olukorras, mida peame tegema meie, eestlased, nii kodumaal kui väljaspool? [eI]

1.8. Predikaatfraas rematiseeritud

- (12) Ma oleksin heameelega teada tahtnud, mida pankrotti läinud EKP kavatseb teha, et oma olukorda parandada. *Ka sellest ma mitte midagi ei kuulnud. [?eP]

2. Sõnajärg

Sõnajärg selle termini täpses tähenduses, st fraasisiseste moodustajate järjestus, on samuti tugeva indoeuroopa mõju all. Kui eesti

kirjakeele substantiivifraasis (SbP) paiknevad ka nimisõnalised atribuudid enamasti fraasituuma ees, siis indoeuroopa keeltes tüüpiliselt fraasituuma järel, nt ee *bussiliinide kaart*, ingl *a map of the bus routes*, rts *karta över busslinjernet*.

Väliseesti keele SbP-s ongi indoeuroopalik sõnajärg väga tavaline. Ohtrasti tarvitatakse järeltäiendeid, nagu nt lauseis (13)–(15). Teine indoeuroopalik viirushaigus moonutab eestäiendite järjestust: indoeuroopa fraasis vahetult tuuma järel paiknev atribuut siirdub eesti keeles liiga kaugele vasakule, nagu lauses (16).

- (13) * telefoni suunanumbrid Eestisse [eR]
- (14) * *Nende hoiak viina ja tubakamüügi suhtes itta* on täiesti küüniline ja ebamoraalne. [eR]
- (15) *Eestlaste Kesknõukogu Kanadas [eI]
pro Kanada Eestlaste Kesknõukogu
- (16) *Vaimsete haiguste üks suur kompleks kannab nime... (vrd rts *ett stort komplex av mentala sjukdomar*) [eR]
pro Üks suur vaimsete haiguste kompleks...

II. REKTSIOON

Rektsioonihälbed on nähtavasti üsna kerged tekkima. Otseseid põhjusi võib siin olla mitu. Võidakse indoeuroopa keele kaassõnafraasist prepositsioon otsetõlkena üle võtta (17), võib tekkida kontaminatsioon nagu lauses (18) jpm. Eks väliseestlasedki proovi jõudumööda eesti keele arenguga kaasas käia, seejuures võib aga juhtuda, et mõnd uuendust on vääriti mõistetud, näiteks lauses (19).

- (17) * Ma häbenen suitsu- ja viinadirektorite üle. [eR]
(pro pärast; vrd rts *Jag skäms över tobaks- och spritdirektörer*)
- (18) Sellepärast seletan natuke ESTOde kohta. [eI]
(pro seletan seda, annan selgitusi selle kohta)

- (19) Kel on Internet olemas, saavad ESTO_{st} osaleda oma mugavast elutoa toolist. [eR / eI]
 (pro ESTO_l osaleda, ESTO_{st} osa võtta)

III. POOLT-TARIND

Kui inglane ütleb “*Current research is conducted by the Board of Academy*” või rootslane lausub “*Maratonloppet vanns av amerikanen*”, siis on see normaalne keelepruuk. Kui aga eestlane räägib või kirjutab passiivse *poolt*-tarindiga lauseid nagu *Jooksvat tööd juhitakse akadeemia presiidiumi poolt* või *Maratonijooks võideti ameeriklase poolt*, siis ei ole see küll normaalne ega ladus eesti keel. Kahjuks on *poolt*-tarind indoeuroopa malli survele juba tükk aega väliseesti keeles eestipäraseid struktuure kõrvale tõrjunud ja enamik kõnelejaid ei taju selle võõrapärasust ilmselt just seetõttu, et ei tunta eesti keele struktuuri süviti.

Võib ehk mõista kiusatust kasutada seda konstruktsiooni selliseis lauseis nagu (23), kus muidu subjekti- ja objektifraas oleksid samas käändes, nt mitmuse nimetavas (23a). Ometi saab neid mõnikord eristada ka partitiivobjekti tarvitades, ilma et tähendus muutuks (23b), ja alati jääb ka võimalus kasutada teisi, selgemalt semantilisi funktsioone eristavaid lausekonstruktsioone, nt (23c).

- (23) *Vastuvõtjate poolt viidi* uudishimulikud rootslased paljudesse kohtadesse. [eR]
- (23a) *Vastuvõtjad viisid* uudishimulikud rootslased paljudesse kohtadesse.
- (23b) *Vastuvõtjad viisid* uudishimulikke rootslasi paljudesse kohtadesse.
- (23c) *Vastuvõtjad näitasid/tutvustasid* uudishimulikele rootslastele paljusid kohti.

poolt-tarindi loomulik kasutusala on mitmetasandilised, sageli lauselühendeid sisaldavad struktuurid. Ent ega alati ei nõua lauselühendidki seda. Indoeuroopa passiivi all ägavate lausete (24)–(27) asemel pidanuks küll olema eesti oma struktuurid (24a)–(27a).

- (24) See oli ka ainuke *folkpartieti poolt esitatud* resolutsioon. [eR]
- (24a) See oli ka ainuke *folkpartieti (rahvapartei) esitatud* resolutsioon.
- (25) Praegu jälgitakse suure huviga, kuidas Leedu suudab vastu pidada *Liidu poolt avaldatud* survele. [eI]
- (25a) ... vastu pidada *Liidust avaldatud* survele / vastu pidada *Liidu* survele.
- (26) Selles mõttes on lääne demokraatiad palju lähemal ideaalsele ühiskonnale kui seda on keskselt ja *ühe lihtsa ideoloogia poolt juhitud* ühiskonnad. [eI]
- (26a) ... *ühest lihtsast ideoloogiast juhitud* ühiskonnad.
- (27) Nii vaeseks on Eesti *eestlane tehtud Suure Vennasvabariigi poolt*. [eR]
- (27a) Nii vaeseks on Eesti *eestlase teinud Suur Vennasvabariik*.

IV. MITMUS

Eesti keelele on soomeugri keelena omane, et mitmust kasutatakse suhteliselt vähe. Pigem aetakse asi ära ainsuse ja poolikuga – vrd *nägi poole silmaga*. Indoeuroopa keelte ohtramitmuste pruuk on samuti pikemat aega väliseesti keelt painutanud. Õnneks on veel arvsõnade ja -kvantoriga seoses ainsus enamasti vastu pidanud, kuigi Raag (1983: 45) on täheldanud selleski seoses paari mitmusevormi: *mitu õpilasi, kolm aastaid*. Kõikjal mujal näib mitmus hoogsalt paljunevat, muutes ka laused kohmakamaks ja lohisevamaks:

- (28) Sisekõrva uurimusi TÜ juures teostasid peamiselt kolm teadlast, nimelt professorid AB, KBR ja ER, *kellede* nimed on veel tänapäeval rahvusvaheliselt hästi tuntud. [eR]
pro ...professorid..., kelle nimed

- (29) 1986–1990. aastatel koguti EVVAT poolt Ühendriikides 53 940\$. [eI]

V. FUTURUM

Kas väliseesti keeles on tulevikku? Indoeuroopa keelte struktuuris on liitvormilised tulevikutempused loomulikud. Eesti keeles on enamasti toime tulnud ilma nendeta, ilma et see kuidagi keele väljendusjõudu oleks vähendanud. On siiski aegu, mil osale eestlastest on tundunud vajalik olevat indoeuroopa struktuuri matkida. Nii leidis varem palju kasutamist saksamõjuline *saab olema*-konstruktsioon, mis on võinud mõjutada neid vanema põlve pagulaseestlasi, kes on Eestis koolis käinud. Väliseestlastele pole kindlasti jätnud oma mõju avaldamata inglise *will/shall be* või rootsi *kommer att vara* igapäevasus neis keelis. Seepärast pole muidugi eriti üllatav leida lauseid nagu (30)–(31), mille struktuur tundub võõrapärane.

- (30) USA relvajõud *saavad tegema* kõik mis tarvilik... [eI/eS]
pro ...teevad (edaspidigi) kõik...
- (31) Keskmine temperatuur *saab olema* üle normaalse. [eR]
pro temperatuur tuleb üle normaalse / normaalsest kõrgem

Võib siis tõdeda, et rootsi ja inglise keele mõju nende keeltega igapäises kontaktis olevate eestlaste emakeele süntaktilisele struktuurile näib olevat paljuski ühetaoline – eks ole ju mõjutaja siin mainitud keelte ühine indoeuroopalik põhiolemus. Tõenäoliselt võib ka saksa ja prantsuse keele keskkonnas kõneldavas eesti keeles täheldada samasuguseid jooni. Selles mõttes võiks ehk isegi mingeist väliseesti keelele ühiselt omaseist süntaktilistest joontest kõnelda (va Soome eesti keel muidugi).

Teisalt on peaaegu täpselt samasugust indoeuroopa mõju juba tükk aega märgata ka Eestis pruugitavas eesti keeles. Võrreldgem Eesti massimeediumidest pärit näiteid eeltoodutega.

Fraasijärg lauses (E1) on *A-S-P nagu väliseesti lauseis (1)–(2); lauseis (E2)–(E3) *KL/LL-S-P nagu (3)–(5); lauseis

(E4)–(E6) *S-A-P nagu (6)–(7). Väga tihti esineb tematiseeritud predikaatfraasiga lauseid nagu (E7), mis sarnanevad lausega (10). Lause (12) puhul pole sugugi kindel, kas see olnuks teistsugune, kui selle lausuja üha edasi Eestis elaks.

- (E1) Samal ajal Teie trükikoda süüdistab toimetusi materjalide hilises üleandmises.
- (E2) ...ent olles resident USA-s, ma teadsin sellistest operatsioonidest.
- (E3) Kutsunud tulipäid vägivalda lõpetama, valitsusjuht rõhutas, et kui nii ei sünni, rakendavad riigivõimuorganid resolutsseid ja järjekindlaid abinõusid.
- (E4) Väravavaht K osavalt tõrjus ohtliku pealelöögi.
- (E5) Žürii kaua kaalus ja tulemus on niisugune:
- (E6) Ma teile kirjutan.
- (E7) Anname ülevaate sellest, mis hommikupoolikul ülemnõukogus toimus. Algas tänane päev ARi sõnavõtuga.

Võõrapärasest fraasijärgest *O-S-P nagu lauses (E8) ja *A1-A2-P-S nagu lauses (E9) polegi mulle väliseesti allikais silme ette sattunud, üksnes kodueesti omades. Seega võiks siin kahtlustada vene keele mõju.

- (E8) (Paljud asutused on endale muretsenud prestiižikad autod) ja *Riigikantsleii autobaasi teenuseid kliendid vajavad vähem.
- (E9) Näitustelgi kuluks sõnaraamatud ära, kuid *mitmelgi juhul hiigel-mõõtmete tõttu pole nad transporditavad.

Sõnajärg kodumaistes fraasides (E10)–(E12) ei erine millegi poolest välismaistest (13)–(16).

- (E10) *Tartu ülikooli fond Eestis
pro Tartu ülikooli Eesti fond

(E11) *Eesti kõikidele äripartneritele oli see suur üllatus.

pro Kõikidele Eesti äripartneritele...

(E12) *Nende bensiinijaamade teenindustase on Euroopa üks kõrgemaid

pro üks Euroopa kõrgemaid / Euroopas üks kõrgemaid / kõrgemaid Euroopas

Uuenduste vääritimõistmise eest pole ka keegi kaitstud – Eestiski on reksioonihälve **üritusest osaleda* võrdlemisi tavaline, vt (19).

Passiivne poolt-tarind on üks indoeuropisme, mis üha rohkem ja rohkem laiutab ka kodumaises eesti keeles. Näib olevat ununemas, et lausega (3) sarnaneva võõrapärase konstruktsiooni (E14) asemel saab normaalse eestikeelse lause ainsusliku genitiivobjekti abil.

(E14) Dr Olgerts Pavlovskis, Ülemaailmse Vabade Lätlaste Föderatsiooni president, *valiti USA välisministeeriumi poolt* konverentsi ametlikuks liikmeks.

pro Dr Olgerts Pavlovskise, Ülemaailmse Vabade Lätlaste Föderatsiooni presidendi, *valis* USA välisministeerium konverentsi ametlikuks liikmeks.

Eriti nõutuks teeivad lausetega (24)–(27) sarnanevad juhtumid nagu (E15)–(E20), mil *poolt*-tarindi kasutajal ei näi olevat vähimatki põhjust eesti keele mitmekesiseid tarindivõimalusi sellesse indoeuroopa Prokrustese sängi suruda.

(E15) Mõelgem neile, kes kodumaale maha jäädes *kommunistide poolt korraldatud* punase terrori ohvriks langesid.

pro ... kes kodumaale maha jäädes *kommunistide korraldatud* punase terrori ohvriks langesid.

(E16) See hoiak oli ja on praeguseni *rahvahulkade poolt omaks võetud*.

pro See hoiak oli ja on praeguseni *rahvahulkadele omane*.

(E17) *Haridusministeeriumi poolt koostatud* eelarve ei näinud ette paljutki...

pro Haridusministeeriumi (koostatud) eelarve / *Haridusministeeriumis* koostatud eelarve

- (E18) Minu teada on see juba kolmas Molière'i *lavastus sinu poolt*.
pro juba kolmas Molière'i *lavastus sinult* / juba *sinu* kolmas
 Molière'i *lavastus*.
- (E19) 1991. aasta ajakirjanduse ettetellimiste vastuvõtmise alustamine ei
 ole mõeldav enne, kui *Teie poolt* on koos toimetustega täpselt
määratletud ja antud sideettevõtetele garantiid...
 ?!
- (E20) *Soolakala poolt põhjustatud* janu kustutamiseks sobib hästi õlu.
 ?!

Mitmuski võtab järjest rohkem maad eesti keelele loomuomase
 ainsuse arvel. Sellised laused nagu mitmusekuhjumiga (E21) on pa-
 raku päris tavalised, rääkimata sellest, et lause (28) võinuks sama
 hästi leiduda mõnes kodu-Eesti allikas.

- (E21) Valitsus on moodustanud kolm töögrupi. Hansa Press esitas
töögruppide juhtidele mõned küsimused.
pro ...esitas *grupijuhtidele* / iga (töö)grupi *juhile mõne küsimuse*

Olgu pealegi pluralism tänapäeva Eestis hinnas, ega seepärast
 tarvitse veel pluuraliga liialdada!

Tuleviku väljendamine indoeuroopalike vormide abil on Eesti
 taasiseseisvudes lausa vohama hakanud. Väliseesti keeles esinev
saab-tulevik, nagu lauseis (30)–(31), ei muutu raasugi “kodu-
 semaks” seeläbi, et Eestis püütakse massiliselt kodustada lauseid
 nagu (E28)–(E33). Lisaks on Eesti eesti keeles ülikülluses ka vene
bud'et-mõjulist hakkab-tulevikku nagu lauseis (E22)–(E27).

- (E22) Meie kaupade kvaliteet ei vasta ja *ei hakka* ka lähemas tulevikus
vastama rahvusvahelise turu nõuetele.
pro ...ei vasta praegu *ega vasta* ka lähemas tulevikus /
 ...ei vasta praegu *ega saa* ka lähemas tulevikus *vastata*
- (E23) See masin *hakkab asuma* kivitöökojas.
pro ...paigaldatakse / paigutatakse kivitöökotta.

- (E24) ...on moodustamisel USA ülikoolide ja kolledžite infokeskus, mis hakkab AEFiga olema lepingusuhetes.
pro ... mis on AEFiga lepingusuhetes / ... mis jääb AEFiga lepingusuhetesse
- (E25) "Pole aimugi, kui palju meil ostjaid olema hakkab," ennustasid poemüüjad kuuma kohvi pealt.
pro ...meile ostjaid tuleb / me ostjaid saame
- (E26) Meie tööd hakatakse hindama ajas ja rahva poolt.
pro Meie tööd hindavad ajalugu ja rahvas / Meie töö saab hinnangu ajaloolt ja rahvalt.
- (E27) Töötü abiraha ei hakka olema nii kõrge kui varem.
pro Töötü abiraha ei jää sama kõrgeks kui varem.
- (E28) Milline saab olema vaba Eesti tegelik parlament...
pro Milline tuleb... / Milliseks kujuneb...
- (E29) Ka Kohtla-Järvel saab olema referendumi läbiviimine.
pro ...viiakse referendum läbi
- (E30) Jääb loota et see ei saa olema viimane seda laadi kohtumine.
pro ...et see ei jää viimaseks seda laadi kohtumiseks.
- (E31) See viimane saab olema esimene AK raamat, mille esmatrükk just Eestimaal ja mitte kusagil mujal trükivalgust näeb.
pro Sellest saab / tuleb esimene AK raamat
- (E32) Kui kõik läheb nii nagu peakomitee on mõelnud, saab sellest tulema üks unikaalne üritus.
 ???
- (E33) tema sõnade rõhuasetus on tulevikul: elu saab veel paremaks minema, eelarve tuleb kodaniku seisukohast tänavusest parem, linn läheb puhtamaks ja Raekoja plats sealhulgas.

Eesti keeles kummitab olematu ajavorm, muutes lauseehitusegi kuidagi ebatõeliseks.

Võib siis tõdeda, et mingit süntaktiliselt ühtset väliseesti keelt ei ole nähtavasti olemas. Ometi on väliseesti keel geograafilise

terminina minu arvates kasutatav, kui vaja võrrelda välismaal kõneldavat eesti keelt kodumaisega. See, mis esmapilgul võib näida konkreetselt inglise, rootsi, või saksa mõjuna, osutub laiemalt tohutuks indoeuroopa surveks.

Oleme venestamisele vastu pannud, peaksime suutma hoiduda eesti keele iseolemist ka indoeuropismile ohverdama, olgugi et on vaja kirjeldada Eesti tulevikku Euroopas. Selleks pole tarvis muud, kui tahet olla eestipäraselt rikka eesti keele poolt! Siis on eesti keelel tulevikku kultuurkeelena, isegi kui eesti keeles pole (morfoloogilist) tulevikku. Paul Ariste omaaegset futuuriühted meenutades: eesti keel oli, on ja *leeb!*

LÜHENDID

- E – Eesti eesti keel
- eI – ingliskeelsete maade eesti keel
- eP – Prantsuse eesti keel
- eR – Rootsi eesti keel
- eS – Saksa eesti keel

KIRJANDUS

- Lehiste, Ilse & Kitching, Juta 1998.** Sihitise käänete tarvitamisest väliseestlaste poolt. — Käesolevas kogumikus.
- Nemvalts, Peep 1992.** Viro indoeurooppalaispihtien puristuksessa. — Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 35. Viron kielen päivä 6.5.1992. Toim Helena Sulkala ja Valve Kingisepp, lk 60–74.
- Nemvalts, Peep 1996.** Case Marking of Subject Phrases in Modern Standard Estonian. Acta Universitatis Uppsaliensis. Studia Uralica Uppsaliensia 25.
- Raag, Raimo 1983.** Estniskan i Sverige. FUSKIS/FIDUS 6. Uppsala universitet, Finsk-ugriska institutionen.
- Tael, Kaja 1988.** Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). ENSV KKI, Preprint KKI-56. Tallinn.
- Tael, Kaja 1990.** An Approach to Word Order Problems in Estonian. Eesti Teaduste Akadeemia, Preprint KKI-66. Tallinn.

SIHITISE KÄÄNETE KASUTAMISEST VÄLISEESTLASTE POOLT

Ilse Lehiste

Juta Kitching

1. Sissejuhatus

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on jälgida sihitise käänete kasutamise järjekindlust ingliskeelses keskkonnas elavate väliseestlaste poolt. Eesti keeles võib sihitis olla ühes kolmest käändest: nimetavas, omastavas või osastavas. Käände valik võib olla automaatne, aga teatud juhtudel näitab sihitise kääne öeldisverbi aspekti. Kuna inglise keeles puudub morfoloogiline erinevus subjekti ja objekti käände vahel ning omastav (possessiiv) objekti käändena ei esine, võib kontaktisituatsioonis oodata interferentsi.

Sihitise käänete kasutamise reeglid on lühidalt järgmised (M. Erelt, T. Erelt, K. Ross "Eesti keele käsiraamat", Tallinn 1997, lk 404–409). Osastavas käändes sihitist nimetatakse osasihitiseks. Seda kasutatakse automaatselt eitavas lauses. Jaatavas lauses võib esineda nihhasti osasihitis kui täissihitis, mis on kas omastavas või nimetavas käändes. Mitmuslik täissihitis on alati nimetavas käändes. Ainsuslik täissihitis on nimetavas, kui öeldis on umbisikulises tegumoes, käskivas kõneviisis või kui täissihitis laiendab *da*-tegevusnime. Muudel juhtudel on ainsuslik täissihitis omastavas käändes.

Jaatavates lausetes, kus osasihitis ja täissihitis võivad vahelduda, märgib täissihitis mingit tervikut (kindlat kogust) või seda, et öeldisverbiga väljendatud tegevus on lõpetatud või tulevikus lõpule viidav. Osasihitist kasutatakse, kui tegevus on kestev, ei ole lõpetatud või kui sihitis märgib ebamäärast kogust või hulka.

2. Materjal ja meetod

Uurimismeetod seisneb ingliskeelsete lausete tõlkimises eesti keelde,

kusjuures laused on konstrueeritud nii, et tõlkija on sunnitud valima täis- või osasihitise ning kasutama reeglitele vastavat käänet. Materjal koosneb viiekümnest lausest; osasihitist on oodata neljateistkümnes lauses, täissihitist nimetavas käändes kümnes ning omastavas käändes kolmeteistkümnes lauses. Et katses osalejate tähelepanu mujale juhtida, esineb tähelepanu keskmes olevate lausete vahel ka ilma sihitiseta lauseid. Küsitlusleht koos osavõtjatele antud juhtnööridega on esitatud lisan.

Küsitluslehed saadeti laiali või esitati isiklikult Ameerika Ühendriikides ning Kanadas elavatele väliseestlastele, kelle aadressid olid autoritel olemas. Mitmed osavõtjad paljundasid küsitluslehti ning andsid neid omakorda oma tuttavatele edasi. (Suur tänu kõigile osavõtjatele abi eest!) Tegemist ei ole niisiis mitte statistiliselt usaldusväärse pisteprooviga; see poleks antud võimaluste korral olnud läbiviidav. Tulemused annavad siiski teatud ettekujutuse uurimise all olevast grammatikaaspektist.

Küsitluslehti laekus kokku 102. Viit neist ei saanud kasutada, kuna olid ainult osaliselt täidetud. Esitatav analüüs põhineb seega 97 osavõtja pakutud tõlgetel.

3. Tulemused

Üldine ülevaade tulemustest on esitatud tabelis 1. Vastajad on jagatud rühmadesse sünniaasta põhjal. N = rühma kuuluvate isikute arv, \bar{x} = keskmine vigade arv. Tabeli viimane rida esindab kontrollrühma, kuhu kuulub viis viimase paari aasta jooksul Eestist saabunud üliõpilast.

Tabel 1.

Sünniaasta	N	\bar{x}
1911–1920	13	1,00
1921–1930	34	0,94
1931–1940	18	1,50
1941–1950	9	5,00
1951–1960	9	7,89
1961–1970	3	12,67
1971–1980	6	22,67
Kontrollrühm	5	0,00

Nagu tabelist näha, teevad vanema generatsiooni esindajad, kes on Eestis sündinud ja Eestis koolis käinud, minimaalsel arvul vigu. Vahemikus 1911–1940 sündinute hulgas oli 33 isikut, kes kasutasid sihitise käändeid sama reeglipäraselt kui kontrollrühma liikmed, so vastavalt “Eesti keele käsiraamatus” kirjeldatud reeglitele.

Keskmine põlvkond, kes on sündinud ajavahemikus 1941–1960, ei ole enam käänete kasutamisel kindel. Vigade analüüs esitatakse allpool, siinkohal võime tulemusi ennetades öelda, et selle generatsiooni esindajad paistavad tundvat osasihitise ja täissihitise vahet, aga võivad eksida täissihitise käände valikul.

Ajavahemikus 1961–1970 sündinuid oli meile vastanute hulgas ainult kolm. 1962. aastal sündinud osaleja tegi 6 viga, 1970. aastal sündinuist ei teinud üks ühtegi viga, teise vigade arv oli aga 32. (See näitab muuhulgas, et generatsiooni ei saa pidada homogeenseks.)

Kõige noorem generatsioon – sündinud pärast aastat 1971 Ameerika Ühendriikides või Kanadas – ei kasuta käändeid oodatud süsteemi kohaselt. Kuus sellesse generatsiooni kuuluvat osavõtjat tegid keskmiselt 22,67 viga.

4.0. Vigade analüüs

Kuna lausete tõlkimine toimus iga osavõtja oma äranägemise järgi, esines küllaltki palju variatsioone. Näiteks võis lauset nr 10 *I finished the newspaper* tõlkida *Ma lõpetasin ajalehe* või *Ma lugesin ajalehe läbi*. Mõlemad vastused loeti õigeks. Tõlge *Ma juba lugesin ajalehte* aga loeti veaks, kuna lõpetatud tegevus nõuab täissihitist, mis antud juhul peaks olema omastavas käändes. Sisulised ebatäpsused tõlkimisel ning kirjavead jäeti tähele panemata; veaks loeti ainult eksimist sihitise käände valikul.

4.1. Kõige vanemasse rühma kuulus 65 isikut, kes tegid kokku 72 viga, so keskmiselt 1,11 viga osavõtja kohta. Nende vastustes kasutati osasihitist täissihitise asemel 12 korral. Kuna täissihitist oli oodata 23 lauses ning katsest osavõtjaid oli selles rühmas 65, siis tulemuseks on 12 juhtu 1495 võimalusest, seega 0,80% võimalikest vastustest. (Näide: lause nr 14 *I finished that book* tõlge *Lõpetasin raamatu lugemist*.)

Täissihitist osasihitise asemel kasutati 30 juhul. See arv võib olla väiksem, kui oletada, et mõned vastajad tegid vigu ortograafias ning ei eristanud selliseid vorme nagu *raamatud* ja *raamatut* või *liblikad* ja *liblikat*. Kui oletada, et vastajad kavatsesid mitmuse nimetava asemel kirjutada ainsuse osastava, siis on vigade arv ainult 13. Osasihitist oli oodata 14 lauses; vigade arv on niisiis 13 juhtu 882 võimalusest, seega 1,47%. (Näide: lause nr 8 *I did not give Linda the book* tõlge *Ma ei andnud Lindale raamatu*.)

Täissihitise käänete kasutamisel tehti vähe vigu. Omastavat kasutati nimetava asemel 8 korral, nimetavat omastava asemel 4 korral. (Näited: lause nr 3 *Give me the newspaper!* tõlge *Anna mulle ajalehe!* ja lause nr 13 *Why are you putting the book on the table?* tõlge *Miks sa paned raamat lauale?*)

4.2. Keskmisesse rühma (sündinud ajavahemikus 1941–1960) kuulus 18 isikut. Neist kuus on sündinud Eestis aastail 1941–1942, kaksteist väljaspool Eestit aastail 1945–1959. Kaks sellesse rühma kuuluvat katseisikut ei teinud üldse vigu; ülejäänud kuueteistkümne poolt tehtud vigade arv oli 116, rühma keskmine seega 6,44 (kui reegleid õigesti kasutavaid katseisikuid mitte arvesse võtta, oleks keskmine 7,25).

Vead tekivad põhiliselt täissihitise käände valikus. Tekstis oli 7 käskivas kõneviisis lauset, mille tõlgetes võis oodata ainsuslikku sihitist nimetavas käändes (laused nr 3, 7, 17, 19, 26, 37, 47). Omastav kääne esines neis tõlgetes 46 korral, moodustades 40% vigade üldarvust. Täissihitis esines nimetavas omastava asemel 11 korral. Osasihitis esines täissihitise asemel 23 korral. Täissihitist kasutati osasihitise asemel eitavas lauses (nr 8) 10 korral.

4.3. Kõige nooremasse rühma kuulus üks isik, kes on sündinud aastal 1962, ja 8 isikut, kes on sündinud aastail 1970–1983 Ameerika Ühendriikides või Kanadas. Aastal 1962 sündinud osavõtja tegi 6 viga. Neist viis seisnes omastava käände kasutamises nimetava asemel käskivas kõneviisis verbi sihitisena (laused 3, 7, 17, 19 ja 47); üks viga seisnes omastava käände kasutamises osastava asemel eitavas lauses (nr 8).

Üks 1970. aastal sündinud isik ei teinud ühtegi viga. Teised aastail 1970–1983 sündinud rühma liikmed tegid kokku 168 viga,

keskmiselt 24 viga osavõtja kohta. Kõik seitse eksisid sihitise käändes lauses nr 8. Kuus viga esines lausetes 15, 16 ja 46; viis ekslikku vastust esines lausetest 5, 6, 9, 21, 22, 28, 29, 35, 45, 48, 49 ja 50; neli viga esines lausetes 1, 2, 12, 14, 18, 19, 27, 36, 38 ja 43. Täpset vigade arvu on siiski raske kindlaks teha, sest mõni vastus võib õige näida, ilma et vastaja oleks teadlikult õige valiku teinud. Näiteks kasutavad selle rühma liikmed sihitise käändena peamiselt nimetavat käänat. Sellistes lausetes nagu 18, 19 ja 20 on oodata kolme erinevat sihitise käänat: 18. lauses osastavat (*I prefer to read the newspaper* 'Eelistan lugeda ajalehte'), 19. lauses nimetavat (*Give me the newspaper!* 'Anna mulle ajaleht!') ja 20. lauses omastavat (*I gave her the newspaper* 'Andsin talle ajalehe'). Kui vastaja kirjutas *ajaleht* kõigil kolmel juhul, loeti kaks vastust valeks, üks aga õigeks. Korrektssem oleks öelda, et vastajad ei teinud vahet osasihitise ja täissihitise vahel ning käänete kasutamisel puudus igasugune süsteem. Seda, kas tegemist on inglise keele mõjuga või lihtsalt eesti keele puuduliku omandamisega, on käesoleva materjali alusel võimatu kindlaks teha.

5. Võimalikud inglise keele mõjud vanema generatsiooni keelekasutuses

Inglise keele mõju ilmneb peamiselt inglise keele artiklite tõlkimisel. Arvsõna *üks* vorme kasutati inglise indefiniitse artikli tõlkimisel õige sagedasti, demonstratiivse asesõna *see* vorme aga inglise definiitse artikli tõlkimisel veel sagedamini. Tabelis 2 on esitatud 65 kõige vanemasse rühma kuuluva isiku poolt kasutatud inglise keele artiklite vastete arv. Ainult üks kontrollrühma liige kasutas vastet *üks* ning sedagi ainult kahel korral (lausetes nr 35 ja 45). *See* esines 16 juhul. Tabelis esitatakse ka selle viieliikmelise rühma poolt kasutatud asesõnade *see* arv.

Ainult ühes nendest lausetest esines ingliskeelses tekstis pro-adjektiiv (lause nr 14 *I finished that book*). 65 osavõtjast 55 kasutas siin tõlkimisel asesõna *see* vormi, mida taolisel juhul võib lugeda õigustatuks. Muudel juhtudel kasutatud inglise artiklite vasteid võib lugeda inglise keele mõjuks. Pole muidugi teada, kui suurel määral selline inglisepärasus tegelikus kõnekeeles esineb.

Tabel 2.

Lause nr	1911–1940 sündinud		Kontrollrühm
	<i>üks</i>	<i>see</i>	<i>see</i>
1	7		
2		7	
3		23	2
4		3	
5	15		
6		8	1
7		33	2
8		15	
9		8	
10		5	
13		16	2
14		55	3
15		51	2
16		41	1
18		1	
19		24	1
20		6	
21	8		
22	35		
29		10	
35	15		
36	2		
40		2	
43		4	
44		3	
45	17		
46		3	1
47		14	1
48		8	
49	12		
50	2	4	

Tahaksime veelkord korrata, et käesolevas uurimuses lugesime vigadeks ainult sihitise reeglitele mittevastavat kasutust. Eksimusi ortograafia normide vastu arvesse ei võetud; samuti ei arvestatud lausete teistes osades esinenud morfoloogilisi vigu. Pole midagi

imestada, kui lapsed, kes pole eestikeelses koolis käinud, ei ole normeeritud kirjakeelt omandanud. Rohkem võib imetleda neid, kes kõigele vaatamata ennast eesti keeles pisutki väljendada oskavad.

Kokkuvõte

Artiklis kirjeldatakse sihitise käänete kasutamist rühma väliseestlaste poolt, kes elavad ingliskeelses keskkonnas. Materjal koosneb osalejate poolt täidetud küsitluslehtedest, kus katseisikud pidid tõlkima viiskümmend lühikest ingliskeelset lauset eesti keelde. Analüüs näitab, et ajavahemikus 1911–1940 sündinud väliseestlased teevad minimaalsel arvul vigu. Keskmise generatsiooni esindajad, kes on sündinud ajavahemikus 1941–1960, teevad küll vahet täissihitise ja osasihitise vahel, ent on ebakindlad täissihitise käände valikul. Kõige noorema väliseestlaste generatsiooni keelepruugis puudub süsteem sihitise käänete kasutamisel.

LISA 1. KÜSITLUSLEHE NÄIDIS.

Nimi:

Kuupäev:

Paik:

Sünnikoht ja -aeg:

Millal asunud Põhja-Ameerikasse (Kanadasse):

Mitu aastat käinud eestikeelses koolis?

Kooli asukoht?

Palun tõlkige allpool esitatud ingliskeelsed laused eesti keelde. On eriti oluline, et Te seda teete spontaanselt, ilma järele mõtlemata – umbes nagu seda tehakse simultaantõlke puhul. Palun ärge muutke midagi, mida olete juba kirjutanud. Palun mitte konsulteerida mingit grammatikat! Parandusi palun mitte teha!

1. I bought a newspaper.
2. I was reading the newspaper, when Linda came.
3. Linda said, "Give me the newspaper!"
4. I gave the newspaper to Linda.
5. I myself took a book.
6. I started reading the book.
7. Linda said, "Give me the book!"
8. I did not give Linda the book.
9. I said, "Why don't you read the newspaper?"
10. Linda said, "I finished the newspaper."
11. There are some books on the table.
12. I put one more book on the table.
13. Mother asked, "Why are you putting the book on the table?"
14. I said, "I finished that book."
15. Mother said, "How long did you read the book?"
16. I answered, "I read the book for two days."
17. Mother said, "Well, take another book!"
18. I said, "I prefer to read the newspaper."
19. Mother said, "Give me the newspaper!"
20. I gave her the newspaper.
21. Have you seen a blue butterfly?
22. I caught a blue butterfly yesterday.
23. You should not catch butterflies!
24. But butterflies are beautiful.
25. Here is your blue butterfly!

26. Take your blue butterfly away!
27. I don't want to see your blue butterfly!
28. I already took my blue butterfly away.
29. I gave the butterfly to Linda.
30. Linda likes blue butterflies.
31. The porridge is on the table.
32. Father asked, "Is the porridge on the table?"
33. I asked, "Would you like some porridge?"
34. Father said, "No, thanks, I do not want any porridge."
35. "I would like a sandwich."
36. I was starting to eat a sandwich.
37. I said, "Here, have my sandwich!"
38. He said, "I don't want your sandwich."
39. I said, "I prefer porridge anyway."
40. Father said, "All right, you eat the porridge and I'll eat the sandwich."
41. The spoons, knives and forks are on the table.
42. This is wrong, there are no spoons there.
43. Who took the spoons away?
44. Put the spoons back!
45. But I need a spoon.
46. What do you need the spoon for?
47. Please give me the spoon!
48. If I give you the spoon, what will you give me?
49. I will give you a sterling silver knife.
50. I don't need the knife, I need a spoon.

MÕNINGAID JOONI KANADA LINNA FREDERICTONI EESTLASTE KEELES

Leelo Kingisepp

Teadaolevalt asuvad Kanada suuremad eestlaste kolooniad Torontos, Montrealis ja Vancouveris, aga eestlasi leidub ka Kanada väiksemates linnades. Käesolevas artiklis on vaatluse all Ida-Kanada provintsi New Brunswicki pealinna Frederictoni eestlaste eesti keel.

Artikli autoril oli võimalus ühe akadeemilise aasta jooksul (1996–1997) täiendada ennast Frederictonis New Brunswicki ülikooli Second Language Education Centeri juures võõrkeele õpetamise metoodika alal.

Fredericton on Tartust veidi väiksem, umbes 100 000 elanikuga linn, millele annab iseloomuliku ilme ülikool, tööstus seal peaaegu puudub. Nagu kõikjal Kanadas oli linna elanikkond eriti paljurahvuseline. New Brunswick on muuseas ainuke Kanada provints, kus on ametlikult kaks riigikeelt – prantsuse ja inglise. Naaberprovints Quebec on prantsuskeelne ja teised Kanada provintsid ingliskeelsed.

Esimesed kontaktid eestlastega tekkisid kohalike väliseestlaste endi initsiatiivil. Selgus, et Frederictonis on kaks tihedalt suhtlevat perekonda, kes on omavahel ka suguluses. Telefoniraamatu ja kohaliku luteri kiriku abil leidsin veel kolm peret, kellest kaks ei olnud lähematest kontaktidest (sealhulgas oma kõne lindistada laskmisest) huvitatud. Ühendust võtsin kümne Frederictonis elava eestlasega, lindistada õnnestus inimesi kolmest perekonnast, kokku neli tundi. Keelejuhtide palvel ei avaldata nende täpseid isikuandmeid.

Võimalik, et eestlasi oli linnas veelgi (kohalike eestlaste hinnangul elas New Brunswicki provintsis kokku ehk 20–30 eestlast), kahjuks aga puudusid vahendid ja aeg nende leidmiseks.

Lindistamisel said inimesed ise valida teemad, millest rääkides nad ennast vabalt tundsid, vajaduse korral esitasin suunavaid ja

abistavaid küsimusi. Lindistuste käigus püüdsin välja selgitada intervjueeritavate päritolu ja kunagise kodukoha Eestis, Kanadasse saabumise aja ja sisserändamise maa.

Selgus, et Frederictoni on eestlased sattunud väga erinevatel viisidel ja aegadel küll Saksamaalt, Rootsist ja isegi Peruust. Kaks peret olid saanud Kanadasse viiekümnendate aastate alguses, üks vanem abielupaar alles kaheksakümnendatel aastatel. Lindistatud keelejuhid olid pärit Lääne-Eestist, Hiiumaalt ja Tallinnast.

Käesolevas ettekandes on lindistamises osalenud eestlased jagatud kahte rühma: vanem põlvkond (sündinud, kasvanud ja õppinud Eestis) ja noorem põlvkond, kes olid kas lapseas Eestist lahkunud või juba välismaal sündinud ja koolihariduse saanud võõrsil.

Frederictoni linna eestlaste eesti keel on teistsuguses olukorras kui suuremates linnades elavate eestlaste oma. Kui Torontos ja Montrealis on eestlasi ühendanud luteri kirik, eesti kool ja Eesti Maja, koorilaul ja muu seltsitegevus, siis väiksemas linnas eestlasi ühendav seltsielu enamasti puudub. Frederictoni eestlased saavad rääkida eesti keelt ainult kodus või telefonitsi oma lähedastega. Osal Frederictoni eestlastest polnud ka kodueestlastega kontakte. Reeglina ei räägi juba teine põlvkond eesti keelt, erandiks oli kaks peret, kes omavahel läbi käisid ja suviti ühiselt maal talus elasid. Selles peres rääkis eesti keelt kaks põlvkonda, aga kolmas põlvkond (vanuses 18–30) eesti keelt enam ei osanud.

Frederictoni eestlaste eesti **kõnekeele** oskust võib pidada üllatavalt heaks, nii vanem kui ka noorem põlvkond on võimelised vabalt eesti keeles suhtlema ja teevadki seda võimaluse korral meelsasti. Probleeme tekib abstraktsetel teemadel rääkides, oskussõnavara kasutamisel, samuti emotsionaalsete kirjelduste edasiandmisel. Eriti nooremal põlvkonnal esines sel puhul koodivahetust (*code switching*), mõnikord lihtsalt küsiti vajaminevaid oskussõnu. Keelejuhid, ka nooremast põlvkonnast, pidasid head eesti keele oskust ja eestlaseks olemist uhkuseasjaks, mis kindlasti on olnud abiks eesti identiteedi säilimisel.

Mainida tuleb seda, et valitseb oluline erinevus kõnekeele oskuse ja kirjutatud tekstist arusaamise vahel. Eesti keelt rääkival teisel põlvkonnal on eestikeelse teksti lugemis- ja kirjutamisoskus üsnagi puudulik, kuna eestikeelset kooliharidust nad saanud ei ole. Näiteks

rääkis üks keelejuht, et ta suudab suure vaevaga kokku lugeda vaid pealkirjad väliseestlaste lehes Meie Elu, mida ta ometi regulaarselt koju tellib.

Järgnevalt analüüsin kogutud materjali võimalike inglise keele mõjutuste seisukohalt.

1. Fonoloogias oli silmatorkavateks iseloomulikeks joonteks:

- 1) inglisepärase *r*-i esinemine;
- 2) sõnaalgulise *t* aspireeritud hääldamine;
- 3) vokaalide vahel oleva *s*-i helilisus, näit *iza*, *käizime*;
- 4) võõrsõnade inglisepärase pearõhk, näit *minu tervisprobleemid* (inglise keeles *health problems*), *programm* (inglise keeles *program*).

Tugevat inglise keele mõju on märgata pauseerimises, tõusva intonatsiooniga küsilausestes ja hüüatustes.

2. Morfologia oli võõrmõjudest suhteliselt puutumata, probleeme esines mõnede laadivahelduslike sõnade pööramise ja käänamisega, näit *suusatasin jõed mööda pro suusatasin jõge mööda*; *rasva seosin oksa külge pro rasva sidusin oksa külge*.

3. Süntaksis leidis

- 1) vale rektsiooni kasutamist, näit *see mees arvas, et on minust kangesti armunud pro minusse armunud*; *ei olnud eriti huvi temasse pro huvi tema vastu*;
- 2) ühildumise puudumist, näit *üks nendest suurest trakkidest pro suurtest trakkidest*; *iga suuremas kohas pro igas suuremas kohas*; *punase sõstraid oli ühe peal pro punaseid sõstraid*.

Erutatud kõnelejal esines lauseid, mis koosnesid täiesti juhuslikus käändes olevatest sõnadest.

4. Keelejuhtide sõnavaras leidis palju võõrapäraseid laene. Perekondlikud vestlused on reeglina piiratud teemaderingiga, seepärast tulid ka noorema põlvkonna keelejuhid sellisel puhul eesti keelega hästi toime. Raskusi tekkis igapäevavestlusest kõrvalekalduvatel teemadel rääkimisega, nagu minu töö ja eriala, täpsust vajavad kirjeldused, naljad jms, kus on harjutud alati

kasutama inglise keelt. Märgata võis ka mitteverbaalse kommunikatsiooni nähtude tunduvat suurenemist. Asjade kirjeldamisel näidatakse kätega: *nii pikk, nii suur, noh niisuke, keeras kurvega sinna*.

Sageli tuldi olukorrast välja nii, et kasutati inglisekeelseid sõnu eestikeelsete sõnade asemel, näit *kaks truckitäit viisime sinna dumpi* pro *kaks veoautotäit viisime prügimäele*; *kui see veri jooksis sinna pavementi peale* pro *kui see veri jooksis sinna sillutise peale*; *nad olid kuskil partyl olnud* pro *nad olid kuskil peol olnud*.

Palju esines ka otsetõlkeid, näit *ei tööta välja* pro *ei õnnestu* (inglise keeles *doesn't work out*); *uksetuli oli välja põlenud* pro *läbi põlenud* (inglise keeles *the light had burnt out*).

Mõnikord kasutati otsetõlget, kusjuures osa sõnu olid ingliskeelsed, näit *tegi hirmust messi* (inglise keeles *made a terrible mess*); *peaaju lihtsalt läheb plangiks* (inglise keeles *brain goes blank*); *pressi seda nuppu* (inglise keeles *press this button*); *karu kolme beebiga* (inglise keeles *the bear with three babies*).

Tavaline on samatüveliste tuletiste segiajamine, näit *külmetasin liha ära* pro *külmutasin liha ära*; *purustab kergemini* pro *puruneb kergemini*; *esimene üliõpilane, kes algas* pro *alustas*.

Kui noorema põlvkonna keeles võib täheldada eeskätt suuremat inglise keele mõju, siis vanema generatsiooni keeles on seevastu säilinud mitmeid selgeid **kodumurdejooni**.

Lindistatud keelejuhid olid pärit Lääne-Eestist, Hiiumaalt ja Tallinnast, järgnevalt esitan nende keeles silma hakanud murdejooni.

1. Fonoloogias

- 1) omapärane vokalism: *ä* pro *e*, näit *änäm-vähäm*; *äi* pro *ei*; *e*, *õ* pro *i*, näit *tule senna*, *sõnna*;
- 2) esines konsonantide geminatsiooni, näit *viis kärruga* pro *käruga*; *ametlik* pro *ametlik*; *lj* asemel *ll*, näit *vii välla*;
- 3) murdelisust ja kõnekeelsust oli tunda ka üldtuntud võõrsõnade kasutusel, kus järgsilbi *o*-d hääldati *u*-na, näit *autuga* pro *autoga*; *10 kilumeetert* pro *kilomeetrit*.

2. Morfoloogias

- 1) kasutati valdavalt tugevaastmelist inessiivi, näit *randas, linnas, meeles, olime heinaküünis*;
- 2) *si-lõpulist* mitmuse osastavat pro *-sid* või vokaaltunnusega osastavat, näit *leidis kukkezi, palju tuletornizi, ma ei tea neid nimesi*;
- 3) üldine oli *number-tüüpi* sõnade ainuse osastav kujul *numbert* pro *numbrit*; *meetert* pro *meetrit*; *pulbert* pro *pulbrit*;
- 4) *nud*-kesksõna oli kõnes õige varieeruv, kasutati nii *nud-* kui ka *nd-*vormi, näit *äi katsund* pro *ei katsunud*; *ei old* pro *ei olnud*.

3. Ka sõnavaras võis märgata võimalikke murdejooni: näit *teisel korral* pro *korrusel*; *hakkas koju tiitsima* 'kiiresti koju minema'; *aitas süüa küll* 'kõlbas süüa küll'.

Kokkuvõte

Analüüsitud materjal ei ole piisav põhjanevate järelduste tegemiseks, kuid on selge, et kõige altim võõrmõjudele on sõnavara ja fonoloogia. Suuremate üldistuste tegemiseks on vaja koguda oluliselt rohkem keeleainest. Väliseestlaste lindistamine pakkus huvi mitte ainult keelelisest aspektist, vaid nende juttudest selgus ka väga huvitavaid fakte eestlaste lähiminevikust, tuntud kultuuritegelaste elust ja tööst, mille kohta kodu-Eestis on vähe informatsiooni.

ESIMENE ISIK AUSTRALIA KAKSKEELSE LAPSE ARENEVAS KEELES

Tiiu Salasoo

TAGAPÕHI JA MEETOD

Olen üldiselt uurinud ainult eesti keelt kõnelema õppivaid lapsi, ent on üks väike poiss Aksel, kes on juba teise Austraalias sündinud generatsiooni esindaja ning kasvab üles kakskeelsena. Tema keeleareng pakub just seetõttu suurt huvi.

Akseli emapoolsed vanavanemad tulid Austraaliasse koolilastena, kuid kasvasid siiski üles eesti keelt kõneleva tütre. Akseli isapoolsed vanavanemad tulid Austraaliasse Taanist, kuid nende poeg (Akseli isa) kõneleb ainult inglise keelt. Akseli vanemad otsustasid kasvatada oma lapse kakskeelseks nii, et isa (kes on ka eesti keelt õppima hakanud) räägib pojaga inglise keelt ning ema ja tema vanemad räägivad poisiga eesti keelt. Ema ja isa räägivad omavahel inglise keelt. Aksel kuuleb inglise keelt ka lasteaias, kus ta on käinud kaks päeva nädalas juba varajasest east peale.

Olen jälginud Akseli keeleomandamise kulgu spontaansete dialoogide lindistuste kaudu alates sellest ajast, mil ta oli veidi vanem kui 2 aastat ja 9 kuud. Käesolev artikkel hõlmab ligi 9 kuu pikkust arenguperioodi kuni Akseli 3 aasta ja 6 kuu vanuseks saamiseni.

Selle aja jooksul on kahekümne viiest keskmiselt 15minutilise (8–37 min) lindistusest kogutud 364 minutit dialoogi. Akseli lausungid on analüüsitud kasutatud sõnatüüpide ja -vormide järgi ning nende omandamisstaadiumi on hinnatud vastavalt kindlaksmääratud omandamiskriteeriumidele.

Vaatlused jätkuvad.

Omandamiskriteeriumid

Et otsustada, kas mõni vorm on omandatud või mitte, kasutan tavaliselt järgmisi kriteeriume.

1. Spontaanne kasutamine – lapse poolt kasutatud markeeritud sõnavorm esineb spontaanselt, st seda ei esine vähemalt kümnes eelnevas täiskasvanu lausungis.
2. Leksikaalne variatiivsus – antud markeering esineb kas sel või mõnel varasemal vaatlusperioodil koos vähemalt ühe teise sõnatüvega.
3. Morfoloogiline variatiivsus – antud sõnatüvi esineb kas sel või mõnel varem vaatlusperioodil kas mõne teise markeeringuga või hoopis ilma markeeringuta.
4. Grammatiline harmoonia – laps kasutab antud sõnavormi sama grammatilise mõiste edasiandmiseks nagu konventsionaalses keeles.
5. Produktiivne kasutamine – laps ei kasuta antud sõnavormi valemina (ühes tükis omandatud sõnade/vormide kombinatsioon, vt Vihman 1982) või selle osana.

Enamasti on raske otsustada, kas mingit vormi on kasutatud spontaanselt. Peaaegu võimatu on öelda, kas teatud juhul laps ainult kordab vanema suust kuulnud vormi või on ta kasutanud seda vormi ka varem, lindistuste vahepeal. Samuti on otsus valemite kasutamise kohta ainult oletus. Nii olen kriteeriumidele 1 ja 5 osutanud vähem tähelepanu kui teistele. Tegelikult saab ainsuse 1. isiku asesõna puhul omandamise aluseks võtta ainult morfoloogilist variatiivsust ja grammatilist harmooniat.

Olen mujal (Salasoo 1997a, 1997b) detailselt kirjeldanud Akseli esialgsete verbivormide arenemist, eriti aga aja ja isiku märkimist verbitüvel. Peamised tähelepanekud on olnud järgmised.

1. Juba vaatlusperioodi alguses, kui Aksel oli 2 aastat ja 9 kuud vana, oli ta võimeline eristama inglise ja eesti keelt ja valima keelt vastavalt partnerile. [Clifton Pye' järgi (1992: 75–86) taipavad isegi nooremad (1,6–2aastased) lapsed, et kuulevad kahte erinevat keelt, neist ühte võivad nad ignoreerida. Viimasel ajal on Peter Jusczyk (1997) rääkinud juba 9kuuste laste võimest eristada keeli.]
2. Eesti keeles esineva aja ja isiku märgistamise omandamine oli Akselil pikaajaline protsess, mille jooksul laps kasutas paralleelselt nii "õigeid" (nagu täiskasvanud neid kasutavad) kui ka mär-

gistamata ja teiste isikutunnustega märgistatud vorme.

3. Keelte segamist esines suhteliselt vähe. Arenemisstaadiumis, mil laps kasutas ainult märgistamata verbitüvesid, koosnes 11– 18% lausungitest mõlema keele sõnadest ja hiljem, kui algas märgistatud vormide kasutamine, ei esinenud peaaegu üldse juhuseid, et laps oleks kasutanud ühe keele märgistusi teise keele tüvedega. See kõik viitab kahe erineva grammatilise süsteemi tekkele.

Erandiks oli aga isikuliste asesõnade kasutamine.

Probleem

Eriti just ainsuse esimese isiku asesõnaga näis Akselil olevat suuri raskusi, seda nii täiskasvanutele omaste vormide kasutamiseni jõudmisel kui ka keelte eristamisel.

TULEMUSED

Isikuliste asesõnade kasutamine lindistamise alguses

Toon näiteks ainsuse esimest isikut sisaldavad lausungid Akseli esimesest lindistusest peamiselt ingliskeelsest kõnelusest oma isaga. Akseli vanus oli sel ajal 2;9;5¹.

NB! Järgnevates näidetes on ingliskeelsed väljendid kirjutatud eesti keele ortograafia kohaselt; eestikeelsed sõnad on kaldkirjas.

* enne sõna = täiskasvanu kasutusest erinev vorm;

* peale sõna = täiskasvanust erinev hääldus;

? = tähenduses ei saa päris kindel olla.

- (1) Aksel: *mi iine, i-in e haus, i-in e haus (= me in there, in the house?)
 A: auu, *mi puit it daun (= me put it down)
 Isa: yeah
 A: whe (=?) did bas* *him tiiss* (= whe did brush his teeth?)
 I: he's brushing his teeth, yee.

¹ Vanus on siin ja edaspidi märgitud nii, et esikohal on aastad, teisel kohal kuud, kolmandal kohal päevad. (Toim.)

- (2) A: *papa seda, mamma seda, papa seda, *maiin (=mina olen?)*
 I: Ah right, so that's you sitting down for your breakfast?
 A: yee
- (3) A: atät *mi peent*, tät* *mi fent*, di tät* *mi fend* *mi kiifent*(= that my friend, my girlfriend?)
 I: ah, you've got two friends?
 A: yee
- (4) A: tek *mi laa da * mi send* (= my friend ?)
 I: it's your friend?
 A: yee
- (5) I: what's your friend doing?
 A: ... *mi send* tee* (= my friend there)
- (6) A: nou ma*, nou ma* (= no mine?), minu oma
 A: no minu oma, puu oma, minu oma, puu oma
 Ema: jaa, sinu avokaado on juba laual
 A: ma iidam* (= ma eat want?)
- (7) A: mai passa* oll gonn (= my pasta all gone) - *main (= mine?)
 passa* - *main
 passa* is

Ülaltoodud lausungites esinevaid vorme on kergem jälgida tabeli kujul (tabel 1).

Tabel 1. Isikuliste asesõnade kasutamine vanuses 2;9;5 peamiselt ingliskeelses kõnes.

Lausungi keel	Kasutatud vorm; mitu korda kasutatud; lausung(id)	Tähendus
AINSUSE 1. ISIK		
Inglise	*mi (daativ 'me') ×2 *mi iine* (me in there); *mi puit* it daun (me put it down)	I (nominatiiv) I (am) in there I put it down

Inglise	*mi (daativ 'me') ×7 atät* *mi peent*, tät* *mi fent*, di tät* *mi fend* *mi kiifent* (= that me friend, me girlfriend) ×4; tek*mi laa da *mi send* (? me ? me friend) ×2; *mi send* tee* (me friend there)	my (genitiiv) that (is) my friend (×3), my girlfriend ? my ?? my friend my friend (is) there
Inglise	mai (= genitiiv 'my') ×1 mai passa* oll gonn (my pasta all gone)	my (genitiiv) my pasta all gone
Inglise	*main (possessiiv) ×2 main passa* (mine pasta) ×2	my (genitiiv) my pasta ×2
Mõlemad	*ma/*ma ? (possessiiv/ nominatiiv?) ×2 nou *ma, nou *ma, minu oma (no mine/ minu? ×2, minu oma)	mine/minu? (possessiiv/genitiiv?) no mine/minu (×2), minu oma
Mõlemad	minu ×3 (genitiiv) nou *ma, nou *ma, minu oma (no mine/ minu? ×2, minu oma); no minu oma, puu oma, minu oma, puu oma	minu (genitiiv) no, mine/minu ×2, minu oma no, minu oma, puu oma ×2
Mõlemad	ma (nominatiiv) ×1 ma iidam (ma eat want?)	ma (nominatiiv) ma want (to) eat
Eesti	*maiin (=nominatiiv 'mina olen') ×1 papa seda, mamma seda, papa seda, *maiin (=mina olen?)	mina olen? (nominatiiv +n?) papa seda, mamma seda, papa seda, mina olen?
AINSUUSE 3. ISIK		
Inglise	*him (daativ) (=genitiiv 'his') ×1 whe (=?) did bas* *him tiiss* (? Did brush his teeth?)	his

Näeme, et selles lindistuses 20 korral kasutatud ainsuse esimese isiku pronoomenist kasutas Aksel

inglisekeelsetes lausungites 3 vormi:

- daativi **mi* kahes tähenduses: kui nominatiivi 'I/I am' ja kui genitiivi 'my',
- possessiivi **main* ('mine') genitiivi 'my' tähenduses,
- genitiivi *mai* ('my') ühel korral ka nii, nagu täiskasvanu seda teeks;

kakskeelsetes lausungites 2 vormi:

- *ma*, mille tähendus ühel korral oli kahtlane, võides tähendada kas eestikeelset nominatiivi 'ma' või lühendatud ingliskeelset possessiivi 'mine', kuid teisel juhul tähendas see kindlasti eestikeelset nominatiivi,
- eestikeelset genitiivi *minu* nii nagu täiskasvanu kolmel korral;

eestikeelses lausungis üht imelikku vormi:

- **maain*, mis võiks konteksti põhjal tähendada nominatiivi 'mina', koos verbiga *olen* (see selgub kahekõnes (2) isa reaktsioonist, kes küsib inglise keeles: *Ah nii, see oled siis sina, kes istub oma hommikusöögile?*, millele Aksel vastab jaatavalt).

Lisaks ainsuse 1. isikule kasutas Aksel seekord ainult 1 kord üht teist pronoomenit:

- 3. isiku daativi *him* genitiivi 'his' tähenduses.

Vaatleme võrdluseks 3 päeva hiljem peetud dialoogist (seekord eesti keelt kõneleva emaga) tehtud lindistuses kasutatud pronoomeneid. Akseli vanus oli siis 2;9;8 (tabel 2).

Tabel 2. Isikuliste asesõnade kasutamine vanuses 2;9;8 peamiselt eestikeelses kõnes.

Lausungi keel	Kasutatud vorm, mitu korda kasutatud; lausung/id	Arvatav tähendus
AINSUSE 1. ISIK		
Eesti	<i>*maain</i> (= nominatiiv+in (verbitüvi)?) ×2 <i>*maain</i> a <i>*kuula</i> seda <i>*minu</i> <i>*maain</i> <i>*kuula</i> <i>*minu</i>	ma/mina tahan ma tahan kuulata seda mind ma tahan kuulata mind

Eesti	*main (= nominatiiv+in (verbitüvi)?) ×8 *main *kuula mi- *main ... *main *kuula seda *minu *main *kuula seda *main seda *main *kuula *minu ×3	ma/mina tahan ma tahan kuulata mind ma tahan ... ma tahan kuulata seda mind ma tahan kuulata seda ma tahan seda ma tahan kuulata mind
Eesti	*main (= nominatiiv +in (verbitüvi)?) ×1 teen *main *ooda?	ma/mina pean teen kas ma pean ootama?
Eesti	teen *main (= nominatiiv +in) ×1	ma/mina teen
Inglise	*main iis* (inglisekeelne possessiiv) ×1 *main iis*, siibin*	<i>I am</i> <i>I am sleeping</i>
Mõlemad	*main (= ingliskeelne possessiiv <i>my</i>) ×1 siin, *main daun*	<i>my</i> (= genitiiv) siin, <i>my eiderdown</i>
Mõlemad	*maiin (= nominatiiv +in (verbitüvi)?) ×1 <i>nouu</i> , *maiin seda ... ?	ma/mina/ <i>I</i> tahan <i>no</i> , ma tahan seda ...
Eesti	*maiin (= nominatiiv +in (verbitüvi)?) ×1 üks väike, väike *maiin	ma/mina olen üks väike, väike ma olen
Mõlemad	*maiin (= ingliskeelne possessiiv) ×1 <i>oo nou</i> , *maiin ouun*	<i>my</i> (= genitiiv) <i>oh no</i> , <i>mine õun</i>
Eesti	*maiin (= nominatiiv +in) ×1 ja *maiin	mulle (= allatiiv) ja mulle
Mõlemad	<i>maiin</i> (= ingliskeelne possessiiv) ×2 on kek* <i>maiin</i> oma, <i>maiin</i> , minu oma	<i>mine</i> on kõik <i>maiin</i> oma, <i>maiin</i> , minu oma
Eesti	*man (= nominatiiv +n) ×2 *man on *man *koola* *minu	ma tahan ma tahan on (?) ma tahan kuulata mind

Eesti	*maan (= nominatiiv +n (verbitüvi)) ×1 ja *maan seda tubi*	ma olen ja ma olen seda tubli
Eesti	*maandi (= nominatiiv +n (verbitüvi) +di) ×1 *maandi tubi*	ma olen nii ma olen nii tubli
Eesti	*mai (= nominatiiv?) ×1 ... *mai keeda*	ma tahan ma tahan keeta
Mõlemad	<i>mai</i> (= ingl k genitiiv) ×2 <i>mai</i> koopa, the* <i>mai</i> koopa	<i>my</i> <i>my</i> koopa, tee <i>my</i> koopa
Eesti	*mai (= nominatiiv + nega- tiiv) ×1 *minu, *mai *kuula *minu	ma ei mind, ma ei kuule mind
Eesti	ma ei *tiin* (nominatiiv, negatiiv, verbitüvi +n) ×1	ma ei tee
Eesti	ma (nominatiiv) ×6 ma *need seda ma töön* ×2 ma *ole *vaat ei ma seda jaa, suu* wommat* ma	ma ma neid seda ma söön/teen ma olen vaatan ei ma seda (anna) jaa, ma (olen) suur wombat
Eesti	mina (nominatiiv) ×1 *main *kuula *minu, mina *kuula *minu	mina ma tahan kuulata mind, mina (tahan) kuulata mind
Eesti	mi- (= partitiiv) ×1 *main *kuula mi-	mind ma tahan kuulata mind
Inglise	*mik* (= daativ <i>me</i>) ×1 *mik* daun the graaund	<i>I</i> (= nominatiiv ja (verb)) <i>I (am) down the ground</i>
Inglise	*miki* (= daativ <i>me</i>) ×1 *miki* daun thee	<i>I</i> (= nominatiiv ja (verb)) <i>I (am) down there</i>
Mõlemad	minu (= genitiiv) oma ×1 on kek*maiin oma, maiin, minu oma	minu oma on kõik maiin oma, maiin, minu oma

Eesti	<p>*minu (= genitiiv) ×11 *maain a *kuula seda *minu ×2 *maain *kuula *minu ×3</p> <p>*minu, *mai *kuula *minu *kuula *minu *main *kuula *minu, mina *kuula *minu</p> <p>*man on *man *koola* *minu</p>	<p>mind (= partitiiv) ma tahan kuulata seda mind <i>I want to listen to this me</i> mind, ma ei kuule mind kuulata mind ma tahan kuulata mind, mina (tahan) kuulata mind ma tahan on? ma tahan kuulata mind</p>
Inglise	<p>*mi/mii (daativ <i>me</i>) ×11 *mi daun the graaund ×2 *mi unde graaund siipin* ×2 *mi graaund, unde* graaund *mi hii unde graaund</p> <p>*mii in a graaund *mi under graaund *mii, big *mii, *mi big</p>	<p><i>I (am)</i> <i>I (am) down the ground</i> <i>I (am) under ground</i> <i>sleeping</i> <i>I (am) ground, under</i> <i>ground</i> <i>I (am) here under</i> <i>ground</i> <i>I (am) in the ground</i> <i>I (am) under ground</i> <i>I (am?), big I, I (am)</i> <i>big</i></p>
AINSUSE 3. ISIK		
Eesti	<p>ta (= nominatiiv) ×2 täh, oma lina, on kook, oma lina ta on sees voodis ta on ei *on seda</p>	<p>ta aitäh, oma lina, on kook ta on oma lina sees voodis ta on, ei ole seda</p>
Eesti	<p>tema (= genitiiv) ×2 veike* wommat*, tema moosi*, tema muusi*</p>	<p>tema väike wombat, tema muusika, tema muusika</p>
MITMUSE 3. ISIK		
Eesti	<p>*need (nominatiiv) ×1 ma *need seda</p>	<p>neid? (= partitiiv) ma (tahan?) neid seda</p>
Mõlemad	<p><i>thei</i> (= nominatiiv) ×1 vaata, ... <i>thei all goon</i></p>	<p><i>they</i> <i>look, they (are) all</i> <i>gone</i></p>

NB! Seekord olid ingliskeelsed sõnad kaldkirjas. * enne sõna =

täiskasvanu kasutusest erinev vorm; * peale sõna = täiskasvanust erinev hääldamine; ? = tähenduses ei saa päris kindel olla.

Kõigepealt paneme tähele, kui palju vorme kasutas Aksel seekord ainsuse esimese isiku tähenduses – 14 eri vormi 62 korral! (Lindistus oli ainult 5 minutit pikem kui eelmine: vanuses 2;9;5 – 10 min, vanuses 2;9;8 – 15 min.) Seejuures kasutas Aksel mõnd vormi mitmes eri tähenduses. Ilmselt valitses esimese isiku vormi kasutamisel suur segadus.

Oluline on tähele panna ka seda, et 28 juhul lõppes esimest isikut tähistav *maga* algav vorm *in-*, *i-* või *n-*märkega, samal ajal puudus lausungist verb hoopis ning seda võib ainult konteksti põhjal oletada. Vaatleme neid vorme lähemalt.

Ingliskeelsete lausungite puhul kasutas Aksel 4 sellist vormi:

- possessiivi **main iis** ühel korral ja daativi **mi/mii* ('me') 11 korral,
- ebatavalisi vorme **mik** ja **miki**, kumbagi 1 kord.

Kõiki neid vorme kasutas ta nominatiiv + verb tähenduses ('I am').

(Võimalik, et Aksel on daativi vormi kasutamist õppinud lasteaias, selline ebagrammatiline kasutus on väga tavaline lihtrahva juures.)

Kakskeelsetes lausungites esines ka 4 järgnevat vormi:

- ingliskeelset possessiivi 3 juhul: kord *maiin* possessiivina, teistel kordadel nii **maiin* kui ka **main* genitiivi 'my' asemel;
- ingliskeelset genitiivi *mai* ('my') kasutas ta 2 korral täiesti ootuspäraselt;
- eestikeelset genitiivi *minu* ühel korral lausungis

(8) A: on kek* maiin oma, maiin, minu oma,

See on hea näide lapses esinevas segadusest – ta kasutab samas lausungis *maiin* kahes grammatilises tähenduses ning asendab selle lõpuks eestikeelse *minuga*.

Eestikeelsetes lausungites kasutas Aksel 11 taolist vormi.

- Neist 7 olen interpreteerinud kui nominatiivi 'ma', mis on määrgistatud sufiksitega *-in*, *-n* ja *-i* (täheb ainsuse esimese isiku verbi olevikus) järgmistes vormides:

**maain* (= nominatiiv+*in* (verbitüvi?)) (×2) tähenduses 'ma tahan',

**main* (= nominatiiv+*in* (verbitüvi?)) (×8) tähenduses 'ma tahan',

**maiin* (= nominatiiv+*in* (verbitüvi?)) (×1) tähenduses 'ma olen' ja ka allatiivina 'mulle' (×1),

**man* (= nominatiiv+*n* (verbitüvi?)) (×2) tähenduses 'ma tahan',

**maan* (= nominatiiv+*n* (verbitüvi?)) (×1) tähenduses 'ma olen',

**maandi* (= nominatiiv+*n* (verbitüvi+*di*?)) tähenduses 'ma olen nii',

**mai* (= nominatiiv+*i* (verbitüvi?)), seda võiks vormi põhjal pidada eitavaks 'ma ei keeda', kuid sisu põhjal peaks see olema hoopis jaatav 'ma tahan'.

- Samas lindistuses kasutas ta ka eitavalt *ma ei *tiin** (nominatiiv + *ei* + verbitüvi+*n*) (×1) tähenduses 'ma ei tee';
- lühikest nominatiivi *ma* (×6);
- pikka nominatiivi *mina* (×1);
- genitiivi **minu* partitiivi 'mind' tähenduses (×11; seda ainult kordavates lausetes, kui ta tahab enda lindistust kuulata – nii võis selle vormi kasutus olla ka valemina omandatud);
- katkestatud *mi-* (×1) samasuguses lauses partitiivi tähenduses, võib märkida selle vormi kasutamise algust.

Vaatame võrdluseks ka teisi sel korral esinenud isikulisi asesõnu, mida oli tunduvalt vähem.

Ainsuse 3. isiku puhul kasutas Aksel eestikeelsetes lausungites:

- lühikest nominatiivi *ta* (×2),
- pikka vormi *tema*, konteksti põhjal genitiivina (×2).

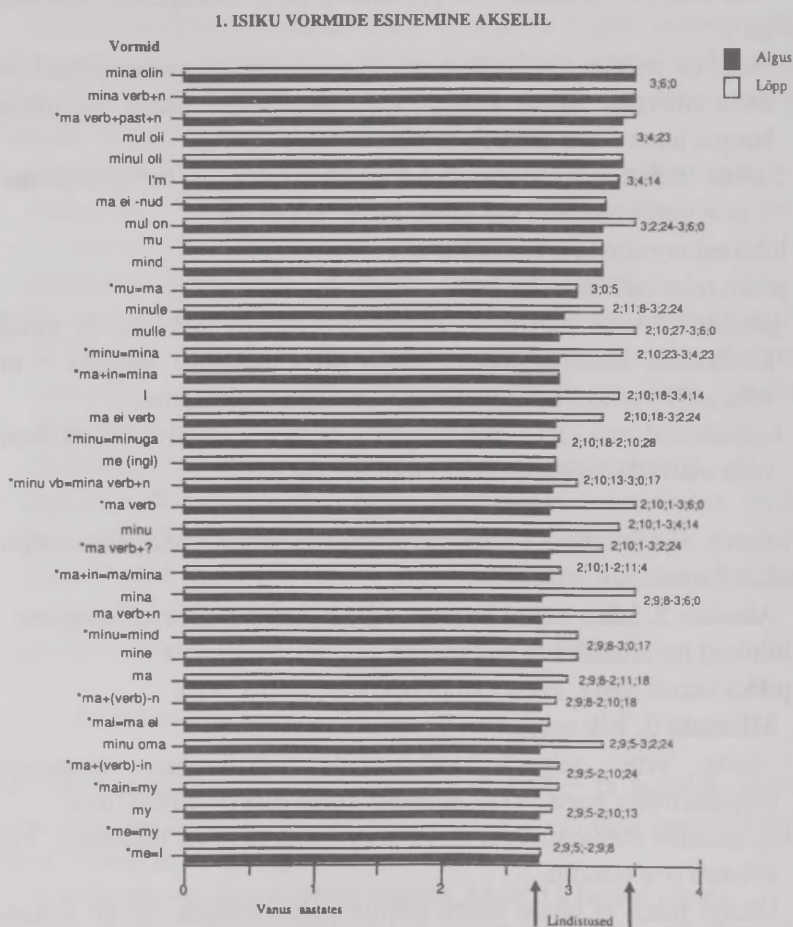
Mitmuse 3. isik esines:

- mitte eriti selgesti mõistetavas eestikeelses lausungis nominatiivina *need* (×1), tähendus võiks olla partitiivi 'neid';
- ingliskeelse nominatiivina *they* ('they') kakskeelses lausungis, kus abiverb *are* puudus.

Ühelgi juhul ei olnud teiste isikute puhul kuulda mingit isikule lisatud sufiksit.

Edaspidine ainsuse 1. isiku kasutamine

Kui jälgida edaspidist arengut ainuse 1. isiku kasutamisel, selgub, et selline vormiderikkus kestis kaua. Lisatud histogramm näitab, millal teatud vorm on esimest ja viimast korda lindistustes esinenud. Viimastel vaatlustel esinenud vormide kasutamine võis muidugi kesta edasi ka peale viimast lindistust, mil Akseli vanus oli 3;6;0.

Nominatiiv, genitiiv ja partitiiv

Aksel kasutas nominatiivis *maga* algavaid *n-* ja *in-lõpulisi* 1. isikut tähistavaid vorme vaatluse algusest kuni vanuseni 2;11;4 (kahe kuu jooksul) 77 korda, mõnikord märkimata verbitüvega (nt **main *söö*, 2;10;1), harva mõne teise isikutunnusega (**maiin teeb*, 2;10;1) ja kõige sagedamini üldse ilma verbita. Samal ajal kasutas ta ka lihtsat *ma-*vormi, kuigi harvemini (38 korda). Pikka, rõhutavat esimese isiku vormi (*mina*) kasutas Aksel sel ajal vaid 5 korral, iga kord ilma kaasaskäivat verbi märkimata. See võis tuleneda sellest, et ka tema ema kasutab pikka *mina*-vormi üliharva.

Järsku vanuses 2;10;18 hakkas Aksel nominatiivi asemel kasutama genitiivi (**minu*), öeldes:

(9) A: *minu *tee, mamma (= mina teen, mamma),

kui ta tahtis midagi ise joonistada. Selline genitiivi kasutamine kestis kuni vanuseni 3;4;23.

Samas oli ta genitiivi kasutanud üsna tavapäraselt juba vaatluse algusest peale (2;9;5) väljendis *minu oma* ja alates vanusest 2;10;1 ka üksi suhteliselt regulaarselt, kuigi vahel harva esines ka oodatud genitiivi asemel teisi vorme, nt **man* (2;10;18 ja 2;10;23).

Genitiivi kasutas Aksel ka partitiivi (*mind*) asemel vanusevahemikus 2;9;8 kuni 3;0;17. See esines ainult korduvas soovis enda lindistust kuulata, seega võis selle väljendamine olla kujunenud valemiks. Näiteks vanuses 2;11;18 lausus Aksel:

(10) A: mina jah *pidi (= pidin) *kuula (= kuulama) *minu (= mind)

Partitiivi ennast kasutas ta esimest ja ainukest korda alles vanuses 3;2;24, küsides:

(11) A: mind.*taha? (= kas sa tahad mind?)

Adessiiv ja allatiiv

Omamist väljendavaid lausungeid, kus ainsuse 1. isik peab esinema adessiivi ja allatiivi vormis, hakkas Aksel varakult kasutama.

Allatiivi *mulle* asemel esinesid alul (poolteist kuud, vanuses 2;9;8 kuni 2;10;23) **main*, **mai* ja **main*, nt:

(12) A: läägi* seda *main (= räägi seda mulle, 2;9;8)

Siis kasutas ta allatiivi tähenduses mõnda aega (2 kuud, 2;10;18–3;0;17) genitiivi *minu*, nt:

(13) A: mamma show me * *minu (= mulle, 2;10;18)

(14) A: *minu *meedi* (= mulle meeldib, 3;0;17)

Kuigi ootuspärane allatiivi märkimine esines esmakordselt vanuses 2;10;27 lausungis

(15) A: mulle ei meeldi *seda (= see),

kasutas ta hiljem jälle genitiivi [näide (14)]. Lõplikku vormide *minule* ja *mulle* omandamist võib oletada alles vanuses 3;2;24.

Samuti kasutas Aksel adessiivi *mul/minul* tähenduses alul (2;10;18) kas ilma käändetunnuseta **ma*/*maain* või deformeerunud vormi **mal*, mis sisaldavad ka puuduva verbi tähendust, nt:

(16) A: *maain (= mul on) nanu* (= janu)

Järgnevalt kasutas ta korraks (vanuses 3;0;17) genitiivi:

(17) A: *minu vaja (= mul on vaja)

Ootuspärase adessiivi vormini jõudis ta esmakordselt vanuses 3;2;24:

(18) A: mul on vaja teha

Kaks kuud hiljem (3;4;23) kasutas ta aga hoopis nominatiivi:

- (19) A: *ma (= mul) oli väike beebi
 (20) A: *mina *olin laha* (= mul oli raha)

Samal korral kasutas ta ka väljendeid *mul oli* (×4) ja *minul oli* (×1). Seega ei julgeks veel ainsuse 1. isiku adessiivi vormide omandamist väita.

Komitatiiv

Komitatiivi märkimiseni Aksel selle vaatluse ajal ei jõudnudki, ta kasutas kahel korral (2;10;18 ja 2;10;27) selles tähenduses taas genitiivi:

- (21) A: et mamma seda ei ... *minu (= minuga)
 E: sa ei taha, et ma sinuga räägin
 A: ei

Verbi kasutamine

Peaksime lühidalt vaatlema ka, mis juhtus samal ajal verbidega.

Kui esimeses (2;9;5) ja teises (2;9;7) lindistuses kasutas Aksel ainult märgistamata verbitüvesid, siis kolmandas lindistuses (2;9;8) märgistas ta esimest korda ka verbitüve. Kolmel korral esines *n*-märges verbitüvel järgmistes lausungites:

- (22) A: ma töön* (= ma söön, ×2)
 (23) A: ma ei *tiin (eitav lause)

Teisi märkeid seekord ei esinenud, ühel korral kasutatud kontekstitut *ma*-infinitiivi *käima* võib pidada juhuslikuks väljendiks või analüüsimata valemi osaks. Ainsuse 2. ja 3. isikut märkis Aksel verbitüvele esimest korda “vale” isikuna vanuses 2;10;1 ja “õigesti” vanuses 2;10;18.

Akselil võttis võrreldes ükskeelsete lastega kaua aega, et jõuda üheselt eestikeelse isiku- ja ka ajatunnustega verbi märkimiseni

(Salasoo, 1997a, 1997b). Alustades märkimata verbitüve kasutamise, olid tal peale esimest korda isikutunnusega märgistatud tüve kasutamist pikad perioodid (2,5 kuust kuni 8,75 ja enama kuuni), mil ta kasutas nii märkimata tüvesid kui ka "õige" isikutunnusega või siis mittesobiva isikutunnusega märgistatud tüvesid. Siin käsitletud vaatluse lõpul, mil Akseli vanus oli 3;6;0, võis öelda kindlalt, et ta oli omandanud ainult ainsuse 2. ja mitmuse 1. isiku märkimise verbitüvele. Ainsuse 1. isik esines peaaegu veatult alates vanusest 3;4;23 vanusest, kuid veel vanuses 3;6;0 kasutas ta ka üht märkimata tüve, nii ei saa ka selle vormi omandamist absoluutse kindlusega väita.

KUIDAS SEDA KÕIKE SELETADA?

Üks võimalus oleks järgmine.

Kuna ainsuse 1. isikut tähistab laps vanuses 2;9;8 tehtud lindedistuses eestikeelse vormiga *ma* 7 korral ja *maga* algavate *in-*, *n-* ning *i-lõpuliste* eestikeelseteks peetud vormidega 25 korral, võib oletada, et selleks ajaks on *ma* lapsel eestikeelse ainsuse 1. isiku tähistajana omandatud.

Lapsel on sel ajal ka ilmselt juba aimu, et täpsema tähenduse saavutamiseks saab sõnu märkida. Samuti näib ta tajuvat, et 1. isikut, st teda ennast saab ta märkida *n-i* lisamise teel. Ta ei saa veel täpselt aru, mida märkida, seetõttu lisab ta enamasti märkeid *-n* (või selle variatsioone *-in*, *-i*) esimesele isikule endale (kuigi teeb seda ka kolmel korral 2 verbitüvega).

Need märged näisid tähistavat teatud perioodil lisaks isikutunnusele ka verbe (märke *-i* lisaks veel negatiivi).

Näib, et alguses, pooleteisekuusel (2;9;8–2;10;24) otsival perioodil, mil Aksel ei tundnud veel kuigi palju verbe, lisas ta *-n*, *-in* või *-i* suvaliselt esimesele isikule *ma*, mõeldes mõnikord sinna juurde ka tabelis 3 antud verbid. Kui talle verbitüvi meenus, siis lisas ta ka selle. Näiteks vanuses 2;9;8 kasutas ta nii **maan* ja **ole* tähenduses 'ma olen', kui ka *ma töön** (= 'ma söön'? ×2).

Kui Aksel vanemaks sai, õppis ta tundma suuremat hulka verbe ja hakkas taipama, et ka teisi isikuid saab neile märkida. Ainsuse 2. ja 3. isiku märkimine ilmnis vanuses 2;10;18, kuid ta ei märki-

nud seda kunagi isikunimetusele, vaid ikka verbitüvele. Samal ajal lõppes niigi harva esinenud ainsuse 1. isiku märkimine verbitüvele ja algas genitiivse vormi *minu* kasutamine nii nominatiivi, allatiivi kui ka komitatiivi asemel. Juba varem (2;9;8) oli ta kasutanud genitiivi partitiivi asemel ja peatselt (3;0;17) kordus see adessiiviga.

Tabel 3. Ainsuse 1. isikule märgitud verbid ja negatiiv.

Vanus/ Märke	<i>-in</i> (nagu <i>*main</i> , <i>*maain</i> , <i>*maiin</i>)	<i>-n</i> (nagu <i>*man</i> , <i>*maan</i>)	<i>-i</i> (nagu <i>*mai</i>) ja <i>ei</i> iseseisvalt
	Märke tähendus		
2;9;8	tahan (×8) pean teen olen	tahan (×2) olen (×2)	tahan/ei ei (×2)
2;10;1	olen (×4)	tahan (×9) olen	teen olen ei (×12)
2;10;13	want		ei
2;10;18	tahan (×4) teen olen lähen	tahan (×2)	 ei
2;10;23	nägin		
2;10;24	olen (×10) olin		
2;10;27			ei

Peatselt jättis Aksel ka 1. isikule isikutunnuse + verbitüve lisamise, kasutades selle asemel siis kas markeerimata verbitüve või mõne teise isiku märgel. Alles vanuses 3;0;0 hakkas ta uuesti lisama ainsuse 1. isiku tunnust *-n* verbitüvele kui ainsale võimalikule kohale ja siis ka ainult mõningatele tüvedele. Aegamööda selle vormi kasutamise kindlus kasvas, samal ajal genitiivi kasutamine vähenes. Ükski neist muudatustest polnud absoluutne, sest laps kasutas ju

kogu aeg ka tavakohaseid esimese isiku vorme. Tabel 4 näitab nende vormide esinemise algust.

Tabel 4. Tavakohaste ainsuse 1. isiku vormide esmakordne kasutamine.

Ainsuse 1. isiku vorm	Vanus esmakordsel kasutamisel
Ma	2;9;8
Mina	2;9;8
Minu	2;10;1
Mulle	2;10;27
Minule	2;11;8
Mind	3;2;24
Mu	3;2;24

Näis, nagu omandaks laps iga vormi üksikute sõnade kaupa ja mitte veel kogu printsiipi.

Lapse segadust suurendas ilmselt ka foneetiline sarnasus teatud ingliskeelsete ja eestikeelsete 1. isikut tähistavate terminite vahel. Kõlab ju ingliskeelne *mine* samuti kui **main*, **maain* ja **maiin*, mida ta vahepeal eestikeelse ainsuse 1. isiku nominatiivi ja mõttelise verbi kohta kasutas. Ka paralleelne lühikese ja pika isikuvormi esinemine eesti keeles võis tekitada raskusi, pika *mina*-vormi kasutamine sagenes alles alates vanusest 3;3;3.

Ka ingliskeelsete ainsuse 1. isiku vormide kasutamine ei alanud veatult. Alguses kasutas Aksel nominatiivi *I* asemel daativi **me*, hiljem possessiivi **mine* ning päris nominatiivini *I* ta sellel vaatlusperioodil ei jõudnudki.

KOKKUVÕTE

Austraalias teadlikult kakskeelseks kasvatataval lapsel võttis täiskasvanuliku ainsuse 1. isiku vormi omandamine kaua aega. Kuigi ta kasutas lühikest vormi *ma* juba varakult, tuli enne lõplikku 1. isiku vormide omandamist paralleelselt kasutusele ka mitmeid teisi vorme.

Laps näis hakkavat aru saama märkimise printsiibist üsna varakult ja kui ta sai teadlikuks, et mäрге *-n* tähistab ainsuse 1. isi-

kut, lisas ta suhteliselt lühikese aja vältel sageli *n-*, *in-* või *i-*märke mõttelisele verbile ja siis selle omakorda lühikesele *ma-*vormile. Samal ajal lisas ta verbitüvele *n-*märke ainult üksikutel juhtudel. Kuna laps ei lisanud kunagi ainsuse 2. või 3. isiku märget vastavale pronoomenile, võis selle erilise 1. isiku märkesüsteemi tekkimise põhjuseks olla foneetiline segadus sarnase ingliskeelse vormiga *mine* ('minu').

Järgnevalt proovis laps ainsuse 1. isiku nominatiivi tähistada genitiiviga *minu*. Selleks võis teda ajendada segadus pika *mina-*vormiga, mida ta kasutas tol ajal vähe. Samas polnud tal mingit segadust genitiivi enda kasutamisega, selle kohta kasutas ta haru-harva mõnd teist vormi.

Alles 7 ja pool kuud peale *ma-*vormi esmakordset esinemist hakkas laps järjekindlamalt märkima ainsuse 1. isikut verbitüvele, kuid ikka veel vahetevahel mõningaid tüvesid märkimata jättes. Seekordse vaatluse lõpul, mil lapse vanus oli 3;6;0, ei saa veel täie kindlusega väita normatiivse ainsuse 1. isiku märkimise omandamist.

ALLIKAD

- Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. 1997. Eesti keele käsiraamat. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, M. 1987. Eesti keele õpik IX klassile. II parandatud trükk. Tallinn, Valgus.
- Jusczyck, P. 1997. Constraining the Search for Structure in the Input. Ettekanne rahvusvahelisel bilingualismi sümposiumil Newcastle upon Tyne'i ülikoolis (UK) 10.–12. aprillini 1997.
- Pye, C. 1992. Language Loss among the Chilcotin. – International Journal of the Sociology of Language 93, lk 75–86.
- Salasoo, T. 1996. Observations in the Natural Acquisition of Estonian Morphology; a Mix-and-Match of Stems and Suffixes. – Martin, M. ja Muikku-Werner, P. (eds.), Finnish and Estonian – New Target Languages, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä, lk 86–115.
- Salasoo, T. 1997a. Early Simultaneous Bilingual Acquisition of Estonian and English by Aksel. Ettekanne rahvusvahelisel bilingualismi sümposiumil Newcastle upon Tyne'i ülikoolis (UK) 10.–12. aprillini 1997.

- Salasoo, T. 1997b.** Same Goal in 3 Settings: Early Acquisition of Estonian in Native Monolingual, Non-Native Monolingual and Bilingual Environments. Ettekanne XVI rahvusvahelisel lingvistika-kongressil Pariisis (Prantsusmaa) 20.–25. juulini 1997.
- Vihman, M. M. 1982.** Formulas in First and Second Language Acquisition. – Exceptional Language and Linguistics, New York, lk 261–284.

EESTI LASTE KAKSKEELSEST ÕPETUSEST SOOMES

Anne Ribelus

Vesa Jokela

Veidi statistikat

Helsingi statistikakeskuse (*Tilastokeskus*) andmetel on 1997. aasta seisuga Soomes registreeritud 9038 Eesti kodanikku. Neist eesti keelt emakeelena kõnelejaid on 8426. Helsingi teabekeskuse (*HK Tietokeskus*) andmetel on 1996/97. aasta aastavahetuse seisuga Helsingis 3532 Eesti kodanikku, kellest eesti keelt emakeelena kõnelejaid on 3035.

Lapse oma emakeele õpetamisest Soomes

Soome põhikooli seadused tagavad kõigile Soomes elavatele põhikooliealistele välismaalastele oma emakeele õpetuse kahe tunni ulatuses nädalas. Õpetusest osavõtt on vabatahtlik. Õpperühm moodustatakse siis, kui soovijaid on vähemalt neli. Olenevalt muukeelsete õpilaste arvust koolis on õpetus korraldatud eri koolides erinevalt. Emakeeletunnid võivad toimuda muude õppetundide ajal või pärast tunde. Kui näiteks koolis on vähem kui neli oma emakeelt õppida soovijat, moodustatakse erinevate koolide õpilastest piirkonna ühe kooli juures õhtupoolikuti tegutsev õpperühm. Koolid, kus õpib mitukümmend eesti keelt kõnelevat last, on pidanud vajalikuks võtta põhikohaga tööle eesti keele õpetaja, kes lisaks emakeeletundidele annab ka tugiõpetuse tunde, st õpetab vastavalt õpilaste vajadustele õppeaineid eesti keeles. Tugiõpetuse tundide vajadus selgub koostöös aineõpetajatega.

Helsingi Roihuvuori koolist

Roihuvuori kool paikneb Ida-Helsingis ja siin õpib ligikaudu viis-sada 6–12aastast õpilast, kellest iga viies on välismaalane. See on kuueaastane algkool, mille võib õpilane vastavalt võimetele läbida 5–7 aasta jooksul. Käesoleval õppeaastal (1997/1998) õpib Roihuvuori koolis 34 eesti keelt emakeelena kõnelevat last.

Meie koolis eksperimenteeritakse klassideta õpet, mis tähendab seda, et erialised lapsed õpivad koos ühes õpperühmas. Ühes rühmas õpivad koos kolme järjestikuse aasta jooksul kooli tulnud õpilased. Õpperühmadele on pandud looduskaitse all olevate loomade ja lindude nimed. Igale õpilasele koostatakse lapse, vanema ja õpetaja osavõtul individuaalne õppeplan. Hindeid meie koolis ei panda. Kaks korda aastas saavad õpilased tunnistuse, kuhu on individuaalse õppeplani põhjal kirjutatud, mida laps on õppinud ja kuidas ta on selle omandanud. Õpilane annab oma tööle ka ise kirjliku sõnalise hinnangu. Kuna kooli õpilastest ligi 20% on välismaalased, siis on meil kaks vastuvõtuklassi. Nendes klassides õpivad hiljaaegu Soome elama asunud lapsed, kes ei oska soome keelt ja õpivad seda. Vastuvõtuklassis õpib õpilane keskeltläbi aasta. Seejärel siirdub ta tavalisse soomekeelsesesse klassi, saades oma emakeele tunde ja vajaduse korral emakeelset tugiõpetust. Välismaalaste õpetamisel pööratakse erilist tähelepanu kakskeelsuse saavutamisele ja edasiõppimisvõimaluste tagamisele.

Eesti laste kakskeelsest õpetusest Roihuvuori koolis

Kolmekümne neljast eestikeelsest lapsest 15 õpivad eestikeelses Karu-rühmas. Ülejäänud õpivad soomekeelsetes rühmades ja käivad kaks tundi nädalas eesti keele tunnis, vajaduse korral saavad eestikeelset tugiõpetust ja lisatunde soome keeles. Eestikeelse Karu-rühma õpilased moodustavad koos soomekeelse Ilves-rühma õpilastega nn eesti-soome Karu-Ilves-keelekümbblusrühma.

Karu-Ilves-rühma ajalugu, tegevuspõhimõtted ja töökorraldus

1996. aasta sügisel alustas meie koolis tegevust 6–8aastastele emakeelena eesti keelt kõnelevatele lastele mõeldud eesti-soome

keelekümbelusrühm, mille tegevuspõhimõtete väljatöötamisel on lähtunud Soome põhikoolide üld- ja Roihuvuori kooli põhieesmärkidest. Õpetuse eesmärkideks selles rühmas on:

- kindla ja aktiivse kakskeelsuse saavutamine;
- võimalikult hea edasiõppimisvalmiduse tagamine;
- tugeva identiteeditundega inimeste kasvatamine;
- multikultuurse kooli ühe osana olemine;
- oma keelele ja kultuurile toetudes integreerumine Soome kooli ja ühiskonda.

1996. aasta sügisel alustas selles rühmas õpinguid kaks 6aastast ja viis 7aastast last, õppeaasta jooksul tuli juurde üks 9aastane laps, nii et eestikeelseid “karusid” oli 1996/97. õppeaastal kaheksa. Ilves-rühmas alustas õpinguid kümme soomekeelset 7aastast last. Õppetöö toimus ühise õppe- ja tunniplaani alusel kahes kõrvuti asetsevas klassiruumis artikli autorite juhendamisel, kellest ühe emakeel on eesti keel ja teise emakeel on soome keel.

Põhiaineid (emakeel, matemaatika ja loodusõpetus) õpetati eestikeelsetele lastele eesti keeles ja soomekeelsetele lastele soome keeles. Oskus- ja kunstiaineid õpetati kõigile koos soome keeles. Lisaks sellele õpetati eesti lastele soome keelt teise keelena. 22 nädalatundi jagunesid järgmise kava alusel.

Eestikeelsete “karude” eestikeelsed tunnid:

- emakeel (6 tundi)
- matemaatika (3 tundi)
- loodusõpetus (2 tundi)

Eestikeelsete “karude” soomekeelsed tunnid:

- soome keel teise keelena (2 tundi)

“Karude” soomekeelsed tunnid koos “ilvestega”:

- eetika/usuõpetus (1 tund)
- muusika (2 tundi)
- kehaline kasvatus (2 tundi)
- käsitöö (2 tundi)
- kunstõpetus (2 tundi)

Soomekeelsete “ilveste” soomekeelsed tunnid:

- soome keel (8 tundi)
- matemaatika (3 tundi)
- loodusõpetus (2 tundi)

Niisiis õpetati eestikeelsetele “karudele” pooled õppeainetest

eesti keeles ja pooled soome keeles, soomekeelsed “ilvesed” eestikeelset õpetust ei saanud, va muusikatundides õpitud eestikeelsed laulud. Sellist õpetusviisi võib nimetada **osaliseks keelekümbluseks**, keelekümbluseks eesti lastele.

Käesoleva 1997/98. õppeaasta sügisest õpib eestikeelses Karu-rühmas 15 õpilast. Lisaks endistele õpilastele alustas meil kooliteed kaks 6aastast, kolm 7aastast ja kaks 8aastast last. Soomekeelses Ilvese-rühmas õpib 18 õpilast, kellest teise aasta lapsi on 8 ja esimese aasta lapsi 10. Endiselt õpetame põhiaineid emakeeles (emakeel – 6 tundi / 8 tundi, matemaatika – 3 tundi, loodusõpetus – 2 tundi) ja “karudele” õpetatakse 2 tundi nädalas soome keelt teise keelena. Oskus- ja kunstiainetes osas on tundide jaotus järgmine.

“Karude” soomekeelsed tunnid koos “ilvestega”:

– muusikaõpetus (1 tund)

“Karude” soomekeelsed tunnid ilma “ilvesteta”:

– kehaline kasvatus (2 tundi)

– eetika/usuõpetus (1 tund)

– käsitöö (1 tund)

“Karude” muud eestikeelsed tunnid:

– kunstõpetus (2 tundi)

– muusikaõpetus (1 tund)

1996/97. õppeaastal oli “karudel” 22 nädalatundi, millest üks-teist tundi õpetati eesti keeles ja üksteist tundi soome keeles.

1997/98. õppeaastal oli nädalatunde 21 (min) ning eesti keeles õpetatakse 14 tundi ja soome keeles 7 tundi. Otsustasime emakeelsete tundide arvu tõsta, kuna nägime, et emakeelne õppetöö sujub paremini ja lapsed väsivad vähem. Edaspidi soomekeelse õpetuse osakaal kasvab.

Järgmisel sügisel võetakse nii Ilves- kui ka Karu-rühma 6–7aastasi juurde. Seejärel on plaan jätkata kolme aasta jooksul olemasolevate õpilastega uusi juurde võtmata seni, kuni vanimad olivad lahkuvad ja nende asemele tulevad koolitee alustajad.

Õppematerjal

Õppetöös kasutame eestikeelset õppematerjali, mis on koostatud suures osas “ilvestel” kasutusel oleva materjali põhjal, Kasutame eestikeelseid aabitsaid, lugemispalasisid, raamatuid. Teise aasta õpi-

lastega on plaanis kasutada Eestis kasutusel olevat 2. klassi loodusõpetuse töövihikut. Täiendame pidevalt oma väikest eesti-keelset raamatukogu. Matemaatikas on kasutusel soomekeelsed töövihikud. Seletused saavad lapsed eesti keeles, tööjuhiseid ja sõnalisi ülesandeid loevad soome keeles. Arutlused toimuvad eesti keeles.

Miks kakskeelne õpetus?

Rootsis elavate soomekeelsete laste koolis edasijõudmist uurinud Tove Skutnabb-Kangase mitmeastase uurimustöö lõpptulemuseks oli tähelepanek, et **enamuse keeles (riigikeeles) õppivate etnilisse vähemusrühma kuuluvate laste õppeedukus on kehv, sest õppetöö toimub neile võõras keeles.** Oma emakeeles õppinud immigrandid said eespool mainitutega võrreldes paremaid tulemusi nii intelligentsus- kui ka keeletestides, nende edasiõppimisvõimalused olid paremad (Skutnabb-Kangas 1982). Parimaid tulemusi saavutati koolides, kus olid oma emakeelsed õpperühmad. Tove Skutnabb-Kangase uurimuse põhjal võib öelda, et etnilisse ja keelelisse vähemusrühma kuuluvad lapsed peaksid õppima vähemalt algkoolis oma emakeeles. **Emakeel on mõtlemiskeel. Emakeelne õpetus tagab mõtlemiskeele hea taseme, mis on hea õppeedukuse tingimuseks.** Õpetajad peaksid olema kakskeelsed. Võõraid keeli tuleks õpetada emakeele vahendusel. Sellisel juhul oleksid kõik õpilased võrdsetes tingimustes. Tulemuseks peaks olema parem emakeeleoskus, parem teise keele oskus, parem võõrkeeleoskus, parem õppeedukus ja kõrgetasemeline kakskeelsus. Samas oleks tagatud keeleline inimõigus. Vastasel juhul pannakse toime nn keelerööv: emakeeleoskus jääb nõrgaks, kuna seda õpitakse vaid kaks tundi nädalas. Sellega seoses on mõtlemiskeel halvasti arenenud ja õppeedukus madal. Õpetuskeeleks on enamuse keel ja normiks enamus. Õppetöö toimub koos enamusekeelsete lastega ja õpetajad on enamuse hulgas. Sellistes tingimustes on raske olla edukas.

Eespool mainitud teades ja arvesse võttes olemegi püüdnud oma kooli eestikeelsetele õpilastele luua võimalikult head õppimistingimused. Samuti oleme teadvustanud, et keel on üks osa inimese **identiteedist**. "Inimese identiteet on vastus küsimusele, kes või mis

mina olen. Identiteet on psühholoogiline mõiste, mis sisaldab meie käsitust iseendast ning nendest inimestest ja inimrühmadest, kellega me samastume. Etnilise vähemuse esindajad mõtisklevad kogu elu selle üle, kes nad on.” (Liebkind 1995) Lapsest, kes tunneb oma juuri ja õpib ennast hindama sellisena, nagu ta on, kasvab enesest lugupidav inimene. Ta on võimeline olema salliv erinevate kaaskodanike suhtes. Kui laps häbeneb oma päritolu, tausta ja emakeelt, siis püüab ta nende olemasolu varjata ja neist võimalikult ruttu vabaneda. See on endast ühe olulise osa mahasalgamine. Laps tahab olla samasugune kui teised, mis on ka arusaadav. Kui lapsele ei anta võimalust olla selline, nagu ta tegelikult on, kui lapse eripära ei väärtustata, kaotab laps tahte ja võime olla seotud oma kultuuriga ja selle esindajatega. Ta tunneb ennast halvasti ega mõista isegi, miks. Sellistel lastel on suuri kohanemiskursusi. Meie eesmärgiks on ära hoida **marginaliseerumist** (oma kultuuri häbenetakse ja sellesse suhtutakse tõrjuvalt, kuid samas ei suudeta ka uut, enamuse kultuuri omaks võtta), **assimilatsiooni** (oma kultuuri teadlikku ja tahtlikku hülgamist ning selle asendamist enamuse kultuuriga) ning **separatsiooni** (eristumist; etnilise vähemusrühma esindaja hindab ainult oma kultuuri ega ole võimeline enamuse kultuuri ja selle esindajatega läbi käima). Meie meelest on **integreerumine** parim ja õigeim viis võõras kultuuris kohanemiseks. Integreerimine kujutab endast tervikuks ühendamist, kusjuures osad jäävad muutumatuks. “Integreerudes kodunetakse uues kultuuris, säilitades oma kultuuritraditsioonid.” (Liebkind 1995) Last võetakse sellisena, nagu ta on, teda arendatakse ning õpetatakse tema taustale, keelele ja kultuurile toetudes. Võõra keele õppimine ja uue kultuuriga kohanemine ei ole ka laste puhul mitte nii iseenesestmõistetav ja lihtne, kui tihti ekslikult arvatakse.

Kõike eespool mainitud arvesse võttes ja lähtudes Soome põhikooli üldeesmärkidest ning Roihuvuori kooli põhieesmärkidest, oleme välja töötanud eesti-soome keelekümlusrühma tegevuspõhimõtted.

Eesti-soome keelekümblsruhmas tegevuspõhimõtted

Õpetuse üldeesmärgiks on tugevdada eestikeelsete õpilaste identiteeti, tuginedes eesti kultuurile ja kasutades Soome õpetussüsteemile vastuvõetavaid õpetusmeetodeid, -vahendeid ning väärtushinnanguid. Eestikeelse õpetuse liitmine paralleelselt antava soomekeelse õpetusega toetab Roihuvuori kooli rahvusvahelise- ja keskkonnakasvatusele seatud eesmärgi, mille abil Soome elama asunud õpilaste kohanemisele kaasa aidatakse. Õpilased saavad eestikeelset õpetust keelekümblsruhmas kogu algkooli jooksul (6 aastat).

Õpetus jaguneb erinevate õppeainete osalt järgmiselt.

Emakeelena õpetatakse eesti keelt. Matemaatikat ja loodusõpetust õpetatakse eesti keeles. Oskus- ja kunstiaineid õpetatakse soome keeles. Matemaatika ja loodusõpetuse teemasid käsitletakse paralleelselt eesti- ja soomekeelses õpetuses. Mõlemas keelerühmas on kasutusel ühesugune soomekeelne õppematerjal. Lisaks sellele kasutatakse eestikeelses rühmas eestikeelset õppematerjali. Keeleõpetuse osas antakse osa õpetusest mõlemale rühmale emakeeles ja kasutusel on emakeelne õppematerjal. Osa keeleõpetusest toimub soome keeles. Eestikeelsetele õpilastele õpetatakse lisaks soome keelt teise keelena.

Emakeeleõpetuse peaesmärgiks on tugevdada õpilase kultuuriidentiteeti, mõtlemist, fantaasiat ja võimet tunda ennast isiksusena.

Emakeeleõpetuse tähtsaimaks ülesandeks on õpetada õpilane lugema ja kirjutama oma emakeeles, aru saama emakeeles kirjutatud tekstide sisust ja suunata sujuvalt, grammatiliselt õigesti ja sisuliselt arukalt ennast kirjalikult väljendama. Lisaks sellele on emakeeleõpetuse ülesandeks julgustada õpilast ennast ilmekalt väljendama ning arendama kuulamis- ja vestlemisioskust. Samuti on tähtis õpilaste juhatamine emakeelse kirjanduse juurde.

Soome keele teise keelena õpetuse ja ühise soome keele õpetuse eesmärkideks on suurendada õpilaste soomekeelset sõnavara, õpetada aru saama soomekeelsete sõnade ja väljendite tähendusest, õppida ennast ilmekalt väljendama, harjutada draama erinevaid žanre, treenida soome keele kasutamise oskust igapäevases elus. Piisavalt hea soome keele oskuse omandamine kergendab ülaastmele

siirdumist. Viimane ongi algastme soome keele teise keelena õpetuse keskne ülesanne.

Õppetöö on korraldatud nii, et oma emakeel läbib kogu õpetust, kuigi see alati polegi otseselt keele õpetamine. Keele õppimise eraldamine muust õpetusest pole keelekümblusrühmas võimalik. Eri klassiastmete tunnijaotusplaani tehes tuleb arvesse võtta, et algõpetuse osas (1.–2. klass) on kasutada olev tundide arv 21, 3.–4. klassiastme osas 25 (praegusele tundide arvule on lisatud 2 tundi) ja 5.–6. klassiastme osas 26 tundi nädalas (samuti 2 lisatundi praegusele tundide arvule juurde). Nii keeleõpetuse ressursse kasutades ei ületata seadusega määratud õpilase suurimat lubatud nädalakoormust.

Soome keele õpetamise lähtekohad eestikeelsetele õpilastele

Võõra keele õpetamise lähtekohaks on emakeele õpetamisega seotud eesmärgid. See tähendab, et lapse võõra keele õppimist mõjutab tema nii suulise kui kirjaliku emakeeleoskuse tase.

Emakeele õpetamise üheks eesmärgiks on kindlustada lapse **mõtlemiskeele ehk akadeemilise keele arenemine**. Mõtlemiskeele väljakujunemine kestab aastaid. Selle protsessi käigus omandab laps algul oma emakeeles konkreetse terminoloogia teda ümbritsevate asjade ja nähtuste kohta ning hiljem abstraktseks mõtletegevuseks vajaminevad mõisted. Emakeelse õpetuse tähtsus on niisiis võõras kultuurikeskkonnas kasvava lapse üldarengu seisukohalt eriti tähtis, sest mida paremini laps oskab oma emakeelt, seda lihtsam on tal omandada teist keelt.

Paralleelselt emakeelse õpetusega õpib laps samaaegselt soome keelt, mille eesmärgiks algul on tagada lapsele **tegevusliku suhtlemiskeele omandamine**, anda võimalus selles keeles suhelda. Sellise suhtlemiskeele omandab laps väga ruttu, paari aasta jooksul. Mõtlemiskeele (antud juhul eesti keele) arenemine toetab suhtlemiskeele (soome keele) omandamist ja nende vastastikuse mõju tulemusena areneb lapse kakskeelsus (Collier & Thomas 1996). Sellisele mõtlemismudelile toetudes õpetatakse meil eestikeelsetele lastele soome keelt.

Soome keele õpetamise seisukohalt on tähtsad järgmised seigid.

Algul on tähtis välja selgitada laste teadmised ja oskused ning valmisolek väljendada end soome keeles. Järgmine etapp kujutab endast õpilaste teadmiste ja oskuste laiendamist, harjutades erinevate ülesannete ja mängude kaudu tekstidest arusaamist, eneseväljendust ning sõnade ja jutukeste seletamist. Kolmandal etapil loetakse soomekeelset kirjandust, tõlgitakse soomekeelseid tekste ja soomekeelset kõnet. See etapp eeldab lugemise ja kirjutamise oskamist eesti keeles.

Soome keele õppimise seisukohalt peame tähtsaks järgmisi harjutusi.

Harjutame erinevate asjade, esemete ja nähtuste eristamist ning seletamist piltidelt. Mängime sõnaseletus- ja rollimänge. Väljendame näideldes erinevaid tundeid. Õpime piltide järgi küsimusi esitama ja neile vastama. Teeme lünkharjutusi nii suuliselt kui ka kirjalikult. Ühendame sobivaid sõnapaare ja sõnarühmi. Parandame lugemisvigu ja vigu kirjalikus tekstis. Analüüsime erinevaid tekste ja jutte. Võrdleme nii eesti kui ka soome keeles esinevaid ühesuguseid sõnu ning seletame nende tähendusi. Joonistame loetud ja kuulnud juttude põhjal pilte. Teeme harjutusi kirjalike juhtnööride järgi. Harjutame suuliste juhiste järgi toimimist ning suulist ja kirjalikku eneseväljendamist soome keeles.

Õpetaja seisukohalt on tähtsad järgmised seigid. Tähtsaim soome keele õpetuse juures on see, **et lapsel oleks motivatsioon keelt õppida.** Et seda saavutada, peab õpetus toetuma tegutsemisele. Tegutsemise keskseks koostisosaks on vastastikune mõju, suhtlemine (mängud), hinnangu andmine (mis on kerge, mis on raske) ja erinevate küsimuste abil analüüsimine. Tähtis on luua tingimused julgeks eneseväljenduseks ka siis, kui soome keele oskus on veel napp.

Soome keele õpetamise põhiliseks eesmärgiks on aktiivse kakskeelsuse saavutamine, mille üheks tingimuseks on hea emakeeleoskuse olemasolu. Sellest on meie koolis õnneks aru saadud.

Kokkuvõtteks

Usume, et Roihuvuori kooli eesti-soome keelekümblusrühmas õpivatel lastel on integreerumine Soome kooli ja ühiskonda olnud oma keelele ja kultuurile toetudes lihtsam kui neil lastel, kellel selline võimalus puudub. Meie kooli eestikeelsete laste jaoks on endastmõistetav, et nad räägivad julgelt ja vabalt oma emakeeles, õpivad lugema, kirjutama ja arvutama oma emakeeles. Neile on tagatud õigus ja võimalus olla olemas just sellistena, kui nad on. Nad ei pea oma tõelist mina häbenema ega varjama. Meie õpperühm moodustab paljukultuurse kooli ühe osa, me oleme olemas ja meiega arvestatakse. Kuidas meil kasutusel olevad õppemeetodid ja töökorraldus end õigustavad, seda näitab tulevik.

ALLIKAD

- Skutnabb-Kangas, Tove 1982.** Vähemmistö, kieli ja rasismi. Gaudeamus. Helsinki.
- Liebkind, Karmela 1995.** Etninen identiteetti. Ettekanne Helsingi ülikooli ainedidaktika sümposiumil "Juured ja väärtused. Etnilisus ja eetilisuus – aine õpetamine paljukultuurises keskkonnas" 3.2.1995.
- Collier, Virginia & Wayne Thomas 1996.** School effectives for language minority students. George Mason University.

ROOTSI KEELE MÕJUSID EESTIST PÄRIT ÕPILASTE KEELES

Silvi Nemvalts

Rootsis on muulasest õpilasel õigus õppida oma emakeelt pärast tavalise koolipäeva lõppu 40 minutit nädalas, juhul kui

- 1) lapse vanemad seda taotlevad,
- 2) koolivalitsus leiab pädeva õpetaja,
- 3) saab moodustada viiest õpilasest koosneva rühma.

Seda õppeainet nimetatakse siiani kodukeeleks, kuid edaspidi tahetakse emakeeleõpetuseks nimetama hakata, et nii aine kui ka õpetaja mainet tõsta.

Lapsevanema avalduse teekond on päris pikk: laps – klassi-juhataja – õppealajuhataja – kooli direktor – linnaosas kodukeeleõpetust koordineeriv direktor – linna koolivalitsusele alluv ning kodukeeleõpetajaid juhtiv direktor. Juhtub sedagi, et avaldus läheb kaotsi või ei saa lapse vanemad emakeeleõpetaja olemasolust teada.

Olen neli aastat töötanud Uppsalas nn kodukeeleõpetajana. Töö juhtimise ja korralduse poole pealt pole midagi head rääkida. Ülemus on vahetunud kolmel korral. Varem vormistati meid tunnitasu alusel ametisse kaks korda aastas, nüüd kord kuus. Kodukeeleõpetajate arv on selle aja jooksul vähenenud kahe kolmandiku võrra. Praegu on meid 37, enamikus araabia, pärsia, kurdi, türgi ja hispaania keele õpetajad. Möödunud kevadel moodustati omaette üksus nimega Keeltekool, kuigi sisuliselt on see õpetajate jaotuspunkt, sest tuleb sõita mitme erineva kooli vahet. Minul on üheteistkümne kooli kümnes erinevas klassis kokku 14 õpilast, esindatud on põhikooli 1.–9. klass ja gümnaasiumi 1.–2. klass. Viit õpilast pole meist paljudel võimalik ühte rühma paigutada ja seda nii väga rangelt ei nõutagi, sest õpetaja kulutab sõitudele oma aega ning energiat. Tänu sellele saab laps kasvõi kord kuus emakeelset õpetust. Varem oli mul nädalas umbes 5 tundi, tänavuse palgaarvestuse aluseks on ainult 160 minutit nädalas, st 10 minutit iga põhikooli õpilase kohta ja 20 minutit gümnasistidele.

Seda tööd väärtustab võimalus olla võõrale maale võõraste kommete keskele sattunud lapsele see täiskasvanu, kellega saab emakeeles rääkida, oma muret jagada ja kelle abiga saab midagi sellest alles hoida, mis omalt maalt lahkumise tõttu kipub kaotsi minema. Ma saan aidata lastel eestlaseks jääda, õpetada neile Eesti ajalugu, kultuurilugu, juhatada neid eesti kirjanduse juurde, eesti keele väljendusrikkuse suunas. Olles pidevalt teadmatuses, kas järgmisel aastal on võimalik jätkata, jääb grammatikale aega vaid vähesel määral.

On räägitud murdealiste protestist, tõrksusest eesti keelt kõnelda. Emakeeleõpetust taotleavad enamasti vaid need lapsed, kes pigem tõrguvad rootslaseks saamast ja ei taha ka lihtsalt muulased olla. Osa mu õpilasi on Uppsalasse tööle tulnud teadlaste lapsed ja mõned neist kolivad kindlasti Eestisse tagasi. Üsna mitu õpilast pärineb eestirootsi suguvõsast, kust paljud juba sõja ajal Rootsi põgenesid. Eesti taasiseseisvudes tuli neid Uppsalasse veel neli-viis leibkonda. Segaabielude tõttu on nad muidugi eestistunud ja lapsed peavad end eestlasteks. Kuid samas on tegemist vanematega, kes tahaksid taas rootslaseks saada. Ja siit hakkabki juba aimuma see, kui olulised on keele säilitamisel psühholoogilised ja sotsiaalsed tegurid.

Õpilased, kelle keelt vaatlen, on neli kuni kuus aastat Eestis koolis käinud. Isegi kui tahetakse eestlaseks jääda, ei tule lastel emakeele sõnavara piisavalt juurde ning see sunnib eelkõige kõnes kasutusele võtma rootsi keele sõnu, sobitades neile eesti keele käände- ja pöördelõppe.

- (1) *Järgmised kaks nädalat olen ma Hydros praol (= tööpraktikal).*
- (2) *Pärast lunchi (= lõunat) tuleb meil utflykt (= väljasõit; matk) Gamla Uppsalasse.*
- (3) *Ta fuskas (= tegi sohki) jälle.*

Nii kõnes kui kirjas leidub rohkesti otsetõlkeid:

- (4) *Kalle lõpetab korvpalli ja hakkab jalgpallis.* < rts slutar i basket och börjar i fotboll
- (5) *Politseinik lõi ühe mehe maha* ('lõi pikali') < rts slog ner
- (6) *Ma võtan bussi.* ('lähen bussiga') < rts tar bussen
- (7) *Peeter käib koju.* ('läheb jalgsi koju') < rts går hem
- (8) *Kätlin hingas välja.* ('tundis kergendust') < rts andade ut

Rootsi keele grammatiline struktuur surub end paljus peale. Mitmuse kasutamine sageneb:

- (9) *Me arjume kindlasti enda klassidega ära aga praegu tundub nagu kõik on erinevatest maailmadest.*
- (10) *Rootsi on rootslastele, mitte sellistele prahtidele nagu sina.*
- (11) *Teda ümbritsesid kaheksa meest.*
- (12) *Enamustes tundides ei piirduta raamatutega.*

Asesõna üks artiklilaadne kasutamine lisandub:

- (13) *...toimus üks hirmus panga röövimine minu pangas.*
- (14) *...ja siis tekkis lavale üks kosmoserakett.*
- (15) *...kui üks politseinik laskis ühe kuuli talle pähe.*
- (16) *Temme nägi kuidas üks noormees tõmbas taskust välja ühe suure noa.*

Isikulised asesõnad kujunevad obligatoorseks:

- (17) *sõitsime me; läksin ma*
- (18) *Koolis sööme me restoraanis kus meil on valida nelja söögi vahel.*

(19) *Bussijaamast sõitsin ma trammiga Viru hotelli ja seal sain ma kolme oma klassiõega kokku.*

Enesekohaste asesõnade viitesüsteem allub rootsi eeskujule:

(20) *Ma võtsin mu (pro oma) sõbra ka kaasa. < rts Jag tog med min kompis*

(21) *Ma sain seal sõbraks ühe teise minuvanuse Kaarlīga kes oli päris normaalne.*

Perfekti kasutatakse rohkelt:

(22) *ma olen sulle kirjutanud (pro kirjutasin)*

(23) *Ma olen Maiale lubanud (pro lubasin) et lähen tema juurde paariks tunniks.*

(24) *me oleme juba õppinud (pro meil on juba õpitud)*

Sõnajärjes hakkab silma palju järeltäiendeid:

(25) *Hääletajad võistlusel olid õpilased kunstikoolist.*

(26) *Temme plaanid tulevikuks olid suured.*

(27) *Eelarvamused teiste inimeste poolt olid nii suured ja valelised et...*

Ka näib valitsevat tendents kasutada rohkem kaassõnafraase kui käändevorme.

(28) *...pilt valmis. Selle peal oli üks väike vihmast märjaks saanud kass kes istus ühe kasti sees vihmavarjus ja vaatas kuidas selle kasti ääre pealt vett maha tilkus.*

(29) *Kui me Tallinnas laeva pealt maha tulime...*

Kõikide õpilaste kirjalikes töodes torkab silma – ka nendel, kelle eesti keel on rootsi mõjudest vaba ja kes on kuus aastat Eestis koolis

käinud – et komasid kasutatakse eelkõige loomulike pauside märkimiseks.

(30) *Temme oli tugev ja võitles et saada lahti sellest kes kinni hoidis, aga siis tulid kaks teist temale appi ja Temme oli vangistatud.*

(31) *Rootsi algkoolide põhimõte on, et lapsed õpivad paremini kui keskkond neile meeldib, ja seetõttu asetatakse põhiline rõhk kooli koduseks tegemisele.*

Minu kogemused näitavad, et 9–10aastasel lapsel on emakeele struktuur olemas ja enamasti ta täheortograafias ei eksi. Peredes, kus tahetakse kiiresti rootsi ühiskonda sulanduda, kus tahetakse ruttu rootsi keel selgeks saada ja kus eesti keelele käega lüüakse, tulevad eesti keelt kõneldes kasutusele rootsi keele sõnad ja väljendid, tõlkelaenud. Osal lastest tekib rootsipärane intonatsioon, aga on lapsi, kellel see mõne aja pärast taandub. Kui peres on mitu last, kipuvad nad omavahel juba aasta-paari pärast rootsi keeles suhtlema. Rootslasega abiellunud ema ei oska mõnikord aimatagi, kui valusaid haavu tekitavad noores hinges lapsepõlvemaalt lahkumine, isast eemalolek ja sellele lisaks veel kergekäeline eesti keelest loobumine.

Neis peredes, kus tahetakse eestlaseks jääda, suudetakse vanemate abiga keelt paremini säilitada. Mida sagedamini Eestis käiakse ja mida pikemat aega seal ollakse, seda parem on ka eesti keel.

MIDA TEHA EDASI?

Mida teha edasi, et süvendada ja parandada väliseesti keele uurimist? Tartu seminari osavõtjad leidsid ühiselt, et kõige esimene ja kõige olulisem ülesanne on hakata süstemaatiliselt koguma väliseesti keelt, eriti kõnekeelt, ja koostada sellest väliseesti keele arvutikorpus. Selleks on praegu viimane aeg, sest

- väliseesti keele eri maades kujunenud variandid on suuresti hääbumas;

- kadumas on vanem põlvkond, kes lahkus Eestist siin omandatud eesti keelega ja on seda keelt püüdnud läbi pagulusaastate hoida;

- väga noored põlvkonnad ei oska enam üldse eesti keelt;

- tekkimas on uus väliseestlaste kiht, kes on lahkunud vabatahtlikult Eestist ja asunud elama nt Soome või Rootsi. Nende seas on nii selliseid, kes püüavad säilitada oma kultuuri ja keelt, kui ka selliseid, kes on võtnud eesmärgiks võimalikult kiiresti ümber rahvustuda.

Seega saaks praegu koguda veel nii vana keelekasutust kui ka väga uute väliseestlaste keelekasutust. Veidi aja pärast on mõlemaks kogumiseks juba hilja.

Siia lisandub veel teine oluline punkt: keel muutub pidevalt. Keel, mida räägitakse täna, erineb igal juhul natuke keelest, mida räägitakse mõne aasta pärast. Seega see keel, mis jääb praegu lindistamata, kaob igaveseks. Seda ei saa enam tagasi.

Mis on keelekorpus?

Keelekorpused on maailmas tuntud juba rohkem kui 30 aastat. Korpus on suur keelekogu, millesse on valitud keelenäited nii, et see esindaks kõiki olulisi keelevariante. Seega kuulub sinna nii kirja-keelt kui kõnekeelt, nii noorte kui vanade, haritute ja vähemharitute keelt, erinevaid žanre ja valdkondi (ilukirjandus, ajakirjandus, argine kohvilauajutt jne).

Tekstid viiakse arvutisse, märgendatakse ja neile tehakse juurde programmid, mis analüüsivad automaatselt keele morfoloogiat ja süntaksit ning lubavad soovijal otsida korpusest teda huvitavaid sõnu või grammatilisi vorme, teha mitmesuguseid sõnastikke ja statistikat jne.

Eestis on seni tehtud kirjakeele korpusi. Valminud on 1980. aastate kirjakeele korpus, mille suurus on 1 miljon sõna, ja lisaks ka mõned osad 20. sajandi vanema keele korpustest (neist on esialgu olemas ilukirjanduse ja ajakirjanduse korpused, kõik suurusega umbes 400 000 sõna). Kõik need korpused on tehtud ühe ja sama meetodika järgi, mis on samasugune nagu suurtel inglise keele korpustel.

Nende korpuste ja neis kasutatavate programmide kohta saab huviline infot Tartu ülikooli arvutuslingvistika töörühma kogumikust "Estonian in the Changing World" (1996) ja ajakirja Keel ja Kirjandus 1998. aasta esimesest numbrist. Korpused ise on aga kättesaadavad ka Internetis, aadressil <http://www.cl.ut.ee>. Seal leiab huviline ka juhendi, kuidas korpust kasutada ja mida sellega teha saab.

Praegu on Tartu ülikoolis tegemisel ülejäänud selle sajandi kirjakeele korpuste osad. Selle töö lõpuks peab olema arvutis keelenäiteid igast aastakümnest, sealhulgas nt 2000 sõna pikkune näide igast eesti keeles ilmunud romaanist.

Lisaks on praegu alustatud eesti suulise kõne korpuse koostamist, kuhu on kogutud juba umbes sada tundi lindistusi nii argivestlustest kui ka kauplustest, teenindusasutustest, teeküsimisi, telefonivestlusi jms. Sellest on litereeritud umbes 150 tekstikatkendit kogupikkusega umbes 100 000 sõna.

Seda tööd on lingvistika poolelt juhtinud ja tekste valinud Tiit Hennoste ning arvutiteaduse ja programmide poolelt Heiki-Jaan Kaalep.

Väliseesti keele korpus tuleks teha samasuguse meetodika järgi, et see oleks võrreldav kodueesti keele korpustega. Nii saab lõpuks valmis suur keelekorpuste süsteem, mida saab kasutada mitte ainult lingvist, vaid iga huviline, keda huvitab, kuidas kasutati ja kasutatakse eesti keelt eri aegadel, eri kohtades, eri inimeste poolt, eri teemadel kõneldes jne.

Paar palvet välismaal elavatele eesti keele sõpradele

Eesti kultuuri kaduma kippuvat vara on eestlased ikka ise kokku kogunud. Eesti rahvaluule kandis kokku rahvas ise Jakob Hurda üleskutse peale. Just nende kogude põhjal on kokku pandud "Vana

kannel". Eesti murdeid on kogutud Emakeele Seltsi juhtimisel juba 1920ndatest aastatest peale. Just selle kogumise abiga tegi Andrus Saareste oma murdeatlased ja suure sõnaraamatu.

Nüüd on aeg asuda koguma väliseesti keelt. Et päästa see unustusse langemast, et aidata seda uurida.

Kutsume kõiki välismaal elavaid eesti keele uurijaid ja eesti keele sõpru üles väliseesti keele kogumisele nõu ja jõuga kaasa aitama.

Mida teha nüüd ja kohe?

Praeguseks on eri maades ja eri inimeste poolt kogutud hulk väliseesti keele lindistusi ja videolindistusi. Need on tavaliselt tehtud mingi konkreetse teadusliku projekti tarvis või lihtsalt huvist asja vastu. Igal juhul on see eesti keele ja kultuuri jaoks äärmiselt huvitav ja väärtuslik materjal, mida mingil juhul ei tohi lasta kaotsi minna – seal on kindlasti ka selliste inimeste kõnet, keda enam kunagi lindistada ei saa.

Esmalt oleks vaja saada ülevaade sellest, milliseid väliseesti keele lindistusi on erinevatel inimestel, eelkõige muidugi keeleuurijatel olemas.

Palun saatke infot oma lintide kohta ja selle kohta, kas ja kuidas saaks neid kopeerida või kasutada, Tartusse aadressil

Tiit Hennoste
Tartu Ülikool
eesti filoloogia osakond
Ülikooli 18
Tartu EE 2400
Eesti

või e-posti aadressil

thenno@psych.ut.ee

Selle kõrval tuleks kindlasti alustada süstemaatilise väliseesti suulise kõne lindistamisega eri maades. Selleks on tarvis lindistada väga erinevaid inimesi: erinevas vanuses, erineva haridusega, eri-

neva kodukeelega inimesi, nii neid, kelle eesti keel on puhas ja mitmekesine, kui ka neid, kellel see on kehvem ja lihtsam. Kõik (rõhutame: kõik) on väga vajalikud eesti keele uurimiseks ja ka säilitamiseks.

Selleks on tarvis huvilisi inimesi, kes ise elavad seal ja kes võtaksid enda peale lindistajate leidmise ning nende juhendamise ja hiljem lintide kokkukogumise ja Tartusse saatmise. Ja muidugi on tarvis inimesi, kes soovivad lindistada ja kui vaja, siis ka lindilt maha kirjutada erinevaid tekste.

Kuna selline tegevus nõuab veidi teadmisi, siis saadame meie välja juhendid ja õpetused ning plaanime korraldada ka seminari, kus huvilised õpetust saavad.

Paraku vajab lindistamine lisaks ajale ka raha. Oleme huvitatud neist inimestest ja väliseesti organisatsioonidest, kes oleks nõus aitama rahaliselt, nt magnetofonide ja lintide ostmisel, igasuguste tehniliste kulude katmisel jne.

Kui Hurt kõneles oma korrespondentidega ajalehe kaudu, siis meie saame suhelda arvutivõrgu vahendusel.

Mati Erelt, Tartu ülikooli eesti keele professor

Tiit Hennoste, Tartu ülikooli üldkeeleteaduse osakonna teadur

Karl Pajusalu, Tartu ülikooli eesti filoloogia osakonna dotsent

ISSN 1406-0183
ISBN 9985-4-0050-X